

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı
Tasavvuf Tarihi Bilim Dalı

ŞANLIURFA HAVALİSİNDE
TASAVVUF, ZAHİDLER VE TARİKATLAR

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Danışman
Prof.Dr.İbrahim DÜZEN

Hazırlayan
Cuma HÜNDÜR

ÖNSÖZ

Günümüz dünyasının karmaşık problemleri; müslümanları, hatta çeşitli dinlere mensup insanları, bir huzur sistemi olan tasavvuf üzerinde tekrar düşünmeye itmiştir. Gerçekten de; çevre kirliliği, savaşlar, dünyayı neredeyse istila aşamasına getirmiştir. Fıtrata aykırı ekonomik ve sosyal sistemlerin insan üzerinde yapmış olduğu yıkım ve tahribatlar insanları hakk'ın rızasını kazanmak için nefislerini temizlemek, güzel ahlâk sahibi olmaya çalışmak, Allah ve Resulununun ahlâkı ile ahlâklanmaya yöneltmiştir.

Bu sebeple çalışmamızda; genelde tasavvuf tarihi, özelde bir bölge ile sınırlı zühd ve tasavvuf yaşantı örnekleri verilmeye çalışılmıştır. Şanlıurfa bölgesi doğu ve batı kültürlerinin kavşak noktası olması sebebiyle, tarih boyunca çeşitli medeniyetlere beşiklik etmiş ve ilmi gelişmelere sahne olmuştur. Müslümanların Arap Yarımadası dışında feth ettikleri ilk bölgelerden birisi olması hasebiyle de tasavvuf tarihi açısından büyük önem taşımaktadır.

İslâm'ın ilk fukahatında askeri komutanlar, aynı zamanda Peygamber'in vekili olan İslâm davetçileridirler. Komutanlar fethettikleri bölgelerde, siyasi hakimiyetle beraber, ruhani hakimiyetin gerçekleşmesini sağlamak için ,zühd ve takvalarıyla halka örnek olmuşlardır. Onun içindir ki bölgemiz halkları, Hz Muhammed (s.a.s.) tarafından tebliğ edilmiş İslâm dininin sancağı altında, dağınık ve küçük kabileler halinde yaşarken bir "Ümmet" haline gelmişlerdir.

Emevîlerden Osmanlı dönemine kadar bölgemizde yaşanan siyasi hakimiyet kargaşalarında bölgemizin zahid ve ehli tarik erbabı tarafsız kalarak tekke ve zaviyelerinde İslâmi yaşantıya hız vermişlerdir. Hükümdarların moral kaynağı, sırdaşları, siyasi anlaşmazlıkların arabulucu diplomatları ve halkın gözbebeği olmuşlardır.

İnsanları Allah'ın yoluna; hikmetler ve güzel öğütlerle, yaşantıları ile, bazen kerametleri ile, kısaca halkın etkilenebileceği her türlü yolla irşad davetlerini yapmışlardır.

Konumuz Şanlıurfa ve havalisinin İslâmi dönem içerisindeki zühd ve tasavvuf yaşantısı ile, eski bir medeniyete sahip olan bu bölgenin, siyasi ve sosyal durumunu tarihi seyriyle, asır asır değerlendirmek her devri kendi sosyal yapısı içinde ele alarak incelemektir. Bu araştırma bölgemizle ilgili yeni bilgileri ortaya çıkarmakla beraber, bir çok ön yargıları ve yanlış anlamaları zihinlerden silecektir. Tarikatlar tasavvufun vasıtalarıdır. Mezhepler kuruluşundan önce itikat ve amele ait hükümler bulunduğu gibi, tarikatlardan öncede tasavvuf aynı minval üzere yaşanıyordu. Çalışmamızda tasavvufi ve tarihi kaynakların yanı sıra bölgede yaşayan müelliflerinin yazılı kaynaklarından, özel koleksiyonlarından, Tapu Arşivi, Vakıflar Arşivi, Şanlıurfa Şeri Sicilleri, Salnâmeler ve Kitabelerden yararlandık.

Çalışmalarım sırasında bana yol gösteren ve benim yetişmemde büyük katkısı olan sayın hocam ve danışmanım Prof.Dr.İbrahim DÜZEN beye teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Cuma HÜNDÜR
Şanlıurfa-1997

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.	: Anılan görüşme
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
H.	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
M.	: Miladi
sad.	: Sadeleştiren
s.	: Sayfa
terc.	: Tercüme
thk.	: Tahkik
ts.	: Tarihsiz

GİRİŞ

BÖLGENİN SİYASAL VE SOSYAL TARİHİ

A. İslâm Fethinde Urfa ve Çevresine Genel Bakış

İslâm tarihçilerine göre; Sasanîler ve Bizanslılar aralarında süregelen mücadelelerde, "el-Cezire" veya "Asur Ceziresi" de denilen yukarı Mezopotamya'da tampon görevi görecek bir Arap devletinin kurulmasını istemişler, hatta kurulması için yardımcı olmuşlardır. Yukarı Mezopotamyanın batıdan Fırat, doğudan Dicle nehirleriyle çevrili olması Arapların buraya 'el-Cezire' (ada) demesine sebep olmuştur. Araplar el-Cezire'yi *Diyar-ı Mudar*, *Diyar-ı Rabia* ve *Diyar-ı Bekr* diye üç ayrı bölgeye ayırmışlardır. Araştırmamız; er-Rakka, er-Rafika, Harran, Edessa (Urfa), Hısın Mesleme, Daliye, Samsat, Seruc (Suruç), Bintha veya el-Bire (Birecik) ve Tella (Viranşehir) bölgelerini kapsayan Diyar-ı Mudardaki Zühd ve Tasavvufi hareketlerin yaşantı örnekleridir.¹

Hz. Osman'ın emriyle, Şam Valisi Muaviye bu bölgelere, şehir ve köylerden uzak yaşayan göçebe Arap kabilelerini, kimsenin mülkiyetinde olmayan topraklara yerleştirilmiştir. Bu emir üzerine Temim Kabilesi Diyar-ı Rabia'ya, Esed ve Kays kabileleri de değişik yerlere iskan ettirilmiş, bu iskan yerlerinin güvenliğini sağlayacak ücretli askerler oluşturulmuş, valiler atanmıştır.² Konumuz olan Urfa bölgesi, *Diyar-ı Mudar* adını, bu iskan hareketi sırasında buraya yerleştirilen *Mudar* kabilesinden almıştır.³

Urfa bölgesinin İslâmı onurlandırılması hakkında değişik görüşler vardır. Hz. Ömer döneminde (634-644) Şam ordusu komutanı Ebu Ubeyde ya da Irak ordusu

¹ el- İmam Şihabüddin Ebu Abdullah Yakut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldan*, c. II, s. 134, 136; Ramazan Şeşen, *Harran Tarihi*, s. 9; Urfa Salnamesi 1927, s. 43.

² Ahmed b. Yahya Cebbar el-Belazurî, *Futuhu'l-Buldan*, s. 245.

³ Ahmet Ağırakça, *İslâm Fetihlerinden Günümüze Kadar Urfa Tarihine Genel Bakış*, s. 96.

komutanı Sa'd b. Ebî Vakkas komutasına bağlı ordu ile fethedildiği rivayetleri bulunuyorsa da, bunlara karşı çıkan tarihçiler de bulunmaktadır. Ancak, bölgenin fethiyle sahabi İyad b. Ganem'in görevlendirildiği hakkında ortak görüş bulunmaktadır.⁴

el-Cezire bölgesine taarruzda bulunan Ömer b. Malik komutasındaki Irak Ordusundan Ruha (Urfa)'ya giren ilk kişi Temimli Ziyad b. Hanzala'dır. Bu olay H. Recep ayında, Celule savaşından 16 yıl sonra meydana gelmiştir.⁵

Fetih komutanı sahabiler, yalnız kılıç ehli değil, aynı zamanda zühd ve şecaat sahibi idiler. Zühd ve takvanın şecaatle birleşmesi ortaya 'sahabî deha'yı çıkarmış, bu da bir avuç insanın 'Fetihlerin Fatih'i' olmasını sağlamıştır. Habeşistan'dan başlayarak koca bir coğrafyaya yayılan fetih hareketi yalnız kılıçla değil işte bu 'sahabî deha'yla mümkün olmuştur.

B. Bölgenin Fetih Komutanları

Iyad b. Ganem

Tam adı: İyad b. Ganem b. Zühayir b. Şeddad İbni Rabia b. Hilal b. Uheyli b. el Haris b. el-Fahr el-Kurşî'dir.⁶

İyad b. Ganem, Hudeybiye muahedesinden önce müslüman oldu ve muahedeye katıldı. Hicret eden ilk sahabilerdendir. Bedir, Uhud, Hendek savaşlarında bulundu. Bilad-i Rum (Rum bölgesi)'un fethine yol açan ilk komutandır. Çok cömert, cesur, hoşgörülü bir sahabiydi.⁷

İyad b. Ganem Rakka'nın fethinden sonra Harran'a geldi. Harran'lılar, kendisine bir elçi vasıtasıyla "Harran'da bir Hıristiyan taifesi vardır. Ruha'daki Hıristiyanlarla yapılacak anlaşmaya bunların da uyacağını ve böyle bir anlaşmanın Harran'lı Hıristiyanları da bağlayacağını" bildirdiler.

⁴ Ebu Cafer Muhammed et-Taberî, *Tarihu't-Taberî*, c. IV, s. 51; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'l-Nihaye*, c. VIII, s. 117.

⁵ Julius Welhausen, *İslâmın En Eski Tarihine Giriş*, s. 75-76; Ahmet Aslan, *Urfa Tarihi (640-1144)*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), s. 8-9; İbn Esir, *Usudu'l-Gabe Fi Ma'rifeti's-Sahabe*, c. II, s. 213.

⁶ İbn Esir, *a.g.e.*, c. IV, s. 164-165.

⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakatu'l-Kübra*, c. III, s. 417-418; Hayreddin Zirekli, *a.g.e.*, c. V, s. 99.

Iyad b. Garem M. 639 tarihinde Ruha'ya geldi. Ciddi bir mukavemetle karşılaşmadan halkla barış anlaşmasını imzaladı. Ruha Piskoposuna gönderdiği mektupta "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla, eğer sizler her erkek için bir dinar ile iki ölçek buğdayı bana öder ve şehrin kapılarını açarsanız, canlarınız, mallarınız ve size tabi olanlar emniyette olacaktır. Bizden; yolunu şaşırılmış olanlara yol göstermek, köprüleri ve yolları tamir etmek ve müslümanlara iyi niyet beslemek de sizin vazifenizdir. Allah şahit oldu. Şahit olarak Allah yeter." dediği rivayet edilir. Başka bir rivayette de mektubun sonunda "Allah ve melekleri ve müslümanlar şahittir." dediği belirtilir.

Ruha'yla yaptığı bu anlaşmayla Harran'ı da fetheden Iyad b. Ganem buranın ahaliyle de benzer bir anlaşma yaptı,

Daha sonra Ruha'yı kendisine merkez ederek Samsat, Suruç ve Birecik'i de fethetti.⁸

Ayn el-Verde diğer adıyla Rasulayn (Ceylanpınar) dışında el-Cezire bölgesinin Diyar-ı Mudar kesimi hemen hiç mukavemet göstermeden, Ruha anlaşmasına benzer anlaşmalarla tek tek fethedildi. Iyad b. Ganem bir ara Ruha'dan ayrılarak Samsat'a gitti. Bu büyük komutanın gidişini duyan halk bir isyan girişiminde bulundu. Ancak Iyad b. Ganem geri dönünce isyan kendiliğinden sona erer.⁹ el-Cezirenin tüm kentlerini fethettiği için Bilad-i Rum gazalarında ilk yolu açan gazidir.

Bölgenin en zengin kentlerinin fethiyle görevlendirilmiş olan bu sahabe hayatı boyunca hep halkının arasında yaşamış, Hums valiliği yaptığı sırada 60 yaşında h. 20-m. 641 yılında vefat ettiğinde, ardında tereke bırakmamıştır.¹⁰ Mezarı Hums'tadır.

C. Bölgede İslâmi Uyanış

Peygamberin elçisi olan İslâm komutanları yukarıda bahsettiğimiz zühd ve takvanın şecaatle birleşmesinden meydana gelen sahabe Deha'yla, genelde kan dökmeden, barış yoluyla fethettikleri beldelerde, kimseyi zorlamadan, irşad ve adalet

⁸ Belazurî, *a.g.e.*, s. 238-241.

⁹ Belazurî, *a.g.e.*, 441.

¹⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakatu'l Kübra*, c. III, s. 417-418; İbn Kesir, *a.g.e.*, c. VIII, s. 117; Taberî, *a.g.e.*, c. IV, s. 51; Hayrettin Zirekli, *el-A'lam*, c. V, 99.

üzerine hakimiyet ölçüsüyle İslâmi yayılışı sürdürmüştür. Bölge ahalisinin daha önce ehli kitap oluşu İslâmı zorlanmadan kabullenmelerini sağlamıştır.

Belazurî H. 23/M. 643 yılı olaylarını anlatırken, tarihçi Vakıdî'den naklen; İyad b. Ganem'in vefatından sonra, Hz. Ömer'in Ruha, Harran ve Amid (Diyarbakır) üzerine Halid b. Velid'i vali olarak atadığını, Hz. Halid'in bu bölgede bir süre kaldıktan sonra istifa ettiğini yazar.¹¹ Hz. Halid H. 21/M. 641 yılında öldüğüne göre bu bilginin pek sağlıklı olduğu söylenemez.

İyad b. Ganem, Harran'ı fethettikten sonra, Sabîî dinine mensup yerli halka ait 'Sin' mabedini yeniden inşa etmeleri için yer belirlemiş ve bu ünlü mabedi camiye dönüştürmüştür.

Endülüs'lü ünlü gezgin Muhammed b. Ahmed b. Cubeyr 18-20 Haziran 1184 tarihinde Harran'a uğrarken bu camiyi şöyle anlatır:

"Bu cami tamir edilmiş eski bir yapı olup, son derece güzeldir. Mermer sütunlar üzerinde yükselmiş üç kubbenin örttüğü büyük bir sahnî vardır. Her kubbenin altında tatlı sulu bir kuyu bulunur. Sahında çapları dokuzar karış kalınlığında on mermer sütun üzerinde oturtulmuş bir kubbe daha vardır. Bu kubbenin ortasında onbeş karış çapında mermerden büyük bir sütun bulunur. Bu kubbe Romanlılar devrinde yapılmış olup, üstü sağlam bir burç gibi boştur. Bu boşluğun savaş malzemelerini depo etmek için yapıldığı söyleniyor. Cami, ağaç direklerle ve kemerlerle tamamlanmış direklerin uzunluğu onbeş adım tutan mermer döşemenin üstünü baştan başa kat eder. Bu camiden daha geniş kemerleri olan cami görmedim. Camiye giriş sahninin duvarlarının her tarafından kapılar açılmış, bunlardan dokuzu ana kapının sağında, dokuzu solundadır. Ondokuzuncu kapı olan son kapı ortada olup üstünde bulunan büyük kemeri taşır. Bu kapı sanki şehir kapısı heybetli ve güzeldir. Kapılar hepsi ağaçtan olup son derece süslü ve ustaca yapılmış kilitleri vardır."¹²

İyad b. Ganem'in vefatından sonra Said b. Amir b. Hizyem'in bölgeye vali olarak atandığı, bu valinin Rakka ve Ruha'da camiler yaptırdığı ve vefatından sonra

¹¹ Belazurî, *a.g.e.*, s. 244.

¹² İbn Cubeyr, Muhammed b. Ahmed *er-Rihle*, s. 219-222 (ayrıca bkz. Ramazan Şeşen; *Harran Tarihi*, s. 22-23) Belazurî, *a.g.e.*, s. 245 (İbn Cübeyr'le ilgili geniş bilgi için; bkz. Zirekli, *a.g.e.*, c. V, s. 319-320).

yerine atanan Umeyr b. Sa'd el-Ensari döneminde Diyar-ı Mudar ve Diyar-ı Rabia'da mescitler yapıldığı, bu mescit ve camilerin bölgede yapılan ilk İslâmi mabetler olduğu iddia edilir.¹³ Bölgemizde yapılan ilk İslâmi mabetler Harran ve Şanlıuفا merkezinde bulunan cami ve mescitlerdir.

Tabakat kitaplarında künyesi İzuddin Muhammed b. İbrahim şeklinde geçen İbn Şeddad lakaplı bu zat, Ramazan Şeşen'in "Harran Tarihi" isimli eserine kaynaklık eden "el-Alak el-Hatıra fi zikri Umera el-Şam vel-Cezire" isimli eserin de sahibidir. Başka bir takım tabakat kitaplarında künyesi; Muhammed b. Ali b. İbrahim ebu Abdullah İzeddin İbni Şeddad el-Ansari el-Halebi olarak geçer. M. 1217 Halep doğumlu tarihçi, yazar ve gezgin olan bu zat Tatarların Haleb'i işgali üzerine Mısır'a yerleşir. Hükümdarlarla iyi ilişkiler kurabildiği, hatta Hulagu tarafından divan katipliğine getirildiği, Harran'ı gezdiği ve M. 11285 yılında Mısır'da vefat ettiği söylenir.¹⁴ İbn Cubeyr'in bu camii (Firdevs Camii) Romalılar döneminden kalan abidedir. İddiasına karşılık İbn Şeddad: "Burası Sabiilerin Ay (Sin) Mabedi idi. İyad b. Ganem şehri fethettikten sonra burası camiye dönüştürülmüştür" der. Ayrıca yine camide okuduğu bir kitabeden, XII. yy. ortalarında Nureddin b. Mahmud b. Zengi'nin camii restore ettiğini söyler.¹⁵

Bu caminin planı ilk defa 1906 yılında Treusser daha sonra 1919-1930 yıllarında Cresvel tarafından çizilmiştir. Ricc ve modern araştırmacılar caminin Emevî Halifesi II. Mervan tarafından inşa edilmiş olabileceğini ileri sürerler.

Urfa'nın ilk camisinin ise şehrin fethi dolayısıyla Hz. Ömer döneminde, adına izafeten kurulan Ömeriye Camii olduğu iddia edilir.¹⁶ İyad b. Ganem'in vefatından sonra el-Cezire valiliğine atanan Sa'd b. Amr b. Hayzem döneminde Rakka ve Ruha'da çok sayıda camii ve mescit yapıldığını daha önce belirtmiştik.¹⁷ Bu anlamda Ömeriye camiinin kitabesinin bölgenin en eski tarihli kitabesi olması dikkat çekicidir. Caminin giriş eyvanının doğusundaki duvarda bulunan kitabede Arapça "Bismillahirrahmanirrahim Bu mübarek mescit üstad Muhammed b. Ahmed el-Hac

¹³ Belazurî, *a.g.e.*, s. 245 (Ayrıca bkz. Taberî, *a.g.e.*, s. 241).

¹⁴ Zirekli, *a.g.e.*, c. VI, s. 283.

¹⁵ Ramazan Şeşen, *Harran Tarihi*, s. 41-42.

¹⁶ Mahmut Karakaş, *Urfa Kitabeleri*, s. 24; Cihat Kürkçüoğlu; *Urfa Camileri*, s. 17.

¹⁷ Belazurî, *a.g.e.*, s. 241.

Turmuş el-Siracettin Ağa tarafından, h. 701/m. 1301 tarihinde tamir edilmiştir"¹⁸ denilmektedir.

Sonuç olarak, yukarıda da belirttiğimiz gibi kitabedeki tarihin, bölgenin en eski tarihini göstermesi, kitabenin bir tamir kitabesi olması ve camiin, dönemin Halifesi Hz. Ömer'in adını taşıması Urfa'da yapılan ilk caminin Ömeriye camii olduğu ihtimalini güçlendirmektedir.

Abbasîler döneminde Halife Harun Reşit'in, daha sonra ise oğlu Halife Me'mun'un bizzat Urfa'ya gelerek İbrahim Halil'ullah makamını tamir ettiğini ve buradaki eski bir mabedi camiye dönüştürdüğünü öğrenmekteyiz.¹⁹

¹⁸ Mahmut Karakaş, *Urfa Kitabeleri*, s. 24; Cihat Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 17.

¹⁹ *Urfa Salnamesi* 1927, 131.

I. BÖLÜM

A. KUR'AN-I KERİM'E GÖRE 'ZÜHD'

Lügat olarak soğuk ve ilgisiz davranmak, rağbet etmemek, yüz çevirmek anlamına gelen '*zühd*' kelimesi, ıstılahtan daha geniş bir kapsamı içerir:

- * Ahirete yönelmek için dünyadan el etek çekmek.
- * Hakka yönelmek için dünyadan da ahiretten de el etek çekmek,
- *Sahip olursa bile gönülde mal-mülk sevgisine yer vermemek
- *Fuzuli ve gereksiz olanı terk etmek,
- *Helal ve mubahın ihtiyaçtan fazla olan kısmını terketmek,

Az şeye "Zehid", bu yolun adına "Zühd", bu yolun bağlarına da "Zahid" denir.²⁰ Zühd kelimesi Kur'an-ı Kerim'de bir defa ism-i failin çoğulu olarak geçer."Rağbet etmeyen" anlamını taşır."Onu -Yusuf'u- ucuz bir pahaya, bir kaç kuruşa sattılar. Onlar ona rağbet etmiyorlardı."²¹

Ben neyim? Dünya nedir? Dünyaya nasıl geldim? Nereye gideceğim? şeklindeki sorular zühd'ün sınırlarını belirler ve bir ölçüde tanımını verir.

İnsanın yeryüzünde bulunma gayesi apaçık ortaya konulmuştur."Rabbin adını an, her şeyi bırakıp yalnız ona yönel"²² O halde insanın Rabb'e yönelmesini engelleyen her şeyin terkedilmesi gerekir.

Zira "Kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma güzel atlara ve diğer hayvanlara, ekinlere olan ihtirashı şeyi insanlar için bezetip süslemiştir. Bunlar dünya hayatınızın iğreti metalardır. Allaha gelince, en son dönülüp varılacak yerin bütün güzelliği onun yanındadır."²³

²⁰ Abdurrahman b.Ahmed el-Hafiz el-Hanbeli İbn Receb, *Afetü'l-Ümem Hubbu'd-Dünya*, s. 26; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 544 (Ayrıca bkz. Anwar F. Abi Khuzam; *A Dictionary of Sufism Terminology*, c. I, s. 94).

²¹ Yusuf, ayet: 20.

²² Müzemmil, ayet: 8.

²³ Al-i İmran, ayet: 14.

Ölümsüz olan insan, geçici dünya zevkleri için yaratılmamıştır. İnsan, yeryüzünde Allah'ın halifesidir. İstekleri arzuları, hevesleri; yüce yaratılış gayesine uygun olmaktır. Hayvansal istekler insanı alçaltır. İnsan için en uygun yaşantı, yaratılış gayesine uygun olan yaşantıdır.

Bir anlamda, Kur'an-ı Kerim, zühd hayatını teşvik eder. İnsanların ahireti unutacak denli dünyaya sarılamaları kötülenirken, ayetler, bu durumda olanları cehennem hayatıyla tehdit eder:

"Her nefis ölümü tadacaktır. Hak ettiğiniz karşılıklar size kıyamet gününde eksiksiz bir biçimde mutlaka verilecektir. Ateşten uzaklaştırılıp cennete sokulan kesinlikle kurtulmuş olacaktır. Dünya hayatı aldatici bir metadan başka bir şey değildir."²⁴ "Dünya hayatı kandırıcıdır. Onun için dünyaya kanıp Allah hakkında yanlış düşüncelere kapılmamak icap eder."²⁵ "Dünya hayatı, bir oyun ve eğlenceden ibarettir. Ciddi değildir. Takva sahibi müminlere sevap verilecek, malları olup olmadığı sorulmayacaktır."²⁶ "Azgınlık edip dünya hayatını ahirete tercih edenlerin, duracağı yer cehennem olacak."²⁷ "Dünya hayatı için ahiretlerini satanlar hafifletilmeyecek bir azaba düşer olurlar. Kendilerine kat'iyen yardım olunmaz."²⁸ "Dünya hayatını, ahiret hayatına tercih edenler açık bir sapıklık içindedirler."²⁹

"Şu iğreti hayatın durumu gökten indirdiğimiz bir suya benzer. İnsanların ve davalarının yedikleri yeryüzü bitkisi onunla karışmıştır. Nihayet toprak, takılarını kuşanmış, süslenmiştir. Toprağın sahipleri onun üzerinde egemen olduklarını sanmaktadırlar. Tam o sırada emrimiz ona gece ve gündüz ulaşmıştır. Ve onu, sanki dün yerinde yokmuş gibi biçip atmışızdır. Derin derin düşünen bir topluluk için ayetleri böyle detaylandırıyoruz biz."³⁰

"Rabbimizin nimetlerinden hangisini yalanlıyorsunuz. Dünyada olan her şey fanidir."³¹ Ayeti Kerime ile dünyanın fani ve yalancı ve boş olduğunu belağatle ifade

²⁴ Bkz. Al-i İmran, ayet: 185.

²⁵ Bkz. Lokman, ayet: 33.

²⁶ Muhammed, ayet: 36.

²⁷ Naziat, ayet: 38-39.

²⁸ Bakara, ayet: 86.

²⁹ Bkz. İbrahim, ayet: 3.

³⁰ Yunus, ayet: 24, (Daha geniş bilgi için bkz. Al-i İmran ayet: 117, Hadid ayet: 20.

³¹ Rahman, ayet: 25-26.

ediyor."Mal ve evlat dünya hayatının iğreti, muvakkat, gelip geçici ve yok olunca bir süsünden başka bir şey değildir. Baki ve devamlı olan iyi ameller, ebedidir. Faydaları süreklidir."³² "Allaha karşı gelmekten sakınanlara söz verilen cennet şöyledir; orada temiz su ırmakları, tadı değişmeyen bir sütte ırmaklar, süzme bal ırmakları vardır. Onlara orada her türlü ürün ve Rablerinden mağfiret vardır. Bunların durumu, ateşten temelli kalan ve bağırsaklarını parça parça edecek kaynar su içirilen kimselerin durumu gibi olur mu?"³³

Bu ayetlerden de anlaşıldığı gibi, dünyaya ahiretini unutmak, zulüm ve haksızlık yapıp, maneviyata değer vermemek, heva ve heves peşinde olmak, Allaha kulluk görevini terketmek; Kur'an-ı Kerim tarafından menedilirken, insan; esas mutluluk yurdu, esas kalıcı vatan olan ahirete yönlendiriliyor.

B-HADİSLERE VE TASAVVUF KİTAPLARINA GÖRE ZÜHD VE ÖRNEK YAŞANTI

Buharî Zühd ile ilgili hadis bahsine "Kitabu'r-Rikak" adını vermiştir. Rikak; rakikin cem'idir. Acımak, nezaret ve incelik anlamını taşır.

Kalbi rikkate getirdikleri, acıma uyandırdıkları için muhaddisler tarafından bu adla tasnif edilmişlerdir.

Örnek olarak:

"Dünya mü'minin zindanı, kafirin cennetidir."³⁴

"Resulullah (s.a.v.) yayla köylerinden birinden şehre girerken pazara uğradı. Küçük kulaklı ölü bir oğlağın yanından geçti. Onu eline alarak kulağından tuttu, sonra hanginiz bunu bir dirheme kendinin olmasını ister dedi.

Ashab:

-Biz onun bir şey mukabilinde bizim olmasını dilemeliyiz. Onunla ne yapabiliriz ki? dediler.

Resulullah (s.a.v.) bunun sizin olmasını diler misiniz? diye sordu:

³² Kehf, ayet: 46.

³³ Muhammed, ayet: 15.

³⁴ Müslim, *Zühd ve Rakaik* kısmı, hadis no:1, c. III, s. 2272.

-Vallahi diri olsa kusuru vardı, çünkü kulakları küçüktür. Ölü olduğu halde onu ne yapalım? dediler.

Bunun üzerine Resulullah: Allah nezdinde dünya sizin indinizde şu hayvandan daha kıymetsizdir.”³⁵ buyurdular.

Dünyanın mü'mine zindan oluşundan kastedilen şudur: Dünyada insana tatlı, çekici gelen bir takım şeyler haram ya da mekruh kılınmıştır. Bunun yanında yorucu ibadetlerin yapılması, mü'mine emir buyurulmuştur. Bu sebeple mü'min öldüğü zaman rahata erer ve o zaman Cenab-ı Hakkın kendisine dünyada yasakladığı nimetlere kavuşur. Kafir için ise durum tam tersinedir. Dünyada sayısız tat ve nimetlere boğulmuştur. Buna karşılık ahirette kafiri sonsuz azap beklemektedir.

Yukarıdaki hadis-i şeriften dünyanın, Allah nezdinde kusurlu bir oğlak kadar değeri olmadığı anlaşılıyor. Bu yüzden dünyadaki maddi varlıklar bir ölçü değeri sayılmaz. Çalışan herkes, kafir-müslüman ayırt edilmeden, dünya nimetlerine sahip olabilir. Hatta çok çalışan kafirlere, sayısız nimet verilmesi bundandır.

Bu konuda, peygamber efendimizin açıklayıcı hadisleri vardır:

Resulullah, vergi almak için Ebu Ubeyde b. Cerrah'ı Bahreyn'e gönderir. Bahreyn, Irak'ta, Basra ile Hecar arasında, ünlü bir beldedir. Halkı, çoğunlukla mecusi idi ve bunlardan Cizye denilen vergi alınırdı.

Bir sabah namazı sırasında, Ebu Ubeyde'nin geldiğini duyan Ensar hep birlikte Resulullah'ın namaz kıldığı mescide geldi. Halbuki tüm kabilelerin özel mescidi vardı ve herkes bağlı bulunduğu kabilenin mescidinde namaz kılardı.

Namaz sonrası mescidden ayrılan Resulullah'ın önüne çıktılar. Resulullah onları görünce tebessüm buyurdular ve "Zannedirim siz Ebu Ubeydenin Bahreyn'den bir şey ile geldiğini duydunuz." buyurdu.

- Evet ya Resulullah! dediler.

- O halde sevinin ve sizi sevindirecek şeyi ümit edin! Vallahi! ben sizin namınıza fakirlikten korkmuyorum. Lakin ben sizin namınıza dünyanın sizden öncekilere serildiği gibi, size de serilmesinden ve dünya için onların yarıştıkları gibi,

³⁵ Müslim, *a.g.e.*, hadis no: 2, c. III, s. 2272.

sizin de yarış etmenizden, dünyanın onları helak ettiği gibi sizi de helak etmesinden korkuyorum.”³⁶

Başka bir hadis-i şerifte:

"Sizden daha aşağı olanlara bakın! sizin fevkinizde olanlara bakmayın! Bu Allahın nimetini küçümsememenize daha laiktir. diğer bir ravi Allahın sizin üzerinize olan nimetini" demiştir.³⁷

Yine bir hadis-i şerifte:

"Kul malım, malım diyor. Halbuki malından, ona yalnız üç şey vardır:

- 1-Yiyip bitirdiği,
- 2-Giyip eskittiği,
- 3-Verip bitirdiği,

Bunlardan gayrısı, kendisi gider, malını insanlara terkeder.” buyurmuştur.³⁸

Bahreyn'den gelen vergileri duyan Ensara buyurduğu hadis-i şerifte, “önce arzularının yerine getirildiği amacıyla sevinin.” buyuruyor. Sonra onlar için fakirlikten değil, zenginlikten korktuğunu izah buyuruyor. Muhtemelen ileride müslümanların dünyayı fethedeceği ve zengin olacaklarını bilen Resulullah, fakirliğin zararının zenginliğin zararından daha büyük olacağına işaret ediyor. Yoksulluğun zararı, çoğunlukla dünyevi zarardır. Zenginliğin zararı ise, bir kaç açıdan, ahirete de sarkan etkiler bırakır. Bu nedenle Resulullah, ashabının dünya malı kazanmak için birbirleriyle münafere ederek geçmişteki bir takım milletler gibi, helak olmalarından korkuyor. Dünya malı için yapılan bu yarışın sonu kavga ve helaka varır. İbn Battal diyor ki: bu hadis dünya malının kötü akibetinden ve fitnesinin şerrinden korunmak gerektiğine delildir. Yine İbn Battal bu hadis-i şeriften yoksulluğun, zenginlikten daha efdal olduğunu çıkarmak mümkündür. Zira insanın dine ait hususlarda, mutlaka kendinden üstün olanı bulacaktır. Onun derecesine varmak istediği zaman, kendisinde eksiklikler görecektir ve Allaha yaklaşma derecesi artacaktır.

³⁶ Müslim, Zühd bahsi, hadis no: 6, c. III, s. 2273.

³⁷ Müslim, Zühd bahsi, hadis no: 8-9, (Buharî bu rivayetleri *Kitabü'l-Cizye* ve *Kitabü'r-Rekaik*'ten çıkarmıştır).

³⁸ Müslim, Zühd bahsi, hadis no: 4, c. III, s. 2273.

İbn Ebi Muleyke; Hz. Aişe'nin şöyle dediğini rivayet eder: "Babam ölüm döşeğinde iken beni çağırdı ve:

-Yavrum, Hayber hurmalığını sana vermiştim. Senden bana onu geri vermeni arzu ediyorum, dedi.

Bunun üzerine ağlamaya başladım. Sonra da;

- Allah seni bağışlasın babacığım! dedim. Allaha yemin olsun ki Hayber'in hepsi altın olsa, onu yine de sana verirdim.

O;

- Yavrum, Hayber'deki hurmalık, Allahın kitabına göre miras olarak taksim edilmektedir. Ben Kureyş'in en büyük tüccarı ve en fazla mala sahip olanı idim. Ne zaman ki imamet işi bana tevdi edildi, maldan bana yetecek kadarını almayı uygun gördüm. Yavrum! İşte şu yün abayem, süt kabı ve bir de köle. Ben öldükten sonra köleyi, derhal İbnu'l-Hattab'a gönder. Öldüğüm vakit beni bu elbisemle gömün.

Ben de ağladım ve;

- Ey babacığım, dedim, biz buna muhtaç değiliz ki...

O;

- Allah sana mağfiret etsin, dedi, bu elbise ancak ölüm esnasındaki akıntı içindir.

Öldüğü vakit vasiyet ettiği şeyleri Ömer b. Hattab'a götürdüm. O da;

- Allah babana rahmet etsin, dedi, dedikoduya mahal bırakmak istememiş.³⁹

Yine bir hadis-i şerifinde;

"Kiyamet gününde bir adam getirilerek cehenneme atılacak ve karnının barsakları çıkacak. Onları eşeğin değirmen taşını döndürdüğü gibi döndürecek. Cehennemlikler başına toplanacak ve;

- Ey filan, sana ne oldu? Sen iyiliği emir, kötülüğü men etmez miydin? diye soracaklar.

³⁹ Ahmed b. Hanbel; *Kitabü'z-Zühd*, s. 165.

O da;

- Evet iyiliği emreder, kötülüğü nehy ederdim ama yapmazdım, der.”⁴⁰

Resûlüllah (s. a. s.), bir gün “*Malı ve evladı çoğaltmak hülyası sizi avuttu durdu, ta mezarı boylayana kadar*” mealindeki *Tekassur* suresini okurken:

- Ademoğlu “malım malım” deyip duruyor. Ey insanoğlu halbuki, yiyip tükettiğin, giyip eskittiğin ve tasadduk edip ahirete gönderdiğin maldan başka, hiç bir şeyin yok” dedi.⁴¹

Muharip b. Disar’dan naklen; Resûlüllah (s.a.v.) “Ümmetim içerisinde elbisesi olmadığından mescid veya namazgaha gelemeyecek durumda olanlar vardır. İmanları, onları halka el açıp dilenmekten alıkoyar. Üveys el-Karanî ile Furat b. Hayyan el-İclî onlardandır”⁴² diye buyurduğu rivayet edilir.

Muğire (r.a.)nin bildirdiğine göre; Uveys el-Karanî elbiselerini tasadduk etmiş ve çıplak kaldığı için cumaya gidememiştir.⁴³

Bütün bunlardan şu sonucu çıkarmamız mümkün: “Zühd, emeli kısa tutmak, hırstan sıyrılmaktır. Adi şeyler yemek, yırtık, yamalı şeyler giymek zühd değildir.”⁴⁴

Hız. Muhammed (s.a.v.) risaletle görevlendirilmeden önce, yalnız başına tefekküre dalmak, Rabbini anmak isterdi. Bu maksatla Hira mağarasına çekilir, Hira dağının sessizliği, Allahın varlığını bütün haşmetiyle ifade eden berrak yıldızların ve engin çöl gecelerinin harika letafeti içerisinde derin düşüncelere daldı. Yanına biraz azık, biraz su alarak mağaraya gider, azığı tükenince dönüp yine biraz azık aldıktan sonra mağaraya çekilirdi. Onun bu halini gören Araplar, “Muhammed Rabbına aşık oldu” diyorlardı.⁴⁵

İşte O’nun, senelerce süren bu derin tefekkür ve riyazeti, kendisini en son Peygamberlik görevini yüklenmeye hazırlamış, ruhunu, İlahî hitabı duyabilecek derecede tasfiye etmiştir.

⁴⁰ Müslim, *Kitabu’z-Zühd*, hadis no:51, c. III, s. 2290-2291.

⁴¹ Müslim, *Kitabu’z-Zühd*, Hadis no:3, c. III, s. 2273.

⁴² Ebu Nuaym İsfahanî, *Hilyetü’l-Evliya*, c. II, s. 84.

⁴³ Ahmed b. Hanbel, *Kitabü’z-Zühd*, s. 480.

⁴⁴ İsfahanî, *a.g.e.*, c. VI, s. 386.

⁴⁵ Gazalî, *el-Munkizu Mina’d-Dalal*, s. 50.

Şemâil şarihi Ali el-Karî diyor ki: “Rasullullah (s. a. s) bi’set’ten önce batınî ibadetler yapardı. Kalbi zikir; Allah sıfatları, afakî ve enfûsî yaratılışlar hakkında tefekkür; güzel ahlak; zayıflara acımak, fakirlere şefkat, düşmanların cevrine katlanma; belaya sabır; nimetlere şükür; kazaya rıza; yerin ve göğün Rabbına teslim, işleri ona bırakma, ona dayanma, fena ve bakada temekkün gibi ibadetler ki bunlar velilerin ve seçkinlerin son halleridir. Bundan dolayıdır ki:

“*Peygamberlerin bidâyeti velilerin nihayetidir*” denilmiştir.

Ayrıca sof giyer, papuçlarını elbisesini yamar, merkebe biner, icabında arkasına da birini bindirmekten çekinmez. Koyun sağır, hizmetçi ile birlikte yemek yiyer, eşyasını eline alıp çarşıdan eve getirir, zengin fakir herkesle el sıkışır. Önce kendisi selam verir. Davete icabet eder, bir hurma için çağırılmış olsa çağıranı geri çevirmezdi. Yumuşak huylu, cömert ve güleç yüzlü idi. Kahkahasız tebessüm ederdi. Üzüldüğü zaman somurtmaz, çok konuşmaz, daima tefekkür ederdi. Mütevaziydi, fakat zilletle değil; cömert idi, fakat musrif değil, dul kadınlara şefkatli bir hamî, yetimlere merhametli bir babaydı.⁴⁶

Hz. Muhammed (s.a.v.)in yaşantısındaki ilginç bir yön de şudur:

Bütün müslümanların alkollü içkiler kullanma konusunda tam bir serbestiye sahip buldukları zamanlar vardı. İşte bu zamanlarda bile Hz. Peygamber, alkollü içkileri ağzına koymamıştır.

Hiç bir şekilde çıplak dolaşmazdı. Yemesinde, yatmasında, konuşmasında, sosyal ilişkilerinde herkesin dikkatini çeken bir başkalığı, bir üstünlüğü vardı. Bu hali, ona bütün Mekkelilerce ‘*Muhammedü’l-Emin*’ (güvenilir, inanılır Muhammed) lakabının verilmesine yol açmıştır.⁴⁷

Hz. Enes (r.a.) diyor ki; “Allah’ın Resûlüne 20 sene hizmet ettim. Ne beni bir gün dövdü, ne de dünyevî bir şeyden dolayı ‘niçin böyle yaptın?’, yapmadığım bir şeyden dolayı da ‘niçin yapmadın?’ dedi.⁴⁸

⁴⁶ Süleyman Ateş, *İslâm Tasavvufu*, s. 10 (Ayrıca bkz. Ali al-Kari, *Cemü’l Vasai’l fi Şerhi’l Şemâil*, c. II, s. 65)

⁴⁷ Yaşar Nuri Öztürk, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, s. 65.

⁴⁸ Süleyman Ateş, *a.g.e.*, s. 11 (Ayrıca bkz. Kadı İyad, *eş-Şifa fi Ta’rif-i Hukuki’l-Mustafa*, s. 110).

Nihayet bir gece kendisine melek göründü ve '*Yaratan Rabbin adıyla oku!*' mealinde, İkra suresinin ilk 5 ayetini tebliğ etti.

Hz. Muhammed (s.a.v.)in tebliğ ettiği ahkâmı öğrenen ashab, aldıkları emaneti sonraki nesillere, tabiinlere aktarmışlardır. Ahkâm, sadece zahiri hükümler olmayıp Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ruhanî yaşayışını zühd ve takva ile yaşamışlar, yaşatmışlar, nesilden nesile aktarmışlardır.

Ashabdan Hz. Hanzalâ'tü'l-Üseyyidî, bir gün yolda Hz. Ebubekir'le karşılaşmış, hal hatırı sorulunca, ağlaya ağlaya:

- Hanzala münafik oldu, demiştir.

Bu cevap karşısında hayrete düşen Hz. Ebubekir'e durumu şöyle izah etmiş:

- Mescitte iken, Resûlüllah'ın vaazını dinliyor ve o kadar kendimizden geçiyoruz ki, cennetle cehennemi gözlerimizle görmüş gibi oluyoruz. Huzurundan ayrılınca da mal-mülk, çoluk-çocuk işlerine dalyoruz. Az önce yaşadığımız duyguların çoğunu unutuyoruz.

Hz. Ebubekir:

- Vallahi bu hal, benim de başıma geliyor, demiş.

İkisi birlikte Resûlüllah'a varıp bu durumu sormuşlar.

Resûlüllah, kendilerine şu cevabı vermiş:

- Benim yanımda bulunduğunuz ve zikirle meşgul olduğunuz zaman ulaştığınız hal devam ederse, melekler gelir, siz yolda yürürken ya da yatakta yatarken sizinle müsafaha ederlerdi. Ancak ey Hanzala, bu, zaman zaman yaşanan bir haldir.⁴⁹ Bir kavim Allah'ı zikir için oturlularsa, onları melekler kuşatır, rahmet kaplar, üzerlerine sekinet* iner ve onları Allah kendi nezdindekilere anar.⁵⁰

⁴⁹ Müslim; *Kitabu'z-Zikr ve'l Fikr ve Umuru'l Ahire*, c. III, Hadis no: 13, s. 2106-2107 (Ayrıca bkz. Ahmet b. Hanbel, Müsned, c. IV, s. 346.

* Sekinet: Vakâr, sevgi ve mutmain (tatmin) olma hali.

⁵⁰ Müslim, Sahih-i Muslim, *Kitabü'z-Zikr ve'd-Dua*, no: 39, c. XI, s. 6678.

Hız. Ebubekir, sahabilerin en zenginlerinden olduğu halde, vefatında kendisine ait terekede ne bir dinar ne de bir dirhem bırakmıştı. Çünkü ölmeden önce tüm mallarını beytülmalaya bırakmıştı.⁵¹

Hız. Ebubekir'in kalbi çok yufkaydı. Kur'an-ı Kerim okunduğunda gözyaşlarını tutamazdı. O derece mütevaziydi ki, bir defasında kölesi kendisine bir yemek veya süt getirmiş, her şeyini Allah yolunda harcamış bulunan Hız. Ebubekir, açlığın şiddetinden yemeğın nereden geldiğini sormadan bir lokma almıştı. Daha sonra sorunca da, köle, bunu bir müşrik düğününden (Şa'ranî ise, kehanet karşılığında aldığı ücretten satınalıp) getirdiğini söyledi. Hız. Ebubekir, parmağını boğazına salıp, binbir güçlölkle, yediği lokmayı kustu ve:

- Haramdan bir şey bitmesinden korktum, dedi.⁵²

Bir muharebe için yardım toplandığı sırada, Hız. Ebubekir, bütün malını Allah ve Resülöl uğruna bağışlamıştı. Resülölullah (s. a. v);

- Ailene ne bıraktın? diye sorduğunda ise;

- Allah ve Resölölünü bıraktım, demişti.⁵³

Hız. Ömer çok ağlardı. Oğlu Abdullah "Ömer'in arkasında namaz kıldım. Üç saf arkadan iniltisini duydum. Halifeliğinde giydiği hırkada bir düzine yama vardı."⁵⁴

Hız. Osman'ın, evinde 400 kölesi olduğu halde evine, sırtında odun getirmişti. Kendisine:

- Ey mü'minlerin emiri, bu ne hal böyle? diye sorulduğunda:

- Bu işi yapacak kölelerim var. Ama ben, nefsimi tecrübe etmek için böyle yapıyorum, diye cevap vermiştir.⁵⁵

Hız. Enes, bir gün Hız. Osman'a giderken yolda bir kadın görür. Kadının güzelliği aklına takılır. Bu düşünce ile Hız. Osman'ın yanına girer. Hız. Osman:

⁵¹ Ahmed b. Hanbel, *Kitabu'z-Zühd*, 137.

⁵² İsfehani, *a.g.e.*, c. I, s. 31 (Ayrıca bkz. Ahmed b. Hanbel, *Kitabu'z-Zühd*, s. 164-165).

⁵³ Ebu Nasr et-Tusî es-Serrac, *al-Lum'a*, 169 (Ayrıca bkz. Suyutî, *ed-Dürrü'l Mensur*, c. I, s. 357)

⁵⁴ Süleyman Ateş, *a.g.e.*, 27 (Süleyman Ateş, söz konusu kitabında bu rivayeti A. J. Arberry'nin *Sufism* adlı kitabından aldığını söylemektedir. Ancak yaptığımız tüm araştırmalara göre Arberry'nin bu rivayeti kimden aldığını tespit edemedik)

⁵⁵ Ebu'l-Kasım Abdülkerim b. Havazin el-Kuşeyrî, *er-Risale*, 334.

- Bana, gözünüzde zina izleri ile geliyorsunuz, dedi.

Şaşalayan Hz. Enes:

- Allah'ın Resûlünden sonra vahiy geliyor mu? dedi.

Hz. Osman:

- Hayır, dedi. Bu bir tebsire, bir burhan ve doğru bir ferasettir.⁵⁶

Hayber günü Allah'ın Resûlü:

- Bu bayrağı öyle bir adama vereceğim ki, Allah onun eliyle fetih nasip edecektir. O, Allah ve Resûlünü sever, Allah ve Resûlü de onu sever, demiştir. Bayrağı teslim ettiği Hz. Ali'nin gözünün ağrıdığını görünce *tükürüğüyle* meshedip şifaya kavuşturmuştur.⁵⁷

Mutasavvifinin başı da sayılan Hz. Ali, namaz vakti geldiği zaman sarsılır, rengi değişirdi. Neden böyle olduğunu soranlara:

- Allah'ın; göklere, yere ve dağlara verip, onların korkarak kabul etmedikleri, insanın alıp yüklendiği emaneti ödemenin zamanı geldi. Bilmiyorum, yüklendiğim emaneti güzel eda edebilecek miyim? derdi.⁵⁸

Allah'ın Resûlü, Ashab-ı Suffe'den, Muğire'nin mevlası Hilal'e, bir gün:

- Bana salat et ey Hilal! dedi.

Kalbi Allah sevgisiyle dolan bu sahabi:

- Seni Allah üzerinde sevemem. O'nun üzerinde sana ikram edemem, dedi.⁵⁹

Ashabdan Habbab b. Ered, ölüm döşeğindedir. Çok pahalı bezden yapılmış kefenini getirip gösterirler. Hüngür hüngür ağlar. Sebebini sorduklarında:

- Hz. Hamza şehit olurken bir örtüye sardık. Kısa geldi. Başını örttük, ayakları açıkta kaldı, ayaklarını örttük, başı açıkta kaldı. Sonra ayaklarını *İzhir* denilen otlar

⁵⁶ Kuşeyrî; *a.g.e.*, s. 128.

⁵⁷ İsfahanî, *a.g.e.*, c. I, s. 62.

⁵⁸ Serrac, *a.g.e.*, s. 31.

⁵⁹ Süleyman Ateş, *a.g.e.*, s. 33 (Ayrıca Hz. Hilal için bkz. İsfahanî, *a.g.e.*, c. II, s. 24).

örttüük. Oysa benim, evimde 40. 000 dinardan fazla param var. Ahiret nimetlerimizin, dünyada bize verildiğinden endişeliyim.⁶⁰

Cüneyd el-Bağdadî, zühd halini: “Elde mal, kalbte mal sahibi olma arzusunun bulunmaması” şeklinde tanımlar.”İnsan kuldur; kulun, kölenin malı ve mal edinme arzusu olamaz” diye ekler.⁶¹

Mesruk “zahide malik olan sadece Allah’tır. Başka bir sebep ve menfaat ona hakim olamaz” demiştir.

Şiblî’ye:

- Zühd nedir? diye sorulunca;

- Yazıklar olsun size. Dünyada bir sineğin kanadından daha değerli ne var ki, onda zühd bahis konusu olsun.⁶²

Ebubekir Vasıfî ise “Allah’ın nezdinde bir sineğin kanadı kadar bile değerli bulunmayan, murdar bir şeyi terketmek için daha ne kadar çabalayacak, ondan yüz çevirmek için daha ne zamana dek uğraşacaksınız?” der.⁶³

İmam Ebu’l-Kasım Kuşeyrî “sufiler, zühdün ne olduğunu tayinde ihtilafa düşmüşlerdir. Bazıları der ki ‘zühd, haramda olur’. Çünkü, helal Allahu Taala tarafından mübah kılınmıştır. Hak Taala bir kuluna mal ihsan eder, kul da şükretmek suretiyle Mevlasına ibadet ederse, kulun iradesiyle o nimeti terketmesi, Hak Taala’nın izni ile elde tutmasına takdim olunamaz. Bazıları ise ‘haramda zühd şarttır, helalde fazilettir’ der. Çünkü kul, haline şükreder. Sabreder. Allahu Taala’nın kendisine ayırdığı kismete razı olur ve Rabbin ihsanına kanaat getirir. Az mal ile iktifa etmek, dünyada zengin ve rahat olarak yaşamaktan daha mükemmel ve iyidir.”⁶⁴

Ebu Said el-Harraz “Onlar bütün mahlukatın akıllarından geçeni bilirler. Çünkü *müttakki*; takvaya ulaşan, *zahid* ise dünyada hakkıyla zühd ve takva hayatı

⁶⁰ İbn Sa’d, *a.g.e.*, c. III, s. 166.

⁶¹ Tacü’l-İslâm Ebu Bekir Muhammed el-Kelâbâzî, *et-Taarruf li Mezheb-i Ehli’t-Tasavvuf*, 142-143.

⁶² Kelâbâzî, *a.g.e.*, s. 142.

⁶³ Kelâbâzî, *a.g.e.*, s. 142-143.

⁶⁴ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 211.

yaşayandır. Bu şekilde içleri temizlenmiş, gönül aynaları cilalanmıştır.”⁶⁵ Zahid alimler, şeriatın esasından ve dinin aslından vazgeçilmesi mümkün olmayan bilgileri elde ettikten sonra Allah’a yöneldiler ve diğer ilimlerden uzaklaştılar. Böylece ruhları, *makam-ı kurb’a* ulaşarak ruhlarından taşan nurlar kalplerine doldu ve her türlü ilmi idrak edecek hale geldi.”⁶⁶

İbn Mesud buyuruyor ku: “İlim çok şey bilmek değil, saygılı olmaktır. Hasan el-Basrî şöyle demiştir: ‘Allah-u Taala, ilmi ve bilgisi iyi olana değil, bilgisiyle birlikte anlayışı ve kavrayışı iyi olana önem verir.’”⁶⁷

Ulumu’l-verase, İlmü’d-dirase’den elde edilmiştir. Ulumu’l-verase, içenlerin boğazından yağ gibi kayan saf süte benzer. İlmü’d-dirase bu sütten elde edilmiş tereyağı gibidir. Eğer süt olmasaydı, tereyağı da olmazdı. Fakat tereyağı, sütün yağlı kısmından meydana gelen bir maddedir. Sütün sulu kısmı, yağın esasının, yani özünün elde edilmesine yarayan bir maddedir. Süt de, ancak yağ miktarı ile kıvamını bulur.

el-A’meş’in bildirdiğine göre, İbrahim et-Teymî. secdeye vardığı zaman serçe kuşları onu cansız bir duvar zannederek gelir, sırtını gagalarlardı. Bir gün ona dedim ki:

- İşittiğime göre bir aydır bir şey yemeden duruyormuşsun.

O da:

- Evet, iki ay oluyor, ailem her gün bir üzüm tanesi veriyor, ben de atıyorum, dedi.⁶⁸

Ebu Yezid el-Bistamî, Belhli bir gencin beni mahçup eden sözünü hiç unutmam. Bu delikanlı, hac için gelmiş ve bana:

- Siz zühdü nasıl anlarsınız? diye sormuştu.

Ben de:

- Bulunca yer, bulamayınca da sabrederiz, dedim.

⁶⁵ Ebu Hafs Şihabüddin Ömer es-Suhreverdî, *Avarifu’l-Maarif*, s. 37-38.

⁶⁶ Sühreverdî, *a.g.e.*, s. 38.

⁶⁷ Suhreverdî, *a.g.e.*, 39.

⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, *Kitabu’z-Zühd*, 501 (Ayrıca bkz. Suhreverdî, *a.g.e.*, s. 39).

Delikanlı:

- Bunu, bizim Belh'in köpekleri de yapıyor, dedi.

Bu sefer ben kendisine:

- Size göre zühdün ölçüsü nedir? diye sordum.

- Bulamayınca şükreder, bulunca da başkalarına dağıtırız, dedi.”⁶⁹

Belhli gencin bu son sözü, zühdün; “komşusu aç iken tok yatan bizden değildir” şeklindeki İslâmî prensiple ne kadar mutabık olduğunu göstermektedir. Bundan da zühdün temelinde İslâm'ın iki temel kavramı olan ayet ve hadisin yattığını görmekteyiz.

⁶⁹ Suhreverdî, *a.g.e.*, s. 248 (Ayrıca, bu diyalogun aynısının Şakik-i Belhî ile İbrahim b. Edhem arasında geçtiğini tespit ettim. Bkz. İbn Hallikan, *Vefayetü'l-A'yan*, c. I, s. 32).

II. BÖLÜM

A-ZÜHD HAREKETİNİN GELİŞEREK TASAVVUFA DÖNÜŞMESİ

Sahabe ve tabiin döneminde ruhlara hakim olan Allah korkusu olan zühd hareketi gittikçe gelişerek, süratle tasavvuf haline inkılap etti. Bunun başlıca iki amili vardı:

1. Kııvvetli bir günah şuuru,
2. Kalplere hakim olan Allah ve ahiret korkusu.⁷⁰

İlk zaviye, Ebu Haşim Sufî döneminde, sofular için Şam'ın *Remle* mıntıkasında kurulmuştur. Bu zaviyenin müdavimlerine ilk defa *sufî* denilmiştir. İlk tekkenin, H. 50/ M. 760 yıllarında kurulduğu⁷¹ en eski tasavvuf kitaplarından sayılan *Nefahatü'l-Üns*'e dayandırılarak belirtiliyorsa da bu kitabın aynı isim ve sayfasına bakıldığında, ilk zaviyenin Şam'ın Remle mıntıkasında kurulduğunu, zaviye müdavimlerine *sufiler* denildiği, ancak Ebu Haşim Sufî'nin ölüm tarihi ve ilk zaviyenin kurulduğu tarihin yazılı olmadığı görülür.

Nefahatü'l Üns'ün yazarı, Ebu Haşim Sufî'nin, Süfyani Sevrî ile aynı asırda yaşadığını ve Süfyani Sevrî'nin H. 161- M. 777'de öldüğünü belirtir.⁷²

İlk zahitlerde görülen Allah korkusu şuuru, yerini yavaş yavaş Allah sevgisine bıraktı. Bir gün Muhammed b. Vasî (vefatı: H. 127) üzerinde softan bir elbise olduğu halde Kuteybe b. Müslim'in (vefatı H. 96) yanına geldi. Kuteybe kendisine:

- Niçin sof giydin? diye sordu. O sustu.

- Neden cevap vermiyorsun dedi. Bu sefer konuştu:

- Zühdümden bu elbiseyi giydim diyeceğim ama kendimi methetmiş olacağım. Fakirlikten giydim desem o vakit te Aziz ve Celil olan Allaktan şikayet etmiş olacağım dedi.⁷³

⁷⁰ Süleyman Ateş, *a.g.e.*, s. 37.

⁷¹ Mahir İz, Tasavvuf, s. 83; Süleyman Ateş, *a.g.e.*, s. 37, Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 16.

⁷² Abdurrahman b. Ahmet Câmî, *Nefahatü'l Üns*, s. 86.

⁷³ Feridü'd-Din Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, s. 95.

Zühhd hareketi, tasavvuf halinde ilk meyvesini Irak'ta verdi. Zühhd ve takvanın temsilcisi Hasan el-Basrî (H. 110/M. 728) ve Rabia-i Adeviyye (H. 135/M. 752) ilk sufi sayılırlar. Hasan el- Basrî, Allah korkusunun ekolunu temsil ederken; Rabia, Allah korkusu yanında Allah sevgisi ekolunun temsilcisi olmuştur.⁷⁴

Hasan el-Basrî, Hz. Peygamber'in hanımlarının evlerinde yetişmiştir.⁷⁵ Böylelikle İslâm tasavvufunun kaynağının Kur'an ve hadiste verilen emir ve nehiylerin tohumları olduğunu görüyoruz. Mutasavvufların halleri, vecidleri, istiğrakları, zikir ve fikirleri özüyle Kur'an'da ve Hz. Peygamber (s. a. s)'ın ve sahabilerinin sözlerinde mevcuttur. Tasavvuf, zühhd hareketinin gittikçe gelişen bir neticesidir.⁷⁶

Sufiyenin zuhuru ile şeriat ilmi iki kısma ayrılmıştır:

a-Fukaha ve ehli fetvaya mahsus olan Ahkam-i Ammedir ki, ibadat ve muamelattan ibarettir.

b- Tasavvuf ehline ait mücahede muhasebe-i nefis, bunlardan hasıl olan zevk, vecd haletleri, bunları ifade için kullanılan istilahat ve izahattır. Daha ziyade zevken anlaşılabilen bu haller için "menlem yezuk lem ya'rif" (tatmayan bilmez) derler. Hz. Mevlana'ya (604-672)

- Aşıklık nedir ? diye sordukları vakit:

Benim gibi olun da öğrenirsiniz, demiştir.⁷⁷

Önce Irak mıntıkası daha sonra Horasan ve giderek bütün İslâm alemini binlerce tekke ile dolduran tarikatlar dönemine girmeden önce bölgemizin tekke, zaviye Ribatlarını, sufi, zühhd ve zahidlerini tek tek inceliyelim.

Tekkegah, dervişlerin ve tarikat ehlinin toplanıp Şeyh veya Halifesinin yönetimi altında zikir, ayin ve ibadet ettikleri, seyr ve suluk ile meşgul oldukları,

⁷⁴ Süleyman Ateş, *a.g.e.*, s. 37 (Ayrıca bkz. Câmî, *a.g.e.*, s. 692, Abdülvehhab eş-Şa'ranî, *Tabakatü'l Kübra*, c. I, s. 65; İbn Hallikan, *a.g.e.*, c. II, s. 285).

⁷⁵ Süleyman Ateş, *a.g.e.*, s. 41 (Ayrıca bkz. İbn Hallikan, *a.g.e.*, c. II, s. 69, nr. 156, İbn Sa'd, *a.g.e.*, c. VII, s. 156, İsfahanî, *a.g.e.*, c. II, s. 131).

⁷⁶ Süleyman Ateş, *a.g.e.*, s. 23.

⁷⁷ Mahir İz, *a.g.e.*, s. 84.

nefs terbiyesi gördükleri, ruhen ve ahlaken eğitilip olgun ve yetkin kişiler haline geldikleri yerdir.⁷⁸

B- TEKKE VE ZAVİYELERİN KURULUŞ AŞAMASI VE BÖLGEMİZDE İLK TEKKE VE ZAVİYELERE GENEL BAKIŞ

Tekkeler mimarî bakımdan çok farklıdır. Bazı tekkeler o mıntıkadaki dervişlerle ve uzak yerlerden gelen dervişlerin bütün ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde yapılmış olduğu halde, bazıları haftanın belli günlerinde veya günün belirli saatlerinde toplanıp zikir, sohbet etmek için yapılmıştır. Ribat, Dergah, Astane, Duveyr, Savmaa, Mescid, Mihrap ve Zaviye gibi çeşitli adlar alan tekkelerden ayrı olarak belli bir tarikatın veya şeyhin adıyla anılan tekkeler de vardır; Mevlevîhane, Kalenderhane gibi. Tasavvuf Ehli Suffa ile başlayan ve İslâm fetihleriyle beraber gelişen bu düşünce tarzı VII. yy. dan IX. yy'a kadar geçen başlangıç devresinde çeşitli vasıta ve vesilelerle hayata ve insanlara belli bir yol çizmeyi ve kendini kabul ettirmeyi başarmıştır.⁷⁹

Ribat ve tekkelerde yaşayan dervişler; ne ticaret ne de alış verişin kendilerini, Allahın zikrinden alıkoymadığı kimselerdir. Çünkü onlar varlıklarını tekkelerinde ibadete adanmış, her şeyden ilgilerini keserek yalnız Canabu Allah'a yönelmiş, bu davranışlarının mükafatı olarak da Allah'ın dünyayı ayaklarına serdiği kimselerdir. Meslekleri sadece Allah rızasına nail olmak için gece gündüz İslâm adına Hz. Muhammed (s. a. s.)in göstermiş olduğu sünnet doğrultusunda, Müslümanları irşad ederek hakka yönleltmek, Allah'ın kendilerine verdiği mükafatlarla insanları İslâma davet etmektir. Tekke, İslâm toplumunda çok yönlü bir hizmet verdi.

Gerçekten de tekke sadece bir ibadet ve zikir yeri değil, bir ilimler akademisi, bir ekonomik etki kurumu, bir askeri hizmet yuvasıdır. Tekke, o devrin mektebidir. Hastahanesidir, spor yurdudur, moral kaynağıdır, dinlenme kampıdır. Tekke, o beldenin güzel sanatlar akademisidir. Edebiyat ocağıdır, fikir ve kültür merkezidir.⁸⁰

⁷⁸ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 478-479.

⁷⁹ Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 478; Mustafa Kara, *Din, Hayat ve Sanat Açısından, Tekkeler ve Zaviyeler*, s. 57.

⁸⁰ Mustafa Kara, *Din, Hayat ve Sanat Açısından, Tekkeler ve Zaviyeler*, s. 188, Suhreverdi, *a.g.e.*, s. 104, Yaşar Nuri Öztürk, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, s. 127.

Mevlid-i Nebevî, bölgemizde Gökböriler tarafından ilk defa resmi olarak, büyük şenliklerle okunmuş, Hz. Peygamberin doğum yıldönümü kutlanmıştır.⁸¹ İbn Cübeyr'in kayıtlarına göre Eyyubîler döneminde Harran ve Rasulayn'de ve diğer şehirlerde bir çok hanikâh ve büyük sufi vardı. Nureddin Zengî, kadınlar için bir hanikâhı hizmete sokmuştur. Yine aynı sıralarda, Selahaddin'in teyzesi Situharim'in azadlısı Bayram, Hanikah-ı Şeyh Hurşi'yi, Gökböri ise kendi adıyla anılan hanikahı hizmete soktular. Selahaddin Eyyubî 1188 yılında Antakya topraklarının fethinden dönerken bu şehirde sufilerin semasına katılmıştır.⁸²

İbn Cübeyr, H. 7-9 Rebiulevvel 580-M. 18-20 Haziran 1184, pazartesi ve çarşamba günleri Harran'da dolaşırken büyük sufi Şeyh Hayat Harranî'nin zaviyesi ile Ömer adında, o da büyük bir şeyh ve zahid olan oğlunun da bir zaviyesinin olduğunu, ayrıca burada Seleme adında iki büyük zahidin yaşadığını ve bunlarla da görüşüğünü yazıyor.

İbn Cübeyr, ayrıca Musul, Diyarbakır, Diyar-ı Rabia'dan başlayarak Şam'a kadar olan bu bölge insanların yumuşak tabiatlı, mu'tedil ve yabancıları seven, fakirleri koruyan, insanlarla dolu olduğunu, buralarda dolaşan fakir ve kimsesizlerin yanlarında azık taşıma ihtiyacı duymadığını, bu bölge halkının cömertliğinin dillerde dolaşan şöhreti olduğunu, aralarında pek çok dindar, zahid ve dağlarda inzivaya çekilmiş kişilerin var olduğundan bahsediyor.⁸³ İbn Şeddad ise aynı tarihlerde Harran'da iki tekkenin varlığından bahsetmektedir. Halep Salnamesi'nde Urfa'da 6 tekke ve zaviye, Birecik'te 7 tekke, Suruç'ta 1 tekke, Rum Kalesi (Halfeti)'nde 18 tekkenin olduğundan bahsedilmektedir.⁸⁴

Bölgemizde Hanikâh denilen ribatlar da çok sayıda mevcuttur. Bunlar mutasavvuflara tahsis edilmiş olup, her biri muhteşem birer saray gibi görkemlidirler. Mutasavvuflar ise, bu saraylarda yaşayan hükümdarlar gibi itibar görmüşlerdir.⁸⁵

⁸¹ Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 235.

⁸² Ramazan Şeşen, *Salahaddin Eyyubî ve Devlet*, s. 330 (Ayrıca bkz. İbn Cübeyr, *a.g.e.*, s. 41-42; İbn Şeddad, *el-A'lakü'l-Hatira*, s. 41).

⁸³ İbn Cübeyr, *a.g.e.*, 219-222.

⁸⁴ İbn Şeddad, a. g. e, s. 40-45 (Ayrıca bkz. Ramazan Şeşen, *Harran Tarihi*, s. 22), H. 1312 Tarihli *Halep Salnamesi*, s. 255, 259, 262.

⁸⁵ Ramazan Şeşen, *Salahaddin Eyyubî ve Devlet*, s. 330; İbn Cübeyr, *a.g.e.*, s. 284-285.

Ramazan Şeşen, bu devir ribatları için “Tasavvufun öğretim yerlerinden birisidir” diyor. İbn Cubeyr’in, Hanikah ile Ribatın aynı şey olduğunu söylemesine karşı, İbn Şeddad ile İbn Nuayim bunları birbirinden ayırırlar.⁸⁶

Ramazan Şeşen, Dimaşk (Şam)’ta ilk ribatın, Ebu’l Beyan Neb’e b. Muhammed el-Harranî (ölümü 1156) tarafından tesis edildiğini yazıyor.⁸⁷ Oysa Ebu’l Beyan Neb’e b. Muhammed el- Mahmuz el-Kırşî (ölümü H. 551, M. 1156) Harranî değil, İbnu’l Huranî künyesi ve Ebu’l Beyan lakabıyla tanınmış bir mutassavuf olup, İbn Kadi Şuhbe ondan “İlmiyle amil, şair, selef akidesinde, şafii mezhebinde, Rıslan’la beraber Dimaşk Şeyhidir” diye bahsediyor.⁸⁸

Bölgemizde, Nureddin Zengî ve Selahaddin Eyyubî döneminde Şam, el-Cezire ve Mısır’da gelişen medreseler ve tasavvuf hayatı, daha sonra tüm Anadolu’ya etki etmiştir.

Sanatkarlarda olduğu gibi Anadolu’ya gelen ilk büyük müderrisler ve mutassavuflar da Şam ve el-Cezire, yani bölgemiz yoluyla Anadolu’ya ayak basmışlardır. Muhiddin el-Arabî, Anadolu’ya bu yoldan gelmiştir. Sadreddin el-Konyevî, Mevlana Celaleddin el-Rumî, Halep ve Dimaşk medreselerinde okumuşlar, Mevlana, Şems-i Tebrizî ile ilk defa Dimaşk’ta karşılaşmıştır. Büyük sufi Abdülkahir es-Sühreverdi, Ebi’l-Feth Ahmet b. Ebi’l-Vefa ve Ebi’l-Fadl Hamid b. Ebi’l-Hacer gibi büyük ve meşhur alimler Harran’da müderrislik yapmışlardır.⁸⁹

C- BÖLGEMİZDE BU DÖNEMDE TASAVVUFLA İLGİLİ YAZILMIŞ ESERLER

Bölgemizin zahid ve mutassavufları her ne kadar tefsir, hadis, fıkıh ve siret alanında bir çok eser yazmış iseler de bu dönemde tasavvufla ilgili eser yazan, ancak bir kişiyi tespit edebildik: Harran’lı büyük Mutassavuf Ebu’l Mehasin Hibbetullah b. Nasır b. Hüseyin b. Hamid el-Harranî el-Hanbelî (ölümü H. 580- M. 1184). Yazmış olduğu eserin adı: *el-Mi’yar fi’l Reddi ale’l Mutemessikine an’il-Ahyar (fi’l Raksi vel Sema)*dır. Ayrıca İbn Mulakkin, Tabakat’ında Hayat el-Harranî’nin bir ciltlik

⁸⁶ Ramazan Şeşen, *Salahaddin Devrinde Eyyubiler Devleti*, s. 265-266.

⁸⁷ Ramazan Şeşen, *Salahaddini Eyyubî ve Devlet*, s. 331.

⁸⁸ Zirekli, *a.g.e.* c. VIII, s. 6.

⁸⁹ Ramazan Şeşen, *Salahaddin Eyyubî ve Devlet*, s. 330 (Ayrıca bkz. Şemsü’l-Din Muhammed ed-Davudî, *Tabakatü’l-Müfessirin*, c. II, s. 144).

tasavvufi bir siret kitabının olduğunu ve bunun şeyhin ailesinden olan kişilerce muhafaza edildiğini söylemekteyse de,⁹⁰ Harran ve civarında bu soydan geldiklerini iddia eden kişiler arasında yaptığımız araştırmada, böyle bir eserin varlığını tespit edemedik.

Bölgemizin mutasavvıf ve zahidlerini incelerken karşımıza çok zengin bir keramet kültürü çıkmıştır.

Burada, yeri gelmişken keramet konusunun İslâmî kaynaklardaki temellerine bakmak gerekiyor.

Kur'an-ı Kerim'de, günümüzde *Keramet* kelimesiyle karşıladığımız anlam bakımından 3 olay zikredilmektedir.

1. “Onlara baksaydın görürdün ki, güneş doğduğu zaman mağaralarının sağ tarafına yönelir, battığı vakit de onların sol yanını kesip giderdi. Kendileri ise oranın geniş bir yerinde idiler. Bu Allah'ın ayetlerindedir. Allah kime hidayet ederse işte o, doğru yola erdirilmiş, kimi de şaşırtırsa artık onun için hiç bir zaman irşad edici bir yar bulamazsın.

Sen onları uyanık kimseler sanırsın. Halbuki onlar uyuyanlardandır. Biz onları gâh sağ yanına, gâh sol yanına çeviriyorduk. Köpekleri de mağaranın giriş yerinde iki kolunu uzatıp yatmakta idi. Üzerlerine tırmanıp da hallerini bir görseydin, mutlaka onlardan yüz çevirir, kaçardın ve herhalde, için onlardan korku ile dolardı.

Onlar mağaralarda üçyüz sene eğleştiler. Buna dokuz yıl daha kattılar.”⁹¹

2. Hz. Meryem'in kıssasında kuru hurma ağacının meyve vermesi ile ilgili âyet: “Hurma ağacını kendine doğru silk, üstüne derilmiş taze hurma dökülecektir.”⁹²

Bu olaydan Al-i İmran suresinde de bahsedilmektedir: “Zekeriyya ne zaman kızın bulunduğu mihraba girdiyse, O'nun yanında bir yiyecek buldu: “Meryem! Bu

⁹⁰ Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zünun an Usâmî el-Kütub vel Fünun*, c. IV, s. 516 (Ayrıca bkz. Siracı'd-
Din Ebi Hafs Ömer b. Ali İbn Ahmed el-Masrî İbn Mulakkin, *Tabakatü'l-Evliya*, s. 430).

⁹¹ Kehf Suresi: -17, 25.

⁹² Meryem Suresi: -25.

sana nereden geliyor? dedi. O da: “Bu Allah tarafından; şüphe yoktur ki Allah kimi dilerse ona sayısız rızık verir” derdi.”⁹³

3. Hz. Süleyman’ın veziri Asaf b. Berkiya’nın bir anda Belkıs’ın tahtını Yemen’den Filistin’e getirmesini anlatan kıssa: “Nezdinde kitaptan bir ilim bulunan zat: “Ben, dedi, onu sana gözün kendine dönmeden (gözünü yumup açmadan) evvel getiririm.”⁹⁴

Ehl-i tasavvufun keramet konusunda dayandığı hadis-i şerifler de şunlardır:

1. Rahib Cüreyc menkıbesi. (Cüreyc beşikte konuşmuştur)
2. Peygamber (s.a.v.)den rivayet edilen meşhur mağara kıssası.
3. Bir sığırın konuşması.⁹⁵

D- ZÜHD DÖNEMİNDE BÖLGEMİZDE YAŞAYAN ZAHİDLER

1. Muhammed b. Abdullah Ebi Zemeneyn

Endülü’s, Gırnata’da H. 324/M.936 yılında doğdu. Muhaddis (hadis hafızı), Malikî mezhebinin büyük fakihi, aynı zamanda şair ve büyük bir zahiddir.

Kurtuba’da Ebi İbrahim, Veheb b. Muserre, Ahmed b. Muterf, İbn Şattî ve Eban b. İsa’dan fıkıh tedris etti.

Bir çok kitap yazdığı bilinen (ki tespit ettiklerimizi aşağıda liste halinde vereceğiz) bu büyük alim, H. 399/M.1008 yılında Birecik’te vefat etti.⁹⁶ Halen Birecik’te medfun bulunduğu Zehravey adıyla bilinen camiin, bu adının, Şeyhin künyesindeki “Zemeneyn” ibaresinden muharref olduğunu sanmaktayız.

Eserleri:

1. Tefsiru’l-Kur’an
2. el-Mu’rab

⁹³ Al-i İmran Suresi, 37.

⁹⁴ Neml Suresi: 40.

⁹⁵ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatler*, s. 126 (Hadisler için bkz. Müslim, Burr, h.no. 7-8; Müslim, Zikir, h. no. 100, c. XI, s. 6731; Buharî, Enbiya, h. no. 48, s. 140; Buharî, Edeb, h. no. 5, c. IV, s. 147-148).

⁹⁶ Davudî, *a.g.e.*, c. II, s. 165-166.

3. el-Munteheb fi'l-Ahkam
4. el-Muhezzeb fi İhtisari Şerhi İbn Muzeyyen fi'l-Muvatta
5. el-Müştemi'l ala Usu'l-el Vesaik
6. Muhtasar Tefsir İbn Selam li'l-Kur'an
7. Hayat el-Kulub fi'l-Rekaik ve'z-Zühd
8. en-Nesaih el-Menzume
9. enis el-Müridin fi'z-Zühd
10. el-Mevaiz el-Manzume fi'z-Zühd
11. Adabu'l-İslâm
12. Usul'ü-Sünne
13. Kudvete'l-Kari
14. Müntehib ed-Dua.⁹⁷

2-Şeyh Ahmed el-Harranî

Şeyh Ahmed el-Harranî hazretleri bölgemizin ilk zahidlerinden olup, tabakat kitaplarında ismi bulunan ilk dönem sufilerindendir. Câmî, Nefahatü'l-Üns'te kendisinden bahsederken Allahu Taala pak sırrının kutsiyetini arttırsın. Bu öyle bir zattır ki; bir sofralık yemekle Mekke-i Mükerreme'de otuz gün mücavir olarak kaldı. Yerinden kalktığı zaman, azığı olan yemeklerin sofrasında eksiksiz durduğu görülürdü. Şeyh Ahmet Harranî, Ebu'l-Hasan Mu'temir'in kendisine şöyle dediğini anlatır:

“Hasri ile oturmuştum, bir kimse ona şöyle dedi;

- Bana bir tavsiyede bulun.

Şu tavsiyede bulundu;

-Gayretini tek'e yönelt!

Cuhem Rakkî de ordaydı. Şöyle dedi:

⁹⁷ Davudî, *a.g.e.*, c. II, s. 166.

- Ey Şeyh! Onu uzağa attın.

Bunun üzerine şöyle dedi:

- Bana nasıl ölçtülürse, öyle ölçerim. Allah ondan razı olsun.”⁹⁸

Sonuçta bununla; mücahade ile Hakk’a varmanın gerekliliği ve güçlülüklerin bu şekilde ortadan kalkacağı, bunun İslâmî prensiplere olan bağlılıklardan kaynaklandığı vurgulanmaktadır.

Doğum ve ölüm tarihi bilinmemekle beraber; Cuham-i Rakkî’nin ve Ebu Hüseyin el-Hasrî’nin nakillerini aldığına, Hasrî’nin de H. 371/M. 981 yılında vefat ettiği⁹⁹ ve Nefahatü’l-Üns’te adı geçen, Şeyhülİslâm olarak tanınan Ebu İsmail Abdillah b. Ebi Mansur Muhammed Ensarî’nin doğumunun H. 396- M. 1005¹⁰⁰ olduğu ve o da Cuham-i Rakkî ile görüştüğüne göre, Şeyh Ahmed el-Harranî’nin H. 400/M. 1009 yıllarında yaşadığı tahmin edilmektedir.

3- Suruçlu Şeyh Nasiruddin el-Caberî (es-Serucî)

Şeyh Nasiruddin es-Serucî el-Caberî meşayihin büyüklerinden, salihlerin ve evliyaların önderlerinden olan büyük bir zattır.¹⁰¹ Şeyh Nasiruddin’in iki lakabı vardır. Birinci lakabı olan Caberî, şimdi Suriye toprakları içinde bulunan ve Urfa Mülki Amirliğince korunmakta olan Caber Kalesinden kinaye verilmiştir. (Süleyman Şah türbesi ve benzer bir çok zevatın makberlerinin burada olmasından dolayı, buranın koruması Türkiye Cumhuriyetine bırakılmıştır. Ancak Suriye Hükümetinin Caber Kalesi ve civarında yaptırmış olduğu bir barajın göletinden dolayı buradaki tarihi şahsiyetlerin mezarları oraya yakın olan bir yere nakledilerek, korunması yine Türkiye’ye bırakılmıştır).¹⁰² İkinci lakabı olan es-Serucî ise Suruç’tan kinaye verilmiştir.

Şeyh Nasuriddin el-Serucî takriben H. 5. -M. 11. yy. da Caber Kalesinde idareci M. 1088 tarihinde vefat etmiştir. Kabri ziyaretgaktır. Suruç ilçesinin

⁹⁸ Câmî, *a.g.e.*, s. 278; (Ayrıca bkz. Ali Şir Nevaî, *a.g.e.*, s. 148).

⁹⁹ Şa’ranî, *a.g.e.*, c. I, s. 123.

¹⁰⁰ Câmî, *a.g.e.*, s. 376.

¹⁰¹ Nebhânî, *a.g.e.*, c. II, s. 503.

¹⁰² 20 Ekim 1921 tarihinde Fransızlarla yapılan antlaşma, Ankara İtilafnamesinin 8. maddesi ve 24 Ekim 1923 Lozan Antlaşmasıyla, Türk Mezarı olarak tanınan Caber Kalesi ve mezarlığının muhafazası T. C. Hükümetine bırakılmıştır. bkz. *Meydan Larousse*, c. III, s. 542.

batısındaki şehir mezarlığındadır. Nebhani, kendisinin kerametlerinden bahisle kale hükümdarının kendisi ve çocukları için beslemiş olduğu gümüş takılarla süslenmiş iki tane ceylanı vardı. Günlerden bir gün, yörenin hükümdarı ava çıkar, av dönüşünde her iki ceylanın da evden kaçtığını görür. Bu olaya çok sıkılan hükümdar, Şeyh Nasiruddin es-Serucî'ye; kaçmış olan ceylanları ne surette olursa olsun mutlaka getirtmesini ister ve kendisine bu ceylanları geri getirtmediği takdirde kendisini asacağı tehdidinde bulunur. Bu olay üzerine Şeyh Nasiruddin, şehir surlarının üzerine çıkar ve büyük bir topluluğun önünde her iki ceylanı çağırır. Şeyhin çağrısı üzerine ufuktan büyük bir duman tabakası görülür. Toz ve duman tabakası aralandığında her iki ceylanın geldiği gözlenir. Şeyh, ceylanları yanına alarak kale hükümdarına teslim eder.

Bu olay üzerine Şeyh Nasiruddin, Caber Kalesindeki makam ve mevkiini, mal varlığını (muhtemelen velilik sırrının bilinmesinden dolayı) terkederek kimsenin bilmediği bir yere gider. Yaklaşık 20 yıl geçtikten sonra saç sakalı birbirine karışmış bir şekilde Suruç'ta görülür. Bir müddet sonra şehir surları dışındaki bir zaviyeye yerleşerek bir müddet burada ibadet ve irşad faaliyetleriyle meşgul olur. Bu zaviyede kendisinden bazı kerametler zuhur ettiği iddia edilmektedir.

Nebhani, Şeyh Nasiruddin ile Şeyh Müslüm b. Name es-Serucî'nin, muasır olmalarına rağmen hiç bir zaman bir arada görülmediğini ifade ediyor.

Suruç'ta Şeyh Nasiruddin ile aynı dönemde yaşayan ve evliya olarak bilinen, kendisinden bir çok keramet zuhur eden Şeyh Nedi isminde bir zatında yaşadığı nakledilmektedir. Suruç'ta fakirleri ve salihleri severek barındıran güzel ahlak sahibi bir görevlinin, her iki şeyhten hangisine intisab etme hususunda tereddüt ettiği bir sırada, bir gün Şeyh Nasiruddin'in bu memura Şeyh Nedi'ye gitmesini ve:

- Bu gece beni kim çağırırsa ona derviş olacağım, diyerek gönderir.

Şeyh Nasiruddin, gece evde uyuyan Suruç'lu memuru çağırır. Memur hemen dışarı çıkar ve zaviyeye doğru bakınır. Uyumakta olduğu yer ile zaviye arasında bir meydana dönüştüğünü görür. Şehir surları dahil hiç bir şey kalmamıştır. Sadece bostanlar yerinde duruyordur. Her taraf gündüz gibi parlamaktadır. Yol kenarında

munlar ve kandiller yanıyordu. Yolda gidiş ve dönüş emniyetinin sağlanabilmesi için nöbetçiler beklemektedir.

Bu manzarayı seyreden Suruç'lu memuru, Şeyh Nasiruddin tekrar zaviyesine çağırır. Bu çağrı üzerine iradesiz olarak zaviyeye doğru koşan memur, Şeyhin huzuruna girer, tövbe ederek şehirdeki evine geri döner. Memur değişik bir haldedir. Nerde ise aklını kaybedip divane olacaktır. Fakat bu halini kimse bilmez. Sabahleyin memurun evine Şeyh Nedi gelir. Şeyhin ilk sözü:

- Dün başından geçenlere vakıftım, olur. Sonra memur ile Şeyh Nasiruddin arasında geçenleri olduğu gibi anlatmaya başlar ve der ki:

- Ey oğul, Şeyh Nasiruddin gibi büyük zata derviş olman ile hak yerini bulmuştur. Ve Şeyh Nasiruddin'i över. Uzun uzun, memura onun kerametlerinden anlatmaya başlar.¹⁰³

Halen ziyaretgah olan Şeyhin mezarının kubbesinin üstü açıktır. Halk tarafından, daha önce bir kaç kez üstü örtüldüğü halde, kendiliğinden yıkıldığı ileri sürülür. Yağmur dualarında şeyhin maneviyatından istimdat edilir.¹⁰⁴

Suruç'lu Şeyh Nasiruddin, H. 508-M. 1088 yılında vefat etti. Suruç'un 3 km. batısındaki şehir mezarlığında defnedilir.¹⁰⁵

4-Suruçlu Şeyh Müslüm et-Teberdarî

Künyesi; Şeyh Mesleme b. Na'me Es-Serucî el-Abbasî'dir. Halep Salnamesi'nde adı Şeyh Müslüm el-Teberdarî olarak geçiyor.¹⁰⁶ Ayrıca Birecik Sancağı Kanunnamesinden zaviyesine hizmet eden ailenin Abbasî nesebinden oldukları ve Kanuni döneminde bu ailenin nesep tespiti yapıldıktan sonra kendilerine meşayih beratının yanı sıra resmi bazı muafiyetler tanındığını öğreniyoruz.¹⁰⁷

Şeyh Müslüm, Suruç'a bağlı Ziyaret köyünde doğmuştur. Babasının adı Na'me'dir. Halk arasında *Şeyh Müslüm* olarak anılmaktadır. et-Tadifi, Kalaididu'l-Cevahir'de kendisini şöyle tanıtmaktadır:

¹⁰³ Yusuf b. İsmail en-Nebhânî, *a.g.e.*, c. II, s. 503-504.

¹⁰⁴ *Suruç İlçe Yıllığı* 1996, s. 35.

¹⁰⁵ Nebhânî, *a.g.e.*, c. II, s. 504.

¹⁰⁶ *Halep Salnamesi*, H. 1310-1312.

¹⁰⁷ *959 Tarihli Birecik Sancağı Kanunnamesi*, No:276, s. 2-8 ve No:378, s. 23, 45, 16 nolu kayıt.

“O şeyhlerin şeyhi, velilerin büyüğü, sufiyye tairesinin önderi, ehl-i takvanın reisi, yüce himmetler sahibi, keramet gösteren, akıllara durgunluk verecek halleri olan büyük bir velidir. Büyük alimlerden ve halk tarafından saygı ve sevgiye mazhar olan ünlü şeyhlerdendir. İlmen, amelen, hal ve makam bakımından asrında yaşayan velilerden çok üstündür. Şeyh Ukeyl el-Münbucî'nin şeyhidir. Şeyh Ukeyl onun yanında yetişmiştir ayrıca halktan bir çok insanı irşad etmiştir. Velilik hususunda sabit bir kademe sahibiydi. Hemen hemen bütün alimler onun bu hususta kabiliyetinde ittifak ettiler. Onun büyük bir veli olduğunu çeşitli münasebetlerle dile getirdiler.”

İslâm'a göre velilik bir kabiliyet meselesi olmadığına göre, olsa olsa 'irşad konusunda yani halkla ilişkilerde yetenek sahibi idi' denilmesi gerekir.

Şeyh Müslüm'ün 40 müridi vardı. Bunlardan ancak bir tanesi şeyhlik mertebesine ulaşabildi. O da Şeyh Ukeyl el-Münbucî'dir. Onun da 40 müridi vardı. Bunlardan; bölgemizde oldukça iyi tanınan aynı zamanda Hakkari ve civarında irşad faaliyetinde bulunan Şeyh Adiy b. Misafir, Mardin ve civarında irşad faaliyetinde bulunan Şeyh Musa ez-Zulî (Urfa çevresinde Şeyh Musa İzolî diye bilinir), Şam ve civarında irşad faaliyetinde bulunan Şeyh Rıslan ed-Dimeskî ve Şeyh Şebib eş-Şatti; onun en ileri gelen müridlerindendir.¹⁰⁸

Şeyh Müslüm, H. Recep 466/M. 1170 yılında, Suruç'a bir buçuk saat mesafedeki Ziyaret köyünde vefat etti. Kabri bugün ziyaretgahdır.

Şeyh Müslüm el-Teberdarî'nin kerametleri ve tarikat münasebeti

Ervah kitabının müellifi ve zamanın alimlerinden Şeyh Sirac, Frenklerin (haçlı ordusu olabilir) Suruç'u istilasında meydana gelen bir olayı rivayet ediyor:

“Şeyh Müslümün sağlığında Frenk ordusu, Anadolu'nun bazı şehirlerini istila ettikleri gibi Suruç şehrini de kuşatmışlardı. Şehri yağma ederlerken Şeyh Müslüm'nin müridlerinden birisi telaşla koşup:

- Ey Şeyh! Nerede ise bizleri de öldürecekler, diye ağlamaya başlar. Şeyh:

¹⁰⁸ Allame Muhammed b. Yahya et-Tadifi, *a.g.e.*, s. 93.

- Biraz sabredin, diye mukabelede bulunmuş ve sonra tekkeden dışarı çıkarak elleri ile “dönünüz” diye işaret etmiştir.

Bu durum üzerine düşman askerlerinin binmiş olduğu atlar birdenbire üzerindeki askerleri ters istikamete kaçırmaya başlar.

Bir çokları atlarından düşerek zayi oldular, bir çoklarının atlarının ayaklarının kırıldığı vaki oldu. Düşman geri püskürtülmüş, atlardan ve insanlardan bir çokları orada can vermişlerdir.

Bu acı hezimetini gören düşmanlar Şeyh'e elçi göndererek barış talebinde bulunmuşlardır. Gönderdikleri elçi Şeyh Müslüm hazretlerinin huzuruna varıp yapmış olduğu kabahatten dolayı afedilmelerini istemişlerdir. Şeyh elçiye

- Size cevabımız yarın sabah olacaktır, demiş ve geri yollamıştır.

Sabah olunca Şeyh, müslüman askerleri toplamış ve onlara hucum emrini vermiş. Müslüman askerleri gören düşman kaçmağa başlamış ve perişan olup dağılmışlardır. Tabi bu arada düşman bir hayli zayıyat vermiştir.¹⁰⁹

Bir defasında bu mağlup olan Haçlılar, Şeyh'in oğlu Name'yi esir aldılar. Aradan zaman geçti. Günlerden bir bayram günü esir alınan çocuğun annesi ağlamaya başladı. Şeyh Müslüm hazretleri hanımına niçin ağladığını sorduğunda, Şeyh'e cevaben hanımı:

- Benim oğlum düşman elinde esir iken siz burada dost ve akrabalarla sohbet edersiniz, halim daha ne olacak, nasıl ağlamayayım. Müslüm Hazretleri hanımına ne istediğini sorduğunda ise, Hanımı:

- Şeyhin sadakası olsun da bana oğlumu getirsin, der. Şeyh ise;

- Oğlunu inşaallah yarın sana getiririz, diyerek hanımı teskin etmiştir. Daha sonra Şeyh Hazretleri, “ertesi sabah ziyaret köyünün doğusunda (yürüyerek birbuçuk saatlik mesafedeki) Telharmel (Yüzellik Tepesi) köyüne gidildiğinde orada oğlu Name'yi bulacaklarını” söylemiştir.

Şeyh'in bu tavsiyesi üzerine, Telharmel köyüne gidildiğinde tepenin kıyısında Şeyh Müslüm hazretlerinin oğlu Name'yi, orada buldular.

¹⁰⁹ Nebhânî, *a.g.e.*, c. II, s. 470, Tadifi, *a.g.e.*, s. 93.

Kendisine düşmandan nasıl kurtulduğu sorulunca, Name:

- Benim esir olarak kaldığım yere bir arslan geldi, beni sırtına alarak buraya getirdi, sizleri görünceye kadar yanımdaydı, fakat sizleri görünce yanımdan ayrıldı.”

“Şeyh bir kabile halinde hac ziyaretine gitmektedir. Bu kabilede kendisiyle beraber müridi, Ukeyl el-Münbucî de vardır. Toplu olarak Fırat nehrinin kenarına geldiklerinde herkes seccadesini suya serip üzerine oturarak karşıya geçer, ancak Şeyh Ukeyl secadesini suya serdikten sonra üzerine oturunca suya batar ve dipten karşıya geçer. Çıktıktan sonra üstünün ıslanmadığını gören kabiledekiler buna şaşırırlar. Kabiledekiler şeyhine haber verirler. Şeyhi Müslüm el-Serucî şöyle der: “Ukeyl dalgıçlardandır!” Daha sonra kendisini “Gavvas” (dalgıç) adıyla çağırmıştır.¹¹⁰

Burada şunu eklemek gerekiyor; yöremizin Suruç ve Suruç’a yakın olan köylerinde sık sık Gavvas’tan bozulma Kavas ismine rastlanılmaktadır.

Bir ara Şeyh Müslüm zaviyesinden bir mürid hacca gider. Kurban bayramı gecesini bu müridin annesi zaviyesine gelerek yaptığı börek ve yufka ekmekten bir miktarını Şeyh Müslüm’e getirir:

- Biz evde ekmek yaptık. Oğlum burada olsaydı da şunlardan o da yeseydi, diyerek Hicazda bulunan oğluna özlemini dile getirmiştir.

Bunun üzerine Şeyh Müslüm:

- Bu taze ekmekten onun da yemesini ister misin der. Yaşlı kadın:

- Evet, cevabını verir. Şeyh Hazretleri:

- Öyle ise onun nasibini bana getir. Ben onu eteğimde saklarım. Yaşlı kadın eve giderek yeşil bohçasına sarıp, Şeyh Efendi’ye getirir. Daha sonra hacdan dönen mürid eve gelince annesinin gözüne yeşil bohçası gözüktür. Annesi bohçayı nereden getirdiğini sorduğunda:

- Ana, arefe günü akşam karanlığında Arafat dağında arkadaşlarla yürürken önümüzde bir şeyin durduğunu gördük. Biraz yaklaşıncaya bunun bir bohça, içinde de

¹¹⁰ Tadifi, *a.g.e.*, s. 93-94; Nebhânî, *a.g.e.*, c. II, s. 470.

sanki fırından yeni çıkmış börek ve yufka ekmeği olduğunu gördük. Beraberce yiyip bohçayı da yanımıza aldık, demiştir.¹¹¹

Takiyuddin Muhammed el- Vaiz, Şeyh Müslüm'nin bir kerametini şöyle anlatır:

“Adiy b. Misafir'in babası İsmail b. Misafir, bir mağaraya girip orada 40 yıl ibadet eder. Gece rüyasında bir ses duyar:

- Ey misafir! Mağaradan çık, git, eşinle Allah'ın emrini yerine getir. Zira namı, şarkı ve garbı ihata edecek bir veli oğlun dünyaya gelecektir.

Uyanınca mağaradan çıkıp

eşinin yanına gelir ve hanımına rüyayı anlatır. Hanımı:

- Şu minareye çıkıp 'ey nas! Ben İsmail oğlu Misafir'im, geldim ve emir aldım her kim Allahın emrini yerine getirirse, ona bir veli gelecektir! diye nida edeceksin, dedi.

O gece bu nidadan ötürü tam on üç veli, dünyaya gelmek üzere ana rahmine düştü. Sonra annesi ona hamile kaldı.

Şeyh Müslüm ile Şeyh Ukeyl bir yerden geçerlerken, Şeyh Misafir'in hanımının çeşmede hayvanlarını sulamakta olduğunu görürler. Şeyh Müslüm, Şeyh Ukeyl'e:

- Kadının karnından çıkıp semaya yükselen nuru gördünmü? diye sorar.

- Evet o, yavrumuz Adiy'dır, diye cevap verir Şeyh Ukeyl ile gelip iki kere selam verirler, sonra yollarına devam ederler. 7 sene sonra döndüklerinde Adiy'in doğmuş olduğunu ve çocuklarla beraber sokakta oyun oynadığını görünce, ona hemen selam verdiler. Adiy üç defa:

- ve Aleykumusselâm, diyerek mukabele etti. Bunu duyunca şaştlar ve sebebini öğrenmek istediler:

- Ben annemin karnında iken iki defa selam vermişiniz, bir defa da şimdi verdiniz, üç oldu. Bu yüzden üç kere 've Aleykumusselâm' diyerek selamınıza

¹¹¹ Nebhânî, *a.g.e.*, c. II, s. 470.

mukabele ettim. Eğer Meryem oğlu İsa (a. s)dan utanmasaydım, daha annemin karnındayken selamınızı rahatlıkla alabilirdim! diye keramet göstermiştir¹¹² denilmektedir.

Şeyh Müslüm et-Teberdari'nin Mescidi ve Türbesi

Şeyh Müslüm'ün tarikatlar öncesi bir zat olduğunu, ölüm tarihi itibariyle metodik olarak tespit etmekteyiz.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, Kanuni dönemindeki Birecik kazasının konumu ile ilgili fermanda, Şeyh Müslüm zaviyelerine bakmakla yükümlü olan bir taifeden bahsedilmektedir. 30. 11. 1341 tarih, 677 sayılı kanun ile tekke ve zaviyeler lağvedilinceye kadar maaşlı bir türbedar (Postnişin) bu zaviyeye bakıyordu. Fakat bu postnişinler tasavvuf usulünce şeyhin birer halifesi olmayıp sadece türbenin bakımı ile görevli olmuşlardır. H. 564- M. 1168 yılında cami, zaviye, tekke ile bir imaret halinde inşa ettirilen yapının etrafı, Arap, Selçuklu ve Osmanlı zamanlarına ait mezarlarla çevrilidir. Markedin doğusunda Eyyubîler tarafından yapılmış ve bir kaç defa tamir görmüş üzeri toprakla örtülü cami yer almaktadır. IV. Murat'ın 1636 yılında Bağdat'a giderken buraya uğradığı, camiyi genişleterek şimdiki hale dönüştürdüğü iddia edilmektedir. Külliye'nin diğer müstemilatının duvarları moloz taşı ve harçla yükselmiş, dış yüzeyleri kesme taşlarla kapanmış, tavan tek kubbe ile örtülmüştür. Markedin giriş kapısının sağ duvar yüzünde kalın ve çok şeffaf, 25x35 cm büyüklüğünde siyah bir taş bulunmaktadır. Ziyaretgah olarak kullanılan markedin ilk girişinde bir bölme ile ayrılan küçük odanın içinde yeşil örtülerle kaplı sandukada Şeyh'in mezarı vardır. Bitişindeki ikinci sandukanın ise, oğlu Name'ye ait olduğu söylenen mezar var. Mescit, türbe ve zaviyenin mimarisi Selçuklu tarzını andırmaktadır.¹¹³

5- Şeyh Hayat el-Harranî

Künyesi; Hayat b. Kays b. Raccal b. Sultan el-Ensari el-Harranî'dir. Zengiler ve Eyyubîler döneminin en büyük evliyalarındandır. Nureddin Mahmud b. Zengi ve Salahaddin el-Eyyubî tarafından ziyaret edilmiştir. Nureddin Zengi, kendisiyle

¹¹² Tadifi, *a.g.e.*, s. 89.

¹¹³ Diyanet Dergisi, 1990 XXVI, s. 4; Kasım Buğan, *Şeyh Mesleme ve Suruç*, s. 60 (Ayrıca bkz. Faik Kaya, *Suruç Folkloru*, s. 8-9-10, *Suruç İlçe Yılığ* 1996, s. 30-32).

görüştüğünde dua talep etmiş olup, sonra azminin güçlendiğini; Selahaddin Eyyubî ise dua talep ettiğinde kendisine uyarı mahiyetinde Musul'a sefer düzenlenmemesini istemiştir. Ancak bu uyarıyı dikkate almayan Selahaddin Eyyubî, Musul'a düzenlediği seferde başarısızlığa uğramıştır. Tabakat kitaplarında doğumu H. 501/M. 1104, ölüm tarihi ise H. 581/M. 1185¹¹⁴ olarak geçmektedir. Meşhur gezgin İbn Cubeyr, H. 580/M. 1184'te Harran'a uğrayıp Şeyh Hayat'ı zaviyesinde ziyaret ettiğinde, şeyhin 80 yaşını aştığını belirtiyor.¹¹⁵

Hayat el-Harranî, büyük bir zahitti. Gönüllere kapılar açardı, keşifler yapardı, Harran Ovasında bazen suyun damlası bulunmazken halk hemen Şeyh Hayat'a koşar, dua ve himmet isterlerdi. Duası ve himmeti bereketi ile yağmur yağardı. İnsanlar susuzluğunu kana kana giderirlerdi.¹¹⁶

Eş Şeyh Ebul Hasan-el Kurşî diyor ki: "Ben meşaihten 4 kişi gördüm ki, hayatta tasarruf ettikleri gibi kabirlerinde de tasarruf ederler. Bunlar:

- 1-Eş Şeyh Ma'ruf-El-Kerhî
- 2-Eş Şeyh Abdulkadir el-Geylanî
- 3-Eş Şeyh Ukayl el-Munbicî
- 4- Eş Şeyh Hayat b. Kays el-Harranî¹¹⁷

Kurbiyet bakımından yüce bir mevkiî, hakikat ilimlerinde derin bilgisi, manevi makamları aşma gücü bulunan bir veli idi. Allahu Taalanın, elinde bir çok kerametler, dilinde bir çok hakikatler ortaya çıkarttığı bu büyük zat, içtihat ve tarikatta gerçekten sabit bir ilerleme, tasarrufta Yed-i Beyza'ya; tevazu ve keremde görülmemiş bir edaya sahip olmuştur. Muğayyebat hakkında Allah'ın izni ve inayetiyle konuşmuş, her yönden ehl-i tarika ışıktır.¹¹⁸

¹¹⁴Siracuddin ebu Hafs İbn Mulakkin, *Tabakatü'l-Evliya*, s. 430, Câmî, *a.g.e.*, s. 612, Şa'ranî, *a.g.e.*, c. I, s. 153, İbnü'l-İmad, *Şezeratü'z Zeheb fi Ahbaru men Zeheb*, c. IV, s. 269.

¹¹⁵İbn Mulakkin, *Tabakatü'l-Evliya*, s. 430; İbn Cübeyr, *a.g.e.*, s. 219-222.

¹¹⁶Şa'ranî, *a.g.e.*, c. I, s. 153.

¹¹⁷Câmî, *a.g.e.*, s. 612 (İbn İmad el-Hanbelî, *a.g.e.*, c. IV, s. 269).

¹¹⁸Tadifi, *Kalaidu'l Cevahir*, s. 115.

a-Şeyh Hayat el-Harranî'nin Tarikati ve Teberrük Hırkasını Giyme Olayı

Hayat el-Harranî'nin ölüm (H. 581) sistematik tarikat kuruluşlarından önce olduğundan, çalışmamızda tarikatlar öncesi zahitler bölümünde konuyu araştırmaya aldık, ancak; bizce orjinal kabul edilen bazı nakillerden yararlandık.

Hüseyyin Vassaf; Rıfai tarikatının piri Seyyid Ahmed b. Ebil Hasan el-Rifaî'nin (ölümü H. Cemadul Evvel 12 Perşembe gecesı 578¹¹⁹ veya H. Cemadul Evvel 12 Perşembe H. 579/M. 1077)¹²⁰ (Miratü'l Haremeyn adlı eserden naklen) H. 555 - (M. 1160) tarihindeki haccında Hz. Peygamber'in makamını ziyaret ederken "Ya rasullullah sureten uzak olduğum zamanlar manen huzuruna gelirdim, şimdi ise cismen gelmek nasip oldu. Mübarek elini uzat ki dudaklarımın hasretini gidereyim" dediği anlatılır. Bu sırada kabirden uzanan sağ el Rıfai mürşidi tarafından tavaf edilmiştir. Tavafta bulunanların şahadetiyle olay gerçekleşmiştir ve oradakiler biad etmişler.

Bu tavafta Gavs-i Azam Abdulkadir el-Cilî (Geylanî) ve Kutbu Azam Hayat el-Harranî ve bir çok ehliullah vardır. Bu sırada Şeyh Hayat-el Harranî teberrüken Şeyh Ahmed el-Rifaî'nin hırkasını isteyip giymiştir.¹²¹ Hırkayı giyme olayı ile Şeyh Hayat el-Harranî'nin Rıfai tarikatına müntesebiyeti kabul edilmiştir.

Tasavvufta teberrük hırkası, fahri hırka, onur hırkası şeklinde bir tasnif yapılır. Belli bir şeyhten hırka giyen ve onun tarikatına giren talip, daha sonra başka bir şeyhten de hırka giyer, ancak onun tarikatına girmezse giydiği hırka, *Teberrük Hırkası* adını alır. Tarikata girmemiş ve Şeyhe intisab etmemiş bir kimse dervişlere benzemek ister ve onlar gibi yaşamaya heveslenirse onlara da Teberrük Hırkası giydirebilir.¹²²

Şeyhlerin müridlerine giydirmek istedikleri asıl hırka, "Müridlik Hırkasıdır". Teberrük Hırkası ise Müritlik Hırkasına benzeyen bir hırkadır. Müridlik Hırkasını gerçek müridler, Teberrük Hırkasını ise mürid olmayan fakat onlara benzemeye çalışan "Müteşebih müridler" giyer.¹²³ Mürşidinin giydirdiği hırka müride, ilahi inayetle müjdeler sunan, cennet kokuları taşıyan bir gömlek gibi gözükür. Hz.

¹¹⁹ Câmî, *a.g.e.*, s. 612.

¹²⁰ Şa'ranî, *a.g.e.*, c. I, s. 153.

¹²¹ Hüseyyin Vassaf, *Sefinetü'l Evliya*, c. I, s. 199; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 440.

¹²² Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 222.

¹²³ Suhreverdî, *a.g.e.*, s. 99.

Yusuf'un gömleği Hz. Yakub'un ama gözlerini nasıl açmışsa, şeyhin giydirdiği hırka da müridde aynı tesiri yapar. Basiret gözünün açılmasına sebep olur.¹²⁴

Hz. İbrahim (a. s)'in, ateşe atıldığında elbiselerinin soyulduğu ve çıplıçplak alevlere atıldığı nakledilmiştir. O anda Cebrail, ona ipekten yapılmış cennet elbiselerinden bir gömlek getirip giydirmiştir. Bu gömlek vefatına kadar Hz. İbrahim'in beraberinde kalmış ve ölümünden sonra, önce İshak (a. s)'a, sonra Hz. Yakub (a. s)'a miras olarak intikal etmiştir. Hz. Yakup (a. s) ise onu bir nazarlık veya muska kutusu içinde saklayarak, hiç ayrılmayacak şekilde oğlu Hz. Yusuf'un boynuna takmıştır. Hz. Yusuf (a. s), çıplak olarak kuyuya atıldığı zaman Hz. Cebrail gelir, üzerinde asılı bulunan bir kutudan o gömleği çıkararak Hz. Yusuf'a bizzat giydirir.¹²⁵

Netice itibariyle; Teberrük Hırkası müritlere benzemek ve onlar gibi olmak isteyen kimselere giydirilir. Böyle bir kimseden giydiği Hırkanın gerektirdiği sorumluluk ve şartları yerine getirmesi istenmez, ona şeriatın gösterdiği sınırlara sıkı sıkıya bağlı kalması tavsiye edilir. Sade kiyafetle de olsa sufilerle bir arada bulunan böyle bir kimse onların bereket ve feyzlerine nail olur.¹²⁶ Zaten Hayat el-Harranî, hırkayı kendi isteğiyle, teberrüken giymişti. Zaman zaman Şeyh Abdulkadir el-Geylanî'nin feyz ve ilminden yararlanan alimlere Hırka-i Tarikat ve Hırka-i Teberükü giydirmiştir.¹²⁷

Şeyh Hayat el-Harranî'nin Kerametleri

Eş-Şeyh Salih b. Ye'la¹²⁸ veya salihlerden birisi anlatıyor:¹²⁹

“Ben Yemen'e gitmek üzere deniz yoluyla yolculuğa çıktım. Hint Denizinin ortasına geldiğimizde şiddetli bir rüzgar esmeye başladı. Çok büyük dalgalarla boğuştuk, nitekim gemi parçalandı, ben bir tahta parçasının üzerinde kaldım. Dalgaların etkisiyle tahta parçası beni bir adaya bıraktı. Adayı dolaştım, hiç kimseler

¹²⁴ Suhreverdî, *a.g.e.*, s. 100-101.

¹²⁵ Suhreverdî, *a.g.e.*, s. 100 (Tasavvuf tarihinde oldukça itibar gören Avarifu'l-Maarif'in sahibinin, bu ve benzeri nakilleri nereden aldığını tespit edemedim).

¹²⁶ Suhreverdî, *a.g.e.*, s. 101.

¹²⁷ Selçuk Eraydın, *a.g.e.*, s. 433.

¹²⁸ İbnü'l-İmad, *a.g.e.*, c. IV, s. 269.

¹²⁹ Câmî, *a.g.e.*, s. 612.

yoktu, çok harabeler vardı. Daha sonra bir mescit gördüm. Mescidin içine girdiğimde 4 kişi ile karşılaştım. Onlara selam verdim, selamıma cevap verdiler. Halimi sordular, onlara başımdan geçen olayı anlattım, günün geri kalan vaktini onların yanında geçirdim.

Onların Allaha karşı teveccühlerini ve güzel yönelişlerini müşahede ettim. Akşam veya yatsı vakti olduğunda Şeyh Hayat el-Harranî içeri girdi ve onlara yaklaşarak selam verdi. Oturanlar hürmetle ayağa kalkarak Şeyh Hayat el-Harranî'yi öne geçirdiler. Şeyh yatsı namazını kıldırdı. Fecir doğuncaya kadar namaz kıldılar ve ben Şeyh Hayat el-Harranî'nin şöyle münacaat ettiğini gördüm."Ey tövbe edenlerin sevgilisi! Ey ariflerin sevgisi! Ey abidlerin gözbebeği! Ey yalnızların dostu! Ey sana iltica edenlerin sığınağı! Ey ümidi yitirenlerin ümidi! Ey sıddıkların kalplerinin meylettiği! Sevenlerin kalplerinin kendisiyle dost olduğu, korkanların himmetlerinin kendisine bağlandığı, yüce Rabbim". daha sonra çok ağlayınca ayın, ondördünde yer yüzüne ışık saçtığı gibi, o yeri aydınlatan onu kuşatan nurlar gördüm. Daha sonra Şeyh mescitten çıktı. O cemaatten bana dediler ki, sen Şeyhe tabi ol, ben de tabi oldum. Yer karasiyle, deniziyle, ovalarıyla, dağlarıyla ayaklarımızın altında dürülüyordu. Her adım atışında derdi ki; "Yarab! Hayat'a hayat ver..." Kısa bir zamanda Harran'a yetiştik. Harranda'ki Müslümanlar hala sabah namazındaydılar."¹³⁰

Şeyhin oğlu Ebu Hafs Ömer anlatıyor:

"Şeyh Zağib er-Rahabî, babamın ziyaretine geldi. Sabah namazından sonra evinin kapısında oturmuş, kendi işiyle meşgul oluyordu. Zağib gelip kapının diğer tarafına oturdu. Babam onunla hiç konuşmadı, Zağib buna alındı ve içinden ta Er-Rahbeden geldim de benimle hiç konuşmadı, olur mu? diye bir fikir geçirmiş olmalı ki, babam hemen ona şöyle seslendi:

- Bana yapmış olduğun şu itirazından dolayı sana bir zararım dokunacak. Bu zararın dış azalarında mı, yoksa iç azalarında mı husule gelmesini istersin?

¹³⁰ Ali Şir Nevaî, *Nesayimu'l Muhabbe min Şemayimi'l Futuvve*, s. 148, 357 (Ayrıca bkz. Câmî, s. 612; Nebhânî, *a.g.e.*, c. II, s. 55).

- Dış azalarım da olsun, deyince babam elini uzattı, parmağıyla gözlerinden bir tanesini ta yanağına kadar indiriverdi. Adam kalktı, yeri öptükten sonra ayrılıp memleketi Er-Rahbe'ye döndü.

Bir kaç sene sonra kendisine bir yerde tesadüf ettiğinde gözlerinin iyileşmiş olduğunu gördüm ve sebebini sorunca şu cevabı verdi:

- Bir zikir halkasına iştirak ettim. Orada babanızın müritlerinden biriyle görüştim. Ellerini hasta gözümüne koyunca hemen iyileşip eski haline döndü. Baban o gün benim gözümüne parmağı ile işaret ettiği zaman kalp gözüm açılmış onun fevziyle bir çok garip şeyler görmüştüm.”¹³¹

Şeyh Abdullatif b. Ebi-Ferec anlatıyor:

Harran'da cami yapılıp sıra mihraba gelince, kible hususunda Şeyh ile asıl binanın yapıcısı arasında ihtilaf vaki oldu. Nihayet Şeyh ona:

- Önüne bak, kibleyi göreceksin! deyince önüne bakınca bir de ne görsün; Ka'be, önünde duruyordu. Bunu görünce mühendis düşüp bayıldı.”¹³²

Harran'lı Şeyh Necibuddin Abdul-Munim anlatıyor:

Bir vakitler Şeyh ve beraberindekiler bir yolculukta bulundular. Yorulup bir yerde dinlenmek istediler. Ümmügeylanî denilen bir ağacın altında istirahat çekildiler. Bir aralık hizmetçisi, Şeyhe:

- Ben Hurma yemek istiyorum, dedi.

Şeyh:

- Şu ağacı salla hurma düşer, yersin, deyince hizmetçi:

- Bu ağaç Ümmügeylanî denilen bir ağaçtır. Hurma ağacı değildir, dedi.

Şeyh:

- Ben sana salla o ağacı diyorum, diye çıkışınca hizmetçi ağacı sallamak zorunda kaldı. Ağaç sallanınca misk gibi yağ hurma dökülürdü. Dökülen hurmaları

¹³¹ Tadifi, *a.g.e.*, s. 115-116.

¹³² Tadifi, *a.g.e.*, s. 115.

yediler, doyduklar, sonra orasını terk ettiler.¹³³

Şeyh Hayat el-Harranî'nin Hikmetli Sözleri

“Aşk, kalbi korku ile ünsiyet arasında bırakır. O, bir taifenin veya eh-li tarikin mahbuba bağlanmasının, matluba vasıl olmasının belirgin alametidir. O; akla tad, ölüme lezzet veren bir keyfiyettir. Asla sarsılmaz. Onu tadan kişide, hal, vecd, keşf gibi mefhumların coşması ile hak zahir olur. Kişinin bütün varlığının coşması, ona karşı verilecek mükafatın büyüklüğü, kişiye müşahade şevkini tattırır. Kabuklu fıstıkların değeri özleri iledir. İnsanların değeri de akıllarıyladır. Köşkler de içindekilerle değer kazanır. Sevgililer ise sevgilileriyle övünürler. Aşk ateşi, yanınca kişinin her türlü bencil duygularını öldürür, ruhaniyetini yükseltir, bir çok sırları yok eder, bir çok sırları da olduğu gibi bırakır. Çünkü ardından silinmeyecek izler de bırakır.”

“İnsan, imanda yer tutmuşlardan sayılmaz, ta ki Mağfiret Nuru, Vefa Nurunu söndürmez ola... Vefa, gaflet uykularından uyanmaktır. Vefa cümle gayelerin, bütün kainat arzularından fariğ olmasıdır. Her kim ister ki, kalbinde Allah korkusunu bula, ve siddıklar zümresinin halleriyle hemhal ola. Yalnız helal yesin, yalnız farzla amel etsin, ya da sünnetle. Şu kati olarak bilinmeli ki vusu:dan mahrum olan, melekut (ruhaniyet) alemine geçemez. Şu iki hata sebebiyle geçemez:

- 1- Kötü haram yediği için,
- 2- Halka eziyet ettiği için,

Kalp yumuşaklığını, zikir ehlinin sohbetlerinde devamda ara! Kalp nurunu, ciddi gayreti devam ettirmekte ara! Sadık müridin alameti odur ki; bir an dahi Rabbinin zikrinden ayrılmaya ve onun hakkına hanel getirmeye, sünnet ve farza devam ede. Sünnet; dünyanın fani şeylerini kalbe koymayıp atmak, farz; yüce ve ulu Hakla daima sohbet etmek, ibadet yapmak. Ama sakın, onu dünyalık için bir sanat yapmayasın Mahabbet marifetin kulağı, tarikatın da ünvanıdır. Mahbubun bekasına onunla varılır.¹³⁴

¹³³ Tadifi, *a.g.e.*, s. 116.

¹³⁴ Şa'ranî, *a.g.e.*, s. 101; Tadifi, *a.g.e.*, s. 115-116.

yediler, doydular, sonra orasını terk ettiler.¹³³

Şeyh Hayat el-Harranî'nin Hikmetli Sözleri

“Aşk, kalbi korku ile ünsiyet arasında bırakır. O, bir taifenin veya eh-li tarikin mahbuba bağlanmasının, matluba vasıl olmasının belirgin alametidir. O; akla tad, ölüme lezzet veren bir keyfiyettir. Asla sarsılmaz. Onu tadan kişide, hal, vecd, keşf gibi mefhumların coşması ile hak zahir olur. Kişinin bütün varlığının coşması, ona karşı verilecek mükafatın büyüklüğü, kişiye müşahade şevkini tattırır. Kabuklu fıstıkların değeri özleri iledir. İnsanların değeri de akıllarıyla. Köşkler de içindekilerle değer kazanır. Sevgililer ise sevgilileriyle övünürler. Aşk ateşi, yanınca kişinin her türlü bencil duygularını öldürür, ruhaniyetini yükseltir, bir çok sırları yok eder, bir çok sırları da olduğu gibi bırakır. Çünkü ardından silinmeyecek izler de bırakır.”

“İnsan, imanda yer tutmuşlardan sayılmaz, ta ki Mağfiret Nuru, Vefa Nurunu söndürmez ola... Vefa, gaflet uykularından uyanmaktır. Vefa cümle gayelerin, bütün kainat arzularından fariğ olmasıdır. Her kim ister ki, kalbinde Allah korkusunu bula, ve sıddıklar zümresinin halleriyle hemhal ola. Yalnız helal yesin, yalnız farzla amel etsin, ya da sünnetle. Şu kati olarak bilinmeli ki vusuldan mahrum olan, melekut (ruhaniyet) alemine geçemez. Şu iki hata sebebiyle geçemez:

1- Kötü haram yediği için,

2- Halka eziyet ettiği için,

Kalp yumuşaklığını, zikir ehlinin sohbetlerinde devamda ara! Kalp nurunu, ciddi gayreti devam ettirmekte ara! Sadık müridin alameti odur ki; bir an dahi Rabbinin zikrinden ayrılmaya ve onun hakkına halel getirmeye, sünnet ve farza devam ede. Sünnet; dünyanın fani şeylerini kalbe koymayıp atmak, farz; yüce ve ulu Hakla daima sohbet etmek, ibadet yapmak. Ama sakın, onu dünyalık için bir sanat yapmayasın Mahabbet marifetin kulağı, tarikatın da ünvanıdır. Mahbubun bekasına onunla varılır.¹³⁴

¹³³ Tadifi, *a.g.e.*, s. 116.

¹³⁴ Şa'ranî, *a.g.e.*, s. 101; Tadifi, *a.g.e.*, s. 115-116.

Şeyh Hayat el-Harranî'nin Zaviye, Türbe ve Mescidi

Şeyh Hayat el-Harranî'nin zaviyesi, türbesi ve mescidi Harran şehir surlarının (şu andaki mezarlık olan alan) kuzeybatısındadır. Mescit ve zaviyenin günümüze kadar restore ve değişikliğe uğradığı, türbe ve mescidin duvar payelerindeki izlerden belli olmaktadır.

Harran'da 1951-1952-1956 ve 1959 yıllarında kazı yapan *Rice* bu alanı inceleyip fotoğraflandırdıktan sonra buranın küçük bir cami ile türbe veya Şeyhin makamı olduğunu ve Eyyubîler döneminde inşa edilen bir kubbe ile örtülü olduğunu iddia eder. İlk defa *M. Van Berchem* tarafından yayınlanan ve yorumlanan bu kitabe, *Rice* tarafından daha doğru yorumlanmıştır. O, Türbenin Şeyh Hayatın oğlu Ömer tarafından, H. Cemaziyel Ahir 592- M. Mayıs 1196 tarihinde yapıldığını iddia eder.

135

Tabakat'ta Şeyhin ölüm tarihi H. 581- M. 1185 olarak yazılıdır.¹³⁶ Türbenin üzerindeki Arapça yazılı olan kitabe, daha sonra mescidin giriş kapısı üzerine konulmuştur. Bu kitabede türbenin "Cemaziyel Ahir H. 592 tarihinde şeyh salih, zahid, abid olan Şeyh Hayat b. Kays oğlu Ömer ve kardeşi Ebubekir ve kız kardeşinin oğlu Ali tarafından" yapıldığı yazılıdır. Bu duruma göre türbenin Şeyhin ölümünden 10 yıl sonra yapıldığı ve Ömer'den başka Ebubekir diye bir oğlunun varlığı da ortaya çıkıyor. Şeyh Hayat el-Harranî'nin Ebubekir isminde bir oğlu olduğundan neden hiç bahsedilmediği bizim için gerçekten merak konusu oldu. Bu kitabeyi kazılarda okuyan *Rice* bahsetmediği gibi, bu konuyla ilgilenen diğer araştırmacılar da bahsetmemişlerdir. Bizce bu araştırmacılar kitabenin Arapçasını okuyup, Ebubekir isminin varlığını gördükleri halde, kanaatimizce Türkçeye çevirirken, mana itibariyle bir anlam kazandıramadıklarından dolayı Ebubekir isminden vazgeçerek sadece Ömer'den bahsetmişlerdir.¹³⁷

¹³⁵ Ramazan Şeşen, *Harran Tarihi*, s. 43 (Şeyh Hayat el-Harranî'nin mezarına Şam *kafili* (koruyucusu) Urfa Kölemeni el-Emir Ebu Cevat Mencik tarafından vakfiye yapılmıştır. Vakfiye tarihi H. 1048 tarihli olup, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 2150 nolu defterin 205. sayfasında kayıtlıdır).

¹³⁶ Şa'ranî, *a.g.e.*, c. I, s. 153.

¹³⁷ Mahmut Karakaş, *Urfa Kitabeleri*, s. 90.

Oysa ki tarihçi İbn Şeddad H. 658- M. 1260 yılı başlarında Hulagu'nun Harran şehrini kuşattığını, bu sırada şehirde; Halep hükümdarı el-Melik el-Nasır Yusuf'un valisi Nasrullah b. Seyyar ile kale kumandanı Ayıntap (Gaziantep) sahibi Nasiruddin Muhammed b. Hüsameddin bulunduğunu söylerken:

“Şehrin düşeceği anlaşılınca, Yusuf b. Hammad el-Harranî ve Ali el-Savranî, Hulagu'nun karargahına gidip aman dilediler. Hulagu bir yarlıg yazıp şehri teslim aldı. Halka dokunmadı, Harran reisliğine Ali el-Savranî'yi tayin etti. Fakat kale komutanı direnmeye devam etti. Kalenin bir burcu yıkılınca kaledekiler, Ebul Kasım b. eş-Şeyh Ebubekir b. eş-Şeyh Hayat el- Harranî'yi gönderip Hulagu'dan savaşın durdurulmasını istediler”¹³⁸ diye ekler.

Buradan da anlıyoruz ki adı geçen bu zat, Şeyh Hayat el-Harranî'nin oğlu Şeyh Ebubekir'in oğlu Ebul Kasım'dır. Yani Hayat el-Harranî'nin torunudur. Bu da tezimizi kuvvetlendirmektedir.

Bu olayda enteresan olan bir başka yön de şudur; Hulagu'nun güçlülüğünü anlayan siyasi otoritenin şehri teslim etmesine rağmen, askeri otoritenin teslimiyeti reddedip savaşmayı istemeleri, durumun iyi gitmediğini anlayınca da teslimiyeti siyasi otoritenin o dönemin diplomatik temsilcisi olan ehl-i tasavvufa bırakmalarındır. Bu olayın bir benzeri olarak, H. 614/M. 1217 tarihinde Suhreverdiye tarikatının piri Şeyh Ebu Hafs Şihabuddin Ömer es-Suhreverdi'nin, Şam'da Melik Eşref diye tanınan Eyyubî sultanına ve halife ile arası hoş olmayan Harzemşah sultanına elçi olarak diplomatik bir faaliyetle görevlendirildiği görülmektedir.¹³⁹

Netice itibariyle eski mescit ve zaviyesi olan türbe, Şeyh Hayatın ölümünden yaklaşık on yıl sonra Eyyubîler döneminde oğlu Ömer ve Ebubekir'in emriyle kız kardeşinin oğlu Ali'nin eliyle veya ustalığıyla H. 592/M. 1195 tarihinde yapılmıştır.

6-Ebul Hasan Ali b. Omer b. Ali el-Darir el-Zahid el-Harranî

Hanbeli mezhebi alimlerinden olup, ismi Ali b. Ömer b. Ahmed b. Ammar b. Ahmed b. Ali el-Harranî, künyesi Ebul Hasan'dır.

¹³⁸ Ramazan Şeşen, *Harran Tarihi*, s. 27; İbn Şeddad, *a.g.e.*, s. 60-63; Makrizî, *el-Süluk bi Ma'rifet ed-Duvel ve'l-Müluk*, c. I, s. 420, 454, c.II, 600, 607.

¹³⁹ Şemsü'd-Din Ebu Abdullah ez-Zehabî, *Tarihu'l İslâm ve Vefayatu'l Meşahir ve'l A'lam*, c. IV, s. 99; Zehabî, *Siyer'ü A'lamü'n-Nübelâ*, c. XXII, s. 376-377.

H. 510 (M. 1116) yılında Harran'da doğdu. Bağdat'ta Hafız Ebu'l Fadl b. Nasır ve daha pek çok alimden ilim öğrendi. Kendisinden de Ebul-Muhasin Ömer b. Ali el-Kureşî ed-Dımeşkî ilim tahsil etti.¹⁴⁰

Ali b. Ömer takva, zühd ve ver'a sahibi bir alimdi. Haramlardan kaçır, haram korkusundan şüphelendiği mübahların çoğunu terkederdi. Allahu Taalanın emirlerini bildirir, yasaklardan kaçınmayı millete öğütlerdi. Va'z ederdi, muamelat konularına değinirdi, alış veriş şirketler, faiz ve miras gibi konuları anlatırdı. Yazmış olduğu eserlerinden tespit ettiklerimiz;

1- *el-Muzehheb Fil Mezheb*

2- *el-Bedia*

3- *el-Mebsutat-ül-Vesia*

4- *Tefsir*

5- *Mecalis-i Va'ziye*; vaaz ettiklerini bu kitapta toplu olarak hazırlamıştır. Bu güzel konuşmaları İbn Cevzî'nin uslubu üzerine yazmıştır. H. 559-M. 1164 arefe günü Harran'da vefat etmiştir.¹⁴¹

7- *Abdulkadir b. Abdullah er-Ruhavî Bilvela el-Fehmi el-Harranî*

Abdulkadir er-Ruhavî H. 536 M. 1141 tarihinde Urfa'da doğdu. Künyesi Ebu Muhammed'dir. Hadis ve fıkıh alimidir. Hadis ilminde hafızdır. İsmi Abdulkahir b. Abdulkadir b. Abdullah b. Abdurrahman olarak da bildirilmiştir.¹⁴²

Ebu Muhammed er-Ruhavî üç yaşındayken, Urfa, Selçuklu Atabeglerinden Ebu'l-Kasım Mahmud b. İmaduddin Zengî tarafından H. 539 senesinde ele geçirilmişti. Urfa'lı alim bu sırada Harran'da yerleşik olan Beni Fehim kabilesine bağlı bir zengin tarafından esir edildiğinden, buna nisbetle kendisine Fehmi lakabı da verilmiştir. Daha sonraları efendisi kendisini serbest bırakmıştır.¹⁴³

¹⁴⁰ İbnü'l-İmad, *a.g.e.*, c. IV, s. 183-184.

¹⁴¹ Davudî, *a.g.e.*, c. I, s. 422 (Davudî bu nakilleri İbn Receb'in Zeyl-i Tabakat-ı Henabile adlı esere dayandırmaktadır. Bkz. c. I, s. 241; İbnü'l-İmad, *Şazeratü'z-Zeheb*, c. IV, s. 183).

¹⁴² Zirekli, *a.g.e.*, c. IV, s. 40.

¹⁴³ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Arifin ve Esmâü'l-Müellifin ve Asarü'l-Musannifin*, c. V, s. 596; İbnü'l-İmad, *a.g.e.*, c. II, s. 1387.

Hadis alimlerinin büyüklerinden Ebu Ya'la Hazretlerinin eseri olan “Cami-üs-Sağır” isimli eserini okuyup ondan yararlandı. İsfahan’da; Mesud b. Hasan es-Sekafi, Ebu Cafer Muhammed Bin Hasen es-Saydelanî, Abdurrahim b. Ebil Vefa, Hemedan’da; Hafız Ebu'l-Ala, Ebu Zur'a el-Makdisî'den, Bağdat'ta, Hafız b. Asakir'den ve başka bir çok alimden ilim öğrenerek hadisi şerif dinledi.¹⁴⁴ Ayrıca Irak'ı, İran'ı, Şam ve Mısır'ı yürüyerek dolaştı. Buralardaki alimlerden yararlandı, hadis dinledi, fakirliğinden dolayı kitaplarını kendisine başka kimseler alırdı ve hediye ederlerdi.¹⁴⁵ İlim öğrenmek için çok çeşitli yerlere gitmekle ve alimlerin hal ve tercümelerini iyi bilmekle meşhur oldu. Yusuf b. Halil diyor ki:

“Urfa’lı Abdulkadir b. Abdullah, güvenilir bir hadis alimiydi. İtimada şayan, çok güzel değerli eserler tasnif etmiştir. İbnü'n-Neccar Urfa’lı Ebu Muhammed, hıfz, sağlamlık, fazilet, ilim, vera ve dinin emirlerine sıkı bağlılık, zühd, ibadet, sıdk, güvenilir olmak, güzel ahlak ve şeref gibi daha nice güzel vasıfları kendisinde toplamış olan çok değerli bir alim idi. Durumu Selef-i Salihinin haline uygun idi. Her hali ile o büyüklerin yolunda olduğunu gösteriyordu. Harran’da, zamanında bulunan alimlerin önde gelenlerinden idi. Kendisiyle Harran’da karşılaştım, kendisine birinci gidişimde, dinlediklerinden seçtiklerini yazdım bir cüz meydana geldi.”

Ebu Şame diyor ki;

“Urfa’lı bu alim devamlı ibadetle meşgul olan, zühd, vera, sıdk ve salah sahibi, heybetli bir zat idi.”¹⁴⁶

Hafız Abdulkadir b. Abdullah H. 612- M. 1215 tarihinde, Harran’da vefat etti.¹⁴⁷

Abdulkadir b. Abdullah er-Ruhavî bilvela el-Fehmi el-Harranî'nin yazmış olduğu Eserler

1-Kitab'ul Erbain: İki cilttir. Kırk ayrı şehirdeki alimlerden duyduğu hadisleri senetleriyle beraber zikreder.

¹⁴⁴ Zehebî, *Tezkiretü'l Huffaz ve't-Tabakatü'l Huffaz Zeyli*, c. IV, s. 1387.

¹⁴⁵ Zirekli, *a.g.e.*, c. IV, s. 40.

¹⁴⁶ İbnü'l-İmad, *a.g.e.*, c. V, s. 50-51 (Ayrıca bkz. Zehebî, *Tezkiretü'l-Hüffaz*, c. IV, s. 1387).

¹⁴⁷ Zirekli, *a.g.e.*, c. IV, s. 40.

2-El-Madîh vel Memduh: Şeyhu'l-İslâm el-Ensârî'yi methederek onu methedenlerin medihlerini de yaparak hal tercümelerini almıştır.

3-Feraiz ve Hisab diye bir eseri de vardır.¹⁴⁸

8-Fahrüddin İbn Teymiyye el-Harranî

Künyesi, Abdullah Muhammed b. Ebi'l Kasım el-Hıdır b. Muhammed b. Hıdır b. Ali b. Abdullah'tır. Kendisi İbn Teymiyye el-Harranî ismi ile tanınmıştır. Lakabı Fahrüddin, hatib, vaiz, fakih el-Hanbelî ve Ebu Abdullah'tır. H. Şaban ayı 542'de Harran'da doğmuştur. Faziletli bir insandır, büyük alimlerden ders almıştır, ehli sünnet alimlerinin büyüklerinden olan Fahrüddin İbn Teymiyye küçük yaşta ilim tahsiline başladı, Kur'an-ı Kerim'i babasından öğrendi, ilim öğrenmek için Bağdat'a gitti.¹⁴⁹ Ebu Talib Mubarek b. Hudeyr, Ebul Feth el-Batiyyi, Ebubekir İbn-un-Nükur, Sadullah Bin Nasr ed-Decaci, Yahya b. Sabit b. Bundar, Ebil Vefa, Ebul Abbas b. Bekruş, İbn-i Ebi Hacer, Ebul Ferec, İbn-ul-Cevzî ve özellikle Harran'da yaşayan büyük mutasavvuf Ebu Necib es-Suhreverdi ve Ebi Fadl Hamid b. Ebi Hacer, Ebi Feth Ahmed b. Ebil Vefa'dan ve daha bir çok alimden ilim öğrendi. Fahrüddin İbn Teymiyye Bağdat'ta ilim tahsilini tamamladıktan sonra, memleketi olan Harran'a döndü.¹⁵⁰

Ebul Berekat İbn-ül-Mustevfi, Tarih-i İrbil isimli eserinde diyorki; Fahrüddin İbni Teymiyye H. 604 senesinde Hac için İrbil'e uğradı. Faziletinden de bahsederken "her gün tefsir dersi verirdi, güzel menkıbeleri tatlı sözleri vardı. Sureti ve sireti çok güzeldi. Herkesten husn-ü kabul görürdü. Babası da evliya zatlardan idi, yani zahitti."¹⁵¹

İbn Recep, Fahrüddin İbn Teymiyye için "salih bir alim, keramet ve harikalar sahibi büyük bir zattı. Harran camiinde imamlık ve hatiplik yapardı" der.¹⁵² Davudî, bu bilgilere ek olarak İbn Teymiyye'nin Harran'da bir medrese inşa ettiğini de yazar.¹⁵³

¹⁴⁸ Katib Çelebi, *a.g.e.*, 1982, c. I, s. 56; Zirekli, *a.g.e.*, c. IV, s. 40.

¹⁴⁹ İbn Hallikan, *Vefayat'ül A'yan* c. IV, s. 386.

¹⁵⁰ İbnü'l-İmad, *a.g.e.*, c. V, s. 102-103; Davudî, *Tabakatü'l Mufessirin* c. II, s. 144.

¹⁵¹ İbn Hallikan, *a.g.e.*, c. IV, s. 387.

¹⁵² İbnü'l-İmad, *a.g.e.*, c. V, s. 102-103; Davudî, *a.g.e.*, c. II, s. 145.

¹⁵³ Davudî, *a.g.e.*, c. II, s. 145.

İbn Teymiyye diye tanınmasına sebep olan hadiseyi kendisi şöyle anlatıyor: Babam veya dedem bir sene hacca gitmişler. Hanımı hamile imiş. Teyma* şehrine yetiştiklerinde, orada bulunan çadırlardan çıkan sevimli bir kız çocuğunu görmüşler. Hac dönüşünde bir kız çocuğunun dünyaya geldiğini öğrenince sevinçle çocuğunu kucağına aldığında, çocuğun Teyma'da gördüğü kız çocuğuna çok benzediğini görmüş ve Teyma'lı manasına; "Ey Teymiyye! Ey Teymiyye!" demiş. Bunun için ona Teymiyye denilmiş ve biz de Teymiyye oğlu manasına İbni Teymiyye diye tanınmışız. Aslında bu kelime, Arap Lugat kaidesine göre "Teymavi" olarak telafuz edilmesi gerektiği halde, Teymiyye olarak kullanılmış ve böyle meşhur olmuştur."¹⁵⁴

Yazmış olduğu eserler:

- 1- *Kur'an Tefsiri (30 Cilt)*
- 2- *Tahlis el-Muttalib Fi Tahlis el-Mezheb*
- 3- *Tarğib el- Kasid Fi Takrib el-Makasid*
- 4- *Bulğ'e'tul Sağıb ve Beğiye'tül Rağıb*
- 5- *el-Hidaye*
- 6- *Divan el-Hutab el-Cum'iyye*
- 7- *el-Muvaddah Fil Feraid*

Fahrud-din İbn Teymiyye el-Harranî H. 11 Sefer 621 (M. 1224) tarihinde, bir Perşembe günü Harran'da vefat etti. Oğlu Abdulgani, babasının 15 Safer, Cuma günü ikinci namazında, tekbirden sonra kaşlarını hareketle dudaklarını oynatarak ruhunu teslim ettiğini belirtmiştir.¹⁵⁵

9-Abdul Mun'im b. Ali en-Numeyrî el-Harranî

Harran'da yetişen büyük fıkıh alimlerinden olup, Hanbelî mezhebine tabi idi. İsmi Abdulmun'im, babasının adı Ali, dedesi Nasr b. Mensur b. Hibbetullah'dır.

* Teyma: Suudi Arabistan'ın bir şehri olup Medine'nin kuzeyindedir. Anadolu'dan hacca gidenlerin uğrak yeridir.

¹⁵⁴ İbn Hallikan, *a.g.e.*, c. IV, s. 388.

¹⁵⁵ İbnü'l-İmad, *a.g.e.*, c. V, s. 102; İbn Hallikan, *a.g.e.*, c. IV, s. 386 (Ayrıca bkz. İbnul Kesir *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, c. XIII, s. 109; Davudî, *a.g.e.*, c. II, s. 145).

Lakabı Harranî'dir. Kendisine Harran doğumlu olduğundan *Harranî* adı nisbet edilmiştir. Künyesi Muhammed'dir.

Abdulmun'im hazretleri ilim tahsili için Bağdat'a gider. Orada İbnü'l Mennî diye meşhur olan Ebul Feth Nasr b. Fityan'dan mensup olduğu Hanbelî mezhebi fikhını okur. Yüksek bir mevki kazanır ve daha bir çok alimlerden ders alır, okuduklarını ve öğrendiklerini yazarak, vaaz meclisleri kurup halkı irşad ve nasihat etmeye başlar.

İbn Neccar onu şöyle tanıtır;

"Vaazlarında yumuşak dillidir, lafızları ve kelimelerin seçimini yaparak tatlı tatlı konuşurdu. Kendisi çok sağlam bir ravidir. Devamlı araştırır, dinine çok bağlı, vera sahibi, nezih ve iffetli bir kimse idi. Çok fakir olmakla beraber kimseden bir şey istemezdi. Büyük bir şairdi, ahlakı güzel, latif tabiatlı mütevazi idi. İbn Cevzî'nin torunu Ebu'l Muzaffer onun için şöyle diyor; 'zeki, latif, mütevazi, salih, dindar ve çok haya sahibi idi. Dedemin ziyaretine gelir, bizimle hadisi şerif dinlerdi ve ben onun ilim meclislerinde konuşurken cinas yaparak konuştuğunu, şiir söylediğini hatırlıyorum'. H. 601 (M. 1204) yılında Bağdat'ta vefat etmiştir."¹⁵⁶

10. Nasihuddin Abdulkadir b. Abdulmun'im el-Harranî

Hadis ve Hanbeli mezhebi fıkıh alimi olup, künyesi Ebu'l Ferec'dir. İsmi Abdulkadir b. Abdulmun'im b. Muhammed b. Selame'dir. Fakih ve zahiddir.

H. 564 (M. 1169) yılında Urfa yakınlarında, Harran'da doğdu. Doğum yerinden dolayı kendisine el-Harranî lakabı verildi. İlk etapta ilim merkezi olan kendi memleketi Harran'da okumaya başladı. Ebu Hafs b. Taberzed'in talebelerinden idi. Daha sonra Bağdat'ta Yahya b. Bevş, İbn Kuleyb, İbn Cevzî ve daha bir çok alimden ilim öğrendi.¹⁵⁷

Tatlı dil ve güler yüzle insanlara pek çok nasihatlar ederdi. Cömertlikte, zühd ve takvada, vera'da, merhamette çok ileri idi. Allahu Taalanın kullarına, O'nun rızası için çok acıdığına, acıdığı için de onları cehennem ateşinden kurtarmaya gayret

¹⁵⁶ İbnü'l-İmad, *a.g.e.*, c. V, s. 3-4; İbn Receb, *Zeyl-i Tabakat-ı Henabile* c. II, s. 36; Tadifi, *a.g.e.*, s. 93.

¹⁵⁷ İbnü'l-İmad, *a.g.e.*, c. V, s. 167.

ettiğine inanılırdı. Her şeyiyle Allahu Taalanın emir ve yasaklarına uyar, sözünün geçtiklerini de Allah'ın emrine çağırırdı. Hiç evlenmeyen bu büyük alim, vaktini hep Allahu Taalanın dinini öğrenmek için harcardı. Bir çok alim yetiştiren Abdulkadir Harranî'nin yetiştirdiği alimlerden Munziri;

“Ben ondan Harran'da hadis dinledim” demiştir. Ayrıca yazmış olduğu eserleri de vardır.

1-Orta hacimde bir menasik kitabı,

2- *el-Muzehheb el-Munedded fi Mezheb-i Ahmed* adlı bir fıkıh kitabı yazmıştır. H. 634 (M. 1236) yılında Harran'da vefat etti.¹⁵⁸

11. Birecikli Şeyh Ebubekir ez-Zahid el-Kurdî

Urfa'nın Birecik ilçesine, yürüyüşle takriben 4 saat uzaklıkta ve Fırat kıyısında Fenik veya Finek köyünde doğmuştur. Şu anda ziyaretgah olan köyün ismi Şeyhbekir'dir.*

Bu köy Şeyh Ebubekir'in zürriyetinden olan kişilere, Şeyhin türbesini ziyarete gelen misafirlere hizmet için yapılan masrafları karşılamak amacıyla vakfedildiği belirtilmektedir. Kendisine, Adiy b. Misafir'e bağlılığından dolayı Şeyh Ebubekir el-Adevî denilmiştir. Dönemin evliyasıdır.¹⁵⁹ Ancak bağlı bulunduğu tarikatın isminden bahsedilmemektedir.

Nebhani'ye göre, o dönemde Birecik meliki olan Melik Zahir'in; (şehir surlarının dibindeki mezar kitabesine göre ise Melik Tahir'in)¹⁶⁰ tasavvuf ehli ile arası iyi değildir. Rum Kale (Halfeti) sakinlerinden bir grup Ermeni, Melik'in yanına gelir ve Şeyh Ebubekir'in her cuma gecesi Fırat üzerinden geçerek Zerkal dağında kendi grubu ile görüşerek tasavvufi toplantılar yaptığını ihbar ederler. Ehli tasavvuftan çok kızan Melik Tahir, Şeyh Ebubekir'i çağırarak durumu öğrenmek

¹⁵⁸ İbn Receb, *Zeyl-i Tabakat-ı Hanabile* c. II, s. 204; Hanbelî, *a.g.e.*, c. V, s. 167; Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemu'l- Kabeil'il -Arab*, c. V, s. 290.

* Urfa Vakıflar Müdürlüğünde bu vakıfla ilgili herhangi bir araştırmanın yapılmaması ve şimdiye kadar araştırması yapılmayan vakfiyelerin isimlerinin kütüklerde bulunmasının çok zor olması münasebetiyle, kayıt taramalarında böyle bir vakfiyeye rastlamadım.

¹⁵⁹ Nebhânî, *a.g.e.*, c. I, s. 426.

¹⁶⁰ Mezarı Birecik ilçesinin kuzey surları dibindedir. Şimdi buraya Saha Mahallesi deniliyor. Bkz. Birecik İlçesi 24 Kasım Öğretmenler Günü Dergisi, Sayı I, s. 17, Kelaynak ve Çevre Festivali için hazırlanan broşür, Birecik Belediyesi Yayınları, sayı I, s. 7.

ister. Olayın doğruluğu tespit edilince Şeyh Ebubekir, o dönemin en ağır cezası olan ve büyük suçluların cezalandırılması için kullanılan bir zindana atılır. Şeyh Ebubekir'in burada nefes bile alamıyacağı tahmin edilerek kendisinden kurtulduklarını sanan Ermeni ve ehli tarik düşmanı gafil bir grup ahali, sonradan Şeyh'in dışarıda dolaştığını ve bizzat Melik Tahir'in konağının önünde karşılaşmışlardır. Bu olay üzerine Melik Tahir, Şeyh'in ayaklarına kapanarak ehli takva ve ehli tarikata karışmayacağını söyleyerek tövbe etmiştir.

Nebhanî, Şeyh Ebubekir ez-Zahid'in, ekmek ihtiyacı için buğdayı yaban eşekleriyle değirmene gönderdiğini, öğüttükten sonra eşeklerin insanlardan ürkmeden un'u zaviyeye getirdiklerinin müşahade edildiğini söylemektedir.

Şeyh Ebubekir ez-Zahid el Adevî el Kurdî, takriben H. 630/M. 1233 yılında Birecik'te vefat etmiştir.¹⁶¹

12. Şeyh Mesut Ribatı ve Tekkesi

Urfa'nın güneyinde, şehir surlarının dışındadır. Konumu itibariyle stratejik bir yerde, Selçuklu mimari tarzında bir yapı olup, tekkenin tamir edildiğini ispat eden kuzey duvarında Urfa Valisi Ali Paşa'nın tamir kitabesi bulunmaktadır. Tekkenin kubbesi yarı açık bırakılmıştır. Şeyh Mesud'un mezarı da tekkenin doğusundaki bir eyvanın bodrumundadır. Bu bodrumda beş mezar vardır. Şeyhin mezarı, yeşil örtülü sanduka üzerindedir. Tekke, mescit, çilehane, ve misafirhaneye bölümlendirilmiştir. Tekkenin müdavimleri ve misafirlerin su ihtiyacı için, kayalar oyularak, yağın yağmur sularının birikmesi için açılan sarnıcın, üzerindeki kayaya yazılan Arapça yazıdan Nişaburlu Said oğlu Mesud tarafından H. 579 (M. 1183) tarihinde kazıldığını öğrenmekteyiz. Bu yazıyı ve diğer iki tamir kitabesini ilk defa okuyan araştırmacı-yazar Mahmud Karakaş, şimdiye kadar Şeyh Maksut olarak bilinen bu tekkenin, aslında Şeyh Maksut olmayıp Şeyh Mesut olduğunu da tespit etmiş bulunuyor. Zaviye ile ilgili vakfın mütevellisi olan Hafız Muhammed Behlül'ün H. 1304 (M. 1887)te, bu vakfın mütevellisi olduğuna dair Vakıflar Bakanlığından beraat istemesi

¹⁶¹ Nebhânî, *a.g.e.*, c. I, s. 456.

hakkındaki dilekçesi, 64 sıra nolu Urfa Şer'i Mahkeme Sicil kayıtlarında bulunmaktadır.¹⁶²

Şeyh Mesud el-Nişaburî'yi tarikatlar öncesi bir zahid olarak kabul etmemizin nedeni sarnıç kitabesinin tarihinden, Tarikatların kuruluş aşmasından önce yaşadığını öğrenmemizdir.

Ribatın aslı, atların bağlandığı yerdir. Sonraları arkadan gelecek tehlikelere karşı içindekileri korumak için yapılan hudud boylarındaki tekkelere de ribat denilmiştir. Burada koruma görevinde bulunan mücahitler, dervişleri arkadan gelecek tehlikelerden korur. Ribatlarda yaşayarak kendisini Allah'a itaata ve ibadete adayan derviş, hem çevreyi gözetler hem de dua ile bu beldeleri ve halkı musibetlerden korur.

Ribatlarda yaşayan dervişlerde bulunması gereken şartlar; mahlukatla olan ilgi ve alakayı keserek azaltmak, Hak ile alaka kapısını açarak onunla meşguliyeti çoğaltmak, Allah'ın kefaleti ile yetinerek rızık için çalışmayı terketmek, kendisini ve nefisini masiva ile hemhal olmaktan alıkoymak, şehvetlerden, heva ve heveslerden kaçınmak, her türlü alışkanlıkların yerine, gecesini gündüzüne katarak ibadetleri ikame etmek, bütün vaktini gaflet ve nisyandan korumak, evradına devam etmek, namazlarını aralarına gaflet sokmadan biri biri ardında kılmak. Ancak bu şartlara riayetle hakiki mücahid ve murabid olunabilir.¹⁶³

Nişabur'dan gelerek Urfa'nın dış tepelerinde kayaları oyarak biriken yağmur suyunu içerek, abdest alarak ve zikir ederek halkı irşad eden Nişabur'lu Şeyh Maksud'a Allah rahmet eylesin.

13. Muhammed b. Ebu'l-Mecd el-Harranî

Şeyh Muhammed b. Ebul Mecd el-Harranî'nin, Halep vilayetine bağlı Birecik'te 3 aylık bir süreyle görevli olarak kaldığı ve bu kısa zaman dilimi içinde kerametleriyle bir çok gayr-i müslimin İslâm dinini kabul etmesine vesile olduğu,

¹⁶² Mahmut Karakaş, *Urfa Kitabeleri*, s. 81, Şeyh Mesud Zaviyesi Vakfının Mütevellisi, Hafız Muhammed Behlül'ün berat istemi, H. 1304-Miladi 1887 tarihli Arşiv S. No:64, Şeri Siciller Arşiv D. No:227, Milli Kütüphane, Ankara.

¹⁶³ Suhreverdî, *a.g.e.*, s. 103, 104.

müslümanları irşad eden büyük bir evliya ve tarikatlar reisi olduğunu belirten Nebhanî, kerametlerinden şöyle bahsetmektedir:

“Şeyh Muhammed b. Ebu’l Mecd el-Harranî, Birecik’te kaleyle korunan camisinde kaldığı ve burada halkı irşad ettiği sıralarda, bir gün cami cemaatinden bir grup, Şeyhe:

- Kalplerimizin tatmin olması için bize her hangi bir keramet göster, der.

Şeyhin o anda bulunduğu cami, iki burç boyunda Fırat nehrinin üstündedir. Şeyh eline boş bir tas alır ve camiden Fırat nehrine daldırır. Cemaat, tasın su ile dolu olduğunu görür.

Yine günlerden bir gün Şeyh’e arkadaşlık eden Birecik katibi Muhammed, ki gayr-i müslim iken müslüman olmuştur, Şeyh’le beraber Fırat kenarında gezinti yaparken;

- Ben İslâm’la delilsiz müşerref oldum. Ancak kalbimin tatmin olabildiğini sağlayacak sizin gibi sağlam bir insanın marifetiyle bir kerametın zuhurunun gerçekleşmesi beni iyice tatmin eder.

Şeyh:

- Mutlaka böyle bir şey gerekir mi? diye sorar.

- Evet, der Muhammed.

Şeyh Efendi Fırat Nehrinin üzerinde enine doğru yarısına kadar su üstünde yürür ve aynı şekilde geri gelir. Gidiş ve geliş tahminen 300 adımlık bir mesafeydi. Sonra başındaki sarığı indirir ve silkeler, sarıktan tozlar uçmaya başlar. Sarık ıslanmamıştır. Bu keramet karşısında şehrin katibi Şeyh’in ayağına kapanır ve:

- İşte kalbim tatmin oldu ve Alemlerin Rabbına teslim oldum, der.”

Nebhanî devamla “Şeyh’in cemaatinden bir grup bir sebepten dolayı kendisinden bir keramet istediler. Şeyh Muhammed, Fırat’ın 2 burç yüksekliğindeki caminin penceresinden ayağını uzattı ve su ile ıslanmış ayağını geri çekti” der.¹⁶⁴

¹⁶⁴ Nebhânî, *a.g.e.*, c. I, s. 223.

Kerametler sahibi Şeyh Muhammed b. Ebul Mecd el-Harranî, H. 680/M. 1260 tarihinde, Birecik'te vefat etmiştir. Birecik Cubane Mezarlığında, Şeyh Ömer eş-Şirazi türbesine defnedilmiştir.¹⁶⁵ Nebhanî, bu şeyhi tarikatlar reisi olarak tanıtırken yaptığımız bütün araştırmalara rağmen şeyhin hangi tarikata mensup olduğunu tespit edemedik.

14. Şeyh İbrahim b. Mu'dat b. Muasir el-Caberî

Künyesi; Ebu İshak olup, ismi İbrahim b. Mu'dat b. Şeddad'dır. Ca'ber doğumlu olduğundan kendisine el-Caberî denilmiştir. Şafi mezhebinde fıkıh alimidir.

Aynı zamanda sufi ve zahid olan Şeyh İbrahim el-Caberî, büyük kerametler gösteren mükâşefe sahibi ve çok ilginç halleri vardır. Aynı zamanda tasavvuf şairidir. Şeyh Abdulkadir Geylanî Hazretleri, şu manaya gelen bir beyit söylemiştir:

Bir şen bülbülüm; namelerimle dolar gülşen

Kanat çırpır üstümde ak şahin avlanırken

Şeyh İbrahim Caberî de bu beyte karşılık bir şiirinde şöyle söylemiştir:

Bir güzel suyum, kuyusunu kokutmuş

Azgın kelb çevresinde döner dururmuş

Şeyh İbrahim, vefatından önce ölümünü haber veren ender mutasavvulardandır. Bir gün gömüleceği yere bakarak "Ey kabir! Sana geldi zebir" dediği rivayet edilir. Sıhhatli olduğu halde çok geçmeden vefat ederek bahis konusu olan yere defnedilmiştir.¹⁶⁶

Şa'rani, Tabakat'ül Kübra'da Şeyh İbrahim el-Caberînin kerametleri ile özelliklerini şöyle anlatır:

'Şeyh İbrahim el-Caberî'nin yanına gelemeyip sohbet ve irşadından yararlanmayanlar, çok uzaklardan sesini duyar ve onun vaaz ve nasihatından yararlanırlardı. Yine böyle bir vaazında; Mısır'da (Kahire'de) vaaz ederken, çok uzak olan Asuvan şehrinde, müridi olan bir kadın, bu uzak mesafeden şeyhini dinliyordu.

¹⁶⁵ Nebhânî, a. g. e, s. 223.

¹⁶⁶ Şa'rani, a.g.e., c. I, s. 203; Câmî, a.g.e., s. 621; Nebhânî, a.g.e., c. I, s. 399; İbn Mulakkin, *Tabakatü'l-Evliya*, s. 412; İbn Mulakkin, *Tabakatü's-Şafiiyye*, c. V, s. 49.

Vaazın etkisiyle kadın, kendinden geçmiş bir halde iken, bir köpek, kadının önünde bulunan kaptaki hamuru yemeye başlar. Şeyh İbrahim el-Ca'berî vermiş olduğu vaazla alakası olmayan bir şiirle;

“Hanım kapının önünde oturuyor

Halbuki köpek hamuru yiyiyor

Ey köpek, devam et, sana kızmayız.

Artık ona (hamura) kimse sahip çıkmıyor”

Şeyhin bu sözlerini duyan kadın, gerçekten önündeki kapda hamuru köpeğin yediğini görür.

Yine bir gün vaazda, dinleyenlerin ağladıkları bir anda aniden sözünü kesip;

- Siz deyin ki, bir ağaç parçası devrildi. Her şey Allahu Taala içindir, dedi. Biraz sonra devlet idarecilerinden birinin, kale kapılarından birinden düşüp öldüğü haberi duyuldu. Bu durum araştırılınca bu kişinin Şeyh İbrahim Caberî'yi vaaz ve irşadından men etmek isteyen kesimin ileri gelenlerinden olduğu öğrenildi.

Vaaz vermesini engellemek isteyenler, Şeyhin, Kur'an-ı Kerim'in bazı ayetlerini kendi düşüncelerine göre yorumladığını ileri sürmüşlerdir. Şeyh, onlara:

- Biz Kur'an-ı Kerim'in ayetlerine kendi aklımıza göre anlam vermeyiz, büyüklerimizden naklederiz. Yanlış yolda olanlar yalan söze ittiba edenlerdir, dedi.

Mısır sultanı Kelbi Zevberi'nin, dönemin alimlerine mektup yazıp Şeyh İbrahim el-Caberî'yi şikayet ettiği anlatılır. İnsanların, kendisinden daha fazla Şeyh İbrahim'e saygı göstermelerini çekemiyordu.

Bir grup alim toplanarak sultanın, şeyhten daha fazla hürmete layık olduğu konusunda fetva verdiler. Şeyh İbrahim el-Caberî, bu fetvayı duyunca çok üzüldü. Bu üzüntüsü üzerine sultanla beraber fetvayı veren alimlerin idrar yolları kapanır. Çok sıkıntı çekip çaresiz kaldıktan sonra, Şeyh İbrahim el-Caberî'nin huzuruna gelerek özür dilediler. Şeyhin ibriğinden aldıkları su ile taharet ettikten sonra idrarları açıldı. Allaha tövbe edip, Allah'ın sevgili kullarına sataşmayacaklarına söz verdiler.

İrşad faaliyetlerini sürdüren talebe ve müridleri bir gün gelip kendilerine sıkıntı veren Hıristiyan dinine mensup bir kişiyi şikayet ettiklerinde, Şeyhin, Hıristiyana haber gönderip talebe ve müridlerine karışmamasını tavsiye ettiği ve “eğer bir daha onlara karışırsa Allaha yemin ederimki onun kafasını şu kalemi kestiğim gibi keserim” dediği rivayet edilir. Hıristiyan bu sözleri duyunca;

- O şeyh bunu yapamaz, diye düşünmüş ve eline geçen ilk fırsatta yine Şeyh'in talebelerine zulüm etmeye devam eder.

Olaydan haberdar edilen Şeyh İbrahim el-Caberî, cebinden çakısını çıkarır, kalemin ucunu daha önce tarif ettiği gibi tutup, kalemi açar gibi yapar. O anda müritlere zulm etmekten zevk alan Hıristiyanın başı gövdesinden ayrılır. Bu olaydan sonra hiç kimse şeyhin talebe ve müridlerine ilişmedi.”¹⁶⁷

Şeyh İbrahim el-Caberî, H. 687-M. 1288 tarihinde vefat ettiği Mısır'da (Kahire'de) Babu'n-Nasr dışındaki zaviyesine gömüldü. Kabri halen ziyaretgahtır.¹⁶⁸

15. Şeyh Abdullah el-Acemî el-Birî

Şeyh Abdullah, el-Bire (Birecik) yakınındaki Kefertaşe köyünde bağ ve bahçe işleriyle uğraşır, zühd, takva ve büyük kerametler sahibi olan bir evliyaullahtır. Bu muntıkada doğmuş ve burada irşad faaliyetlerinde bulunmuştur.

Melik ez-Zahir Muciruddin b. Davud b. Sultan Melik en-Nasır Salahaddin Yusuf b. Eyyub (Salahaddin Eyyubî'nin 12. oğludur) Birecik hakimidir.¹⁶⁹ Bir gün Melik ez-Zahir, Abdullah el-Acemi hazretlerinin bulunduğu köye uğrar. Bahçenin içerisinde Şeyh Abdullah el-Acemi'yi çalışırken görür. Kendisine seslenerek tatlı bir nar ikram etmesini ister. Şeyh Abdullah el-Acemi ağaçtan bir nar kopararak Melik'e ikram eder. Narın tadına bakan Melik, ekşi olduğunu görür. Şeyh Abdullah el-Acemi utanır. Çünkü, çalışmış olduğu bahçede yetişen narlardan hiç tatmamıştır. Kendisine ait değildir bahçe. Hemen iki rekat namaz kılar ve Cenabı Hakka yalvararak duaya başlar.

¹⁶⁷ Şa'ranî, *a.g.e.*, c. I, s. 203-204 (Ayrıca bkz. Nebhânî, *a.g.e.*, c. I, s. 399-400).

¹⁶⁸ Câmî, *Nefahatü'l Üns*, s. 621; Şa'ranî; *Tabakatü'l Kübra* c. I, s. 204; Nebhânî, *a.g.e.*, c. I, s. 400.

¹⁶⁹ Nebhânî, *a.g.e.*, c. II, s. 239 (Ayrıca bkz. İbn Hallikan, *Vefayatü'l A'yan*, c. II, s. 257-258).

O sırada Allahu Taala, Melik ez-Zahir'in gözündeki perdeyi kaldırır ve bahçedeki bütün ağaçların Allah'a secde ettiklerini görür. Bu olay üzerine hemen atından inen Melik, Şeyh Abdullah Acemi'nin ayaklarına kapanır. Şeyh, her ne kadar mani olmak isterse de Melik, ayaklarını öper ve gördüklerini anlatır. Daha sonra da Şeyh Abdullah el-Acemî'ye, kızıyla evlenmesini teklif eder. Abdullah el-Acemi, kendisinin fakir bir insan olduğunu ve maddi bir gücünün olmadığını söyler. Fakat Melik, ısrar edip kızını şeyhle evlendirir. 300 develik bir çeyiz ve muhteşem bir düğün alayı ile kızını Şeyh Abdullah el-Acemî'ye gönderir. Düğün alayı köye yaklaşınca, haberciler durumu hemen Şeyh Abdullah el-Acemî'ye bildirirler.

Bunun üzerine Şeyh, düğün alayını karşılayarak tahtı revandaki eşine:

- Ey sultan kızı! Benim zevcem olmayı kabul eder misin? diye sordu. O da;

- Evet, deyince Şeyh Abdullah Acemî,

- O zaman bu tahtı revandan in ve üzerindeki süslü elbiselerini çıkar ve şu sade elbiseleri giy, sonra şu bahçıvan evine gir.

Melik ez-Zahir'in kızı, Şeyh Abdullah el-Acemî'nin dediklerini yerine getirir.¹⁷⁰ Şeyhin şöhreti her tarafta duyulurken, Irak'tan bazı kimseler Şeyh Abdullah el-Acemî'yi ziyaret etmek için Birecik'e gelirler. Köye girdiklerinde Şeyh Abdullah el-Acemî'yi bahçenin içinde yabancı otları temizlerken görürler. Gelen kafilenin başındaki zat keramet gösterip otlara işaret eder. Allahu Taalanın izni ile dağınık olan otlar hepsi bir yerde toplanır. Şeyh Abdullah el-Acemî, kabile başkanı olan o zata:

- Neden böyle yaptın? diye sorar. O:

- Şeyhim, sizin rahat etmenizi istedim, der. Şeyh hazretleri ise:

- Ben böyle olmasını istemiş olsaydım Allahın izniyle bu olay gerçekleşirdi. Ancak biz alın teriyle çalışarak helal lokma yemek isteriz, der ve alında toplanmış olan terleri silerek toprağa damlatır. Devamla;

- Ey bahçenin otları! Daha önce bulunduğunuz yere dönünüz, dedi. Otlar eski haline döner. Irak'lı kabile başkanı olan zat, Şeyh Abdullah el-Acemî'den

¹⁷⁰ Nebhâni, *a.g.e.*, c. II, s. 239-240.

yaptıklarından dolayı af dileyerek tövbe eder. Buradan ayrılmayarak vefatına kadar Şeyh'in hizmetinde bulunur, ilim ve edep öğrenir.

Burada vurgulanan önemli konu kerametın şahsi menfaat ve çıkar için yapılamayacağı hatta İslâm düşüncesinde bu gibi olayların keramet kabul edilmediği bilinmektedir. Iraklı şeyhin yaptığından pişman olması ve Birecik'li şeyhin yanında tasavvufi edep ve ilim öğrenmek istemesi de bu olayı doğrulamaktadır.

Şeyh Abdullah el-Acemî el-Birî H. 640-M. 1242 tarihinde, doğmuş olduğu yer olan Kefertaş köyünde vefat etti. Aynı köyde defnedildi, mezarı ziyaretgahtır.¹⁷¹

16. Şeyh Osman es-Serucî

Tam künyesi; Şeyh Osman b. Şeyh Yunus el-Caberî es-Serucî'dir. Şeyh Osman es-Serucî'nin (imar olduğu dönemde) Simyat'ta kaldığı, burada kendisine ait bir zaviyenin olduğunu, o zaviyede müslümanların irşadı ile meşgul olduğu, ayrıca el-Bire (Birecik)de ikamet ettiği bilinmektedir.

Nebhanî, Hicretin 10. senesinde bu zatın feyz ve bereketinin çokça görüldüğünü söyler. Ayrıca, Simyat'ta kaldığı bir sırada Şeyh Sıraç ed-Dimeskî'nin, güvenilir zatlardan Muhammed el-Birî'den naklen:

"Biz bir ara güvercin avına çıkmıştık. Av esnasında, ben geniş ve derin bir kuyuya inmiştim. Duvarların içindeki kuşları yakalarken sıra, doğu tarafındaki duvarda duran beyaz-siyah bir güvercine gelmişti ki kuş uçtu. Benim ışığım üç defa söndü, üçüncü de güvercinin durumu beni korkuttu. Bir türlü çıkamadım Kuyuda kalacağımdan korktum.

Şeyh Osman es-Serucî'den imdat istedim:

- Beni bu korkudan kurtar! diye. Aynı anda başımın üstünde bir el hissettim. O eli tuttum ve kuyudan çıktım. Kuyuda çektiğim sıkıntı sebebiyle, dışarıya çıkınca bir müddet baygın olarak kaldım. Kendime geldiğimde kendi kendime 'Şeyh Osman'ın bu gördüğüm kuş gibi daha 20 kuşu vardır' dedim. daha sonra Şeyh Osman'a teşekkür etmek için avladığım güvercinlerden 20 tanesini ona hediye etmeyi

¹⁷¹ Nebhânî, *a.g.e.*, c. II, s. 240.

düşündüm. Avladığım diğer kuşları pazarda satıp ondan sonra Şeyh Osman'a gidecektim.

Pazara giderken dergahın önünden geçiyordum. Bana isimle hitap edip, hatırımı sordu. Yanına varıp elini öptüm. Bana:

-Dün gece rahatsız mı oldun? buyurdu. Ben de:

- Efendim çok teşekkür ederim, Allahu Taala size çok hayırlar versin, dedim. Tebessüm etti ve:

- Bizim için ayırdığın 20 güvercin nerede? dedi. Ben de ayırdığım güvercinleri ona hediye ettim.¹⁷²

Şeyh'in Simyat'ta kaldığı bir sırada zaviyesinin ortasında bulunan sarnıca kova düşmüştü. Kovayı çıkarmak için hizmetçi ne yaptıysa ipi ve kovayı sarnıçtan çıkaramadı. Nihayet geri gelip durumu Şeyh Osman hazretlerine arzetti. Şeyh ona:

- Kuyuya uzun bir sopa sarkıt, dedi. Hizmetçi tekrar tekrar denedi ancak bir türlü kovayı bulamadı. Sonra baktı ki Şeyh'in elinde ip ve su dolu kova ile kuyudan çıkıyor. Hizmetçi hayret etti. Halbuki Şeyh Osman biraz önce mihrabında oturuyordu. Kendisi de avlunun ortasındaki sarnıçtan kovayı çıkarmakla uğraşıyordu.¹⁷³

Şeyh Osman es-Serucî, Birecik'te iken kendisine mürid olan birisi şöyle bir olayı anlatır:

“Ben Osman Serucî'nin yanında bulunurdum. Fakat yüksek bir zat olduğunu bilmezdim. Bir gün, Rum Kalesi¹⁷⁴ olarak tanınan şehre gittim. Yolda bir Kürtle karşılaştım. Kürt olan şahıs bana Birecikli olmam hasebiyle Şeyh Osman'ı sordu ve bana dedi ki:

- Benden Şeyh'e selam söyle, saygı ve hürmetlerimi ilet. Ben de kendisine dedim ki:

¹⁷² Nebhânî, *a.g.e.*, c. II, s. 291.

¹⁷³ Nebhânî, *a. g. e.*, c. II, s. 291.

¹⁷⁴ Halfeti'nin ismi eski kayıtlarda *Rum Kalesi* olarak geçmektedir (Bkz. Halep Salnamesi H. 1310, 1312, 22. baskı; Urfâ 1. Bölge Tapu Arşivi, Osmanlıca yazmalar, d. no: 1, 20).

- Sen bu Şeyh'e çok saygılı görünüyorsun, üstünlüğünden bahsediyorsun, peki sen onu gördün mü? diye sordum. O kimse de şöyle anlattı:

- Benim böyle söylememe hayret mi ediyorsun, Şeyh'in büyüklüğünden şüphe mi ediyorsun? dedi. Sonra anlattı:

- Ben bir defasında, 200 insan boyu yüksekliğindeki bir yerden düşerken, Şeyh'ten o anda yardım istedim. Hemen o anda Osman es-Serucî hazretlerinin elini gördüm. Beni havada tuttu ve yavaşça yere koydu.

Ben bunları dinleyince onu denemek için inkarda bulundum. Böyle değildir, gibi sözler söyledim. Bunun üzerine o kimse:

- Ben evliyanın kerametine inanırım. Bu işin hakikatı da böyledir, dedi.

Sonra ben, Fırat su yoluyla Birecik'e geri döndüm. Fırat nehri üzerinde bir kayıkla yol alıyordum. Derken, Birecik'te Osman Serucî hazretlerinin dergahının önünden geçiyordum. Dergahın kapısı önünde Şeyh Hazretleri duruyordu. Beni görünce benden uzakta olduğu ve iyi tanınmadığım halde bana ismimle seslenerek:

- Ey filan! Sana göre fakirlerin kerametine inanılmaz. Salihlerin halleri ve onlara inanıp kerametlerini itiraf edenler de inkar edilir, öyle mi? dedi.

Bunları duyunca ben de onun kerametine inandım ve Evliyaullahın kerametlerinin hak olduğunu kabul ettim. Önceki inkarıma da pişman olup tövbe ettim. Cehaletimi ve kusurlarımı itiraf ederek yanına geldim. Flini öptüm, ayaklarına kapandım." Şeyh Osman es-Serucî, H. 698/M. 1278 yılında Birecik'te vefat etmiş olup, Cübane mezarlığına defnedilmiştir. Kabri şu anda ziyaretgaktır.¹⁷⁵

¹⁷⁵ Nebhânî, *a.g.e.*, c. II, s. 291.

III. BÖLÜM

A-TARİKATLAR DÖNEMİNE GENEL BAKIŞ

Tarikat, tasavvuf istilahatında; Allahu Taalaya ulaşan yol anlamına gelir. Şeriat genel, tarikat ise şeriata nisbeten özeldir. Tarikat bir disiplindir, tasavvufun, şeriat esaslarına riayetle, dinin özüne varma riyazetinin, belirli disiplin içerisinde gerçekleşmesini amaçlayan bir kuruluştur. Dinde ibadetler belli niyetlerle yapılır. Bu mü'mine, *her şeyi bir şey için yapma* alışkanlığını kazandırır.

Tarikat, dinin özüne varmak suretiyle hakkın rızasının kazanmak ve dolayısıyla dünya ve ahiret saadetini hedefleyen bir vasıttır.¹⁷⁶ Bir tasavvuf terimi olarak tarikat, Allah'a süluk edenlere özgü tavır ve tarz anlamında kullanılmaktadır.¹⁷⁷ tarikatın başlangıcı kalbin gafletten uyanması, nefis mücadelesi ve riyazetle vuslata ermek, vasıl-ı İllallah olmaktır. Tarikatın hedeflediği amaç, "seyr-ü süluk vasıtasıyla tulu ve hubut ile meratib-i vücudun eksef-i kesifi olan esfel-i safiline tenezzül eden insanın 'uruc' ile 'Ahsen-i takvim'e yükselmesidir."¹⁷⁸

Şeriat peygamberlerin sözü; *tarikat* peygamberlerin yaptıkları, *hakikat* ise peygamberlerin gördüğüdür."Şeriat sözlerim, tarikat yaptıklarım, hakikat ise ahvalımdır."

"Salik olanın önce şeriat ilminden zorunlu olanı öğrenmesi gerekir. Tarikatte zorunlu olanı amel edip yerine getirirse hakikat nurları, onun çalışma ve gayreti ölçüsünde yüz gösterir. Ey derviş! Peygamberlerin söylediğini kabul eden herkes şeriat ehlinden, Peygamberlerin yaptığını yapan herkes tarikat ehlinden, Peygamberlerin gördüğünü gören herkes de hakikat ehlindedir. Herkes bunlardan hangisine sahipse o kadar nasib almıştır."¹⁷⁹

Kur'an-ı Kerim'de "tarik" kelimesi, "karanlığı delercesine etrafı aydınlatan sabah yıldızı" manasına gelmektedir ki, yol gösteren kılavuz demektir."¹⁸⁰

¹⁷⁶ Selçuk Eraydın, *a.g.e.*, s. 312.

¹⁷⁷ Fuat Köprülü, *a.g.e.*, s. 74-75.

¹⁷⁸ Selçuk Eraydın, *a.g.e.*, s. 312.

¹⁷⁹ Azizu'd-Din en-Neseî, *Tasavvufta İnsan Meselesi*, İnsan-ı Kâmil, s. 13.

¹⁸⁰ Bkz. Tarık suresi, ayet: 2-3.

Yine Kur'an-ı Kerim'de "kendinden öncekini doğrulayan, hakka ve doğru yola ileten" manasında kullanılmaktadır.¹⁸¹

Tasavvufun şahıslar etrafında sistemleşerek ve teşkilatlı bir şekilde yayılma devri yaklaşık olarak H. 5. yy. da başlamıştır. Bu devirde müessirler (tarikât kurucuları) ve müceddidler (tarikata bağlı kol kuranlar) önemli bir rol oynamışlardır. Bu devirde tasavvuf, büyük şahsiyetler elinde sistematik bir hale getirilmiş; dergahlar, hanikahlar etrafında teşkilatlanmıştır. İlk devrede ekilen manevi tohumlar geniş sahalara serpilmiştir.

Böylece İslâm'ın yayıldığı hemen her yerde büyük şahsiyetler yetişmeye başlamıştır.¹⁸² Tasavvuf, diğer ekoller gibi şekillenmeye veliler yetiştirilmeye, müşidlerin siretleri, huyları ve ibadetlerine dair özel nizamlar vaz eden bir okul haline gelmiştir. Mürid bu yolun kurallarını ustasından alır ve ona tam bir teslimiyetle bağlanırdı.¹⁸³

Mevlana şöyle diyor: "müşid, sütü ölünün ağzına değil, gönlü diri olan müridinin ağzına koyar. Müşidin memesinden süt çıksa da ölünün bundan nasibi olamaz."¹⁸⁴ Müridsiz yola gidilmeyeceği kanaati yaygındır. Nicholson, "Fi't-tasavvufi'l-İslâmi" adlı eserinde Ebuyezid el-Bistami'nin "Müşidi olmayanın müşidi şeytandır" dediğini,¹⁸⁵ Ebu Ali Dekkak'ın "kendiliğinden biten bir ağaç yapraklanır ama meyve vermez" dediğini,¹⁸⁶ İmam'ı Gazali'nin "er-Risaletü'l-Ledünniyye" adlı eserinde "Nefisler zayıf ve cevherin hakikatine ulaşamayacak durumda ise, kendisine yardım edecek, onu maksuduna yetiştirecek şefkatli bir öğretmene bağlanır" dediğini nakleder. Gazalî, "Nasıl ki tedavi yolunu bilmiyen hasta şefkatli bir doktora müracaat ederse, üstada bağlanmayı; kör olan bir insanın, kendisine yol gösteren biri ile yola gitmesine benzetiyorlar. Kör birinin yola gitmesi

¹⁸¹ Bkz. Ahkaf suresi, ayet: 30.

¹⁸² Kemal Edip Kürçüoğlu, Tasavvufa Dair, *İlahiyat Fakültesi Dergisi* c. IV, s. 40.

¹⁸³ Süleyman Ateş, *a.g.e.*, s. 47-48.

¹⁸⁴ Ahmet Eflakî, *Menakibu'l-Arifin*, c. I, s. 476-477.

¹⁸⁵ Süleyman Ateş, *a.g.e.*, s. 48.

¹⁸⁶ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 524.

için gözü açık birine, nasıl ihtiyacı varsa, salikin de mana yollarını bilen gözü açık bir mürşide ihtiyacı vardır” diyor.¹⁸⁷

Bursalı İsmail Hakkı şöyle yazıyor: “Mürşid-i kamil, Cebrail’in nefesi mertebesindedir. Cebrail Ruhu'l-kudüs olarak Meryem’in rahmine ruhu ufurdüğünde, nasıl oradan Hz. İsa zuhur etmişse, mürşid dahi yetenekli muridinin kalbine nefes ettikçe oradan manevi çocuk, kalp çocuğu doğar.”¹⁸⁸

Tarikat kelimesi, tasavvufun sistemleşmesinden sonra, giyim, zikir, tarzı ve telakki ayrılıkları ile özellikler gösteren teşkilatlara alem olmuştur¹⁸⁹ Orta Asya, Hindistan ve Anadolu sufleri; tarikatları tebliğ ve irşat için bir vasıta olarak görmüşlerdir. Tarikat pirleri, insanlara meşreplerini gözönünde bulundurarak üç terbiye yolu tesbit etmişlerdir:

‘Tarik-i Ahyar’, ‘Tarik-i Ebrar’ ve ‘Tarik-i Şuttar’.

Bütün tarikatların haka ulaşmak için bu üç yolu kabul etmiş olduklarını söyleyerek bu yolları sırasıyla tanıtalım:

1- Tarik-i Ahyar: Bu tarikin mebsupları farz ve sünnet ibadetleri yerine getirmenin yanı sıra nafilere de riayet ederler. Namaz, oruç, vb. ibadetleri çoğaltır, boş vakitlerini Kur’an-ı Kerim okumakla ihya ederler. Bu yolla hakka ulaşmak için uzun bir zaman gerekli olduğu gibi, bu vasıta ile muvafak olan kimselerin sayısı azdır.

2- Tarik-i Ebrar : Bu yol, mücahade ve riyazet yoludur. Mürit riyazet ve mücahadesi ile kalbini tezkiye ve tasfiye etmiş olur. Nefis mücadelesi zor bir yol olmakla beraber, bu yolla Allah-u Teala’ya ulaşanlar *Tarik-i Ahyar* mensuplarına nispetle fazladır.

3. Tarik-i Şuttar : Aşk, muhabbet, cezbe ile vuslatın gerçekleştiği yoldur. Salik (manevi yolcu) Allah-u Taala’ya ulaşmıncaya kadar hareket halindedir.¹⁹⁰

¹⁸⁷ Süleyman Ateş, *a.g.e.*, s. 48.

¹⁸⁸ İsmail Hakkı Bursevî, *Kenz-i Mahfî*, s. 60.

¹⁸⁹ Selçuk Eraydın, *a.g.e.*, s. 313.

¹⁹⁰ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 273-274; Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 468-469; Selçuk Eraydın, *a.g.e.*, s. 314; Mahir İz, *a.g.e.*, s. 118-119.

Ölmeden önce ölen (mevt-i İradi) bir salık, herşeyden vazgeçerek kendi varlığını bile yok kabul eder.¹⁹¹ Şeriat, tarikat ve hakikatı bir bütün olarak görmeliyiz. Her biri diğerini tamamlar tarzda sıralanmıştır. Allah'a ibadet şeriat, onu talep etmek tarikat ve onu müşahade etmek hakikattir.¹⁹² Şeriat nefsin, tarikat gönlün ve hakikat ruhun yolu olarak da ifade edilmiştir.

3. ve 4. asırlarda tarikatlar kurulmağa başladı. Tarikat sahipleri, tarikat kurmağa özenmiş değillerdir. Bunlar, halkın çok hürmetini kazanmış kimselerdir. Etrafına toplananlar, sohbetini dinleyenler, onun öğütlerini tuttular, hareketlerini zikirlerini, aynen yapmaya çalıştılar ve böylece o zatın adına bir tarikat doğmuş oldu.

Zaten fikhi ekoller de böyle meydana çıkmıştır. İlmi ehlinden almak ve ilimde kalpazanlığın önüne geçmek için icazet vermek adeti lüzümlü görülmesi gibi tasavvufta da sahtekarlığın önüne geçmek için icazet usulu konmuş, şeyhin elinden hırka giymek adet haline gelmiştir.¹⁹³

Hamdun al-Kassar (H. 271- M. 884) Nişabur'da Melametî veya Kassarî tarikatını kurdu. Bunun mensupları, ihlaslarını muhafaza için ibadetlerini, iyi amellerini gizleme yoluna gittiler. Ba'ezıt'e nispetle Tayfurî, Ebu Said al-Harraz'a nispetle Harrazî, Ebu'l- Hüseyin en-Nurî'ye nispetle en-Nuriye tarikatları doğdu.¹⁹⁴

B-TARİKATLARDA SİLSİLE

Tarikat şeyhlerinin büyüklüklerini kabul ettirmek ve kitleyi onlara bağlı tutmak için, ortaya tarikat şecereleri, başka bir deyimle silsileleri çıkmıştır. Silsile; bir müşidi önce tarikatının pirine (kurucu liderine) oradan da Hz Peygamber'e ulaştıran şahıslar zinciri (Enchainement Spirituel) demektir. Böyle bir zincirle Hz Peygamber'e bağlanmayan kişinin tarikat bünyesinde irşada ehliyeti kabul edilemez. İrşad ehliyetine sahip olabilmek için bir halka ile son Resul'e bağlanmak ve ilahi hakikatı ondan öğrenmek gerekir.

¹⁹¹ İsmail b. Muhammed el-Cerrâhî el-Aclûnî, *Kesfû'l Hafa*, c. II, s. 402.

¹⁹² Attar, *a.g.e.*, s. 666.

¹⁹³ Süleyman Ateş, *a.g.e.*, s. 48-49.

¹⁹⁴ Süleyman Ateş, *a.g.e.*, s. 49.

Tarikatlar, bilimsel ve ahlaksal yüksekliğini, silsile ile Hz. Peygamber'e bağlama keyfiyetinin bertaraf edilemeyeceği hususunda söz birliği içindedir.¹⁹⁵ Tarikatlar kendilerini dini bir mezhebe bağlamak için tarikat şeyhini Hz. Muhammed (s. a. s.)e silsile ile bağlarlarken, silsilelerinin zincirlerinde kesinlik yoktur. Çeşitli kaynaklardan öğrendiğimize göre Ma'ruf el-Kerhî, Davud et-Taî'den, Davud et-Taî, Habib el-Acemî'den, Habib el-Acemî de Hasan el-Basrî (ölümü H. 110- M. 728)den, Hasan el-Basrî de Ali b. Ebi Talip'ten (ölümü H. 40- M. 660) Hz. Ali'nin de Hz. Muhammed (s. a. s.)ten tasavvuf usulunu aldıkları iddiasında bulunmuşlardır. Bu tarih itibariyle mümkün olmayan bir durumdur. Zira Hasan el-Basrî çocuk iken, Hz. Ali vefat etmiştir. Bir çocuğun Hz. Ali'den esrar öğrenmiş olması pek kabul edilir gibi görünmüyor.¹⁹⁶ Ancak tasavvufta, ruhani yolla buluşma ve beyatleşmenin olduğu, buna örnek olarak Nakşibendî tarikatı silsilesinde Ebu Yezid Bistamî'nin doğumunun, İmam Ca'fer'in vefatından sonra vuku bulduğu halde Ebu Hasan Harkanî'nin Ebu Yezid Bistamî'ye intisab ettiği, bunun da manevi bir terbiye yolu ile olduğu Reşahat'ta belirtilmektedir.

Allahtan salike iki yoldan feyz gelir:

a- Doğrudan, yani aracısız olarak Allah'tan,

b- Silsile-i Rical vasıtasıyla Allah'tan (buna *feyz-i isnadi* ve *fiyuzat-i silsile-i celile* gibi isimler de verilir). Tasavvufta silsile o kadar önemlidir ki, silsilesini bilmeyen salik, nesebini bilmeyen kişi gibi algılanır.¹⁹⁷

Urfa çevresinde yaptığımız bu çalışma sırasında ehl-i tarik olarak bildiğimiz bazı kişilerin hangi şeyhin halifesi veya hangi mürşide bağlı olduklarını sorduğumuzda, tarikat silsilelerinin isnadsız birer evladiye ya da neseb belgeleri (şecere) olduğu, şeyhliğin babadan neseb yoluyla oğullarına geçtiğine inandıklarını müşahade ettik. İrşad ve takvalarına bir şey söylenmemekle beraber, irşada ehliyetin, bir şeyhin manevi varisi, yani Halifesi olmayı gerekli kıldığı bilinmektedir.

¹⁹⁵ Yaşar Nuri Öztürk, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, s. 158-159.

¹⁹⁶ Süleyman Ateş, *a.g.e.*, s. 49.

¹⁹⁷ Selçuk Eraydın, *a.g.e.*, s. 373; Süleyman Uludağ, *a.g.e.*, s. 434.

C-TARİKATLARIN İSİMLENDİRİLMESİ VE İLK TARİKATLAR

Kuramsal bir karaktere sahip bir ocak olarak ortaya çıkan ilk tarikat, genel kabule göre Kadirîlik'tir. Bu tarikatın kurucusu, hemen bütün tarikatlarda büyük önder olarak kabul edilen ve tasavvufun en büyük ismi olarak alabileceğimiz Abdülkadir Geylanî (Cilî)dir.

Türk tasavvuf tarihinde ilk ve en büyük etkiyi bırakan tarikat Yesevîlik'tir. Kurucusu Ahmet Yesevî'nin ölüm tarihi Geylanî'nin ölümü ile aynıdır. Kuruluş tarihleri bu iki tarikata çok yakın olan Rifaiyye (kurucusu, H. 578- M. 11827'de ölen Ahmed er-Rifai) ile Medeniyye (kurucusu, H. 590- M. 1194'de ölen Ebu Medyem) tarikatlarıdır.

Yaptığımız araştırmalara göre tespit ettiğimiz tarikat ve kurucularını, aşağıda olduğu gibi sıralayabiliriz:

a- Kübrevî	: Necmettin-i Kübra (vefatı: H. 618- M. 1221)
b- Sühreverdi	: Ebu Hafz Ömer Sühreverdi (vefatı: H. 632- M. 1254)
c- Ekberî	: Muhyiddin b. Arabî (vefatı: H. 638- M. 1240)
d- Şazelî	: Ebu Hasan Şazelî (vefatı: H. 656- M. 1258)
e- Bektaşî	: Hacı Bektaş-ı Veli (vefatı: H. 669- M. 1270)
f- Mevlevî	: Mevlana Celaleddin Rumî (vefatı: H. 672- M. 1273)
g- Bedevî	: Ahmed Bedevî (vefatı: H. 675- M. 1276)
h- Desukî	: İbrahim Dessukî (vefatı: H. 676- M. 1276)
ı- Halvetî	: Ömer b. Ekmelüddin el-Lahci el-Halvetî (vefatı: H. 750- M. 1349)
j- Nakşibendî	: Bahaüddin Nakş-Bend (vefatı: H. 791- M. 1389) ¹⁹⁸

¹⁹⁸ Selçuk Eraydın, *a.g.e.*, s. 165.

1. NAKŞİBENDİ TARİKATI

Kurucusu olarak anılan Muhammed Bahaeddin Nakşibend el-Buharî (doğumu H. 718- M. 1318. ölümü H. 791- M. 1389)nin adına izafeten anılır. Buhara civarında “Kasr-i Arifan” isimli köyde doğmuştur. Bahaeddin henüz üç günlük bir çocuk iken Kasr-i Arifan’a gelen Hoca Muhammed Babasimasî (Sammasî) tarafından manevi evlatlığa kabul edildi.

Hoca Muhammed Babasimasî, Muhammed Bahaeddin’in tasavvufi terbiyesini, daha sonra, o sırada yanında bulunan müridi Seyyid Emir Külal’e bıraktı¹⁹⁹ ve ona:

- Bu erin terbiyesi sana aittir, dedi.²⁰⁰

Halkalarına girdiği şeyhlerin çevreleri tarafından yakından tanınan Muhammed Bahaeddin H. 772- M. 1370’te ilk eğitici Emir Külal’in ölmesi ve bağlılarına “Bahaeddine uyun” demesi üzerine etrafında büyük bir kalabalık buldu. Onun irşad faaliyetlerinin, bu tarihten sonra hızlandığını görüyoruz.

İki hac yolculuğu yapmış olan Muhammed Bahaeddin Nakşibend, Buhara ve civarında çok büyük bağlılar kitlesi vucuda getirdi. Nakşibend’in Kasr-i Arifan’da bir mescit yaptırdığı, damına bizzat kerpiç taşıdığı rivayet edilir. Amelde Hanefî mezhebinde idi ve “tarikimiz sohbetir” derdi.

Sonra müritlerini halifesi Muhammed Parisa’ya ısmarlıyarak 73 yaşında H. Rebiul Evvel Pazartesi 791 (M. 3 mart 1389)de hakkın rahmetine kavuştu.²⁰¹

Bahaeddin’den önce *Hacegan Yolu* diye anılan nakşilikte zikir, cehri (açık ve sesli) idi. Bahaeddin’in tarikat bünyesinde yaptığı değişikliklerin başında zikrin hafi (gizli ve sessiz) hale getirilmesini görmekteyiz. Bu hafi zikir ve bunun icrası için öngörülen 11 usul, tasavvuf düşünce ve disiplininin Transandantal Medittasyon alanında en mükemmel örneklerini oluşturmaktadır kanısındayız. Psikoloji, Parapsikoloji ve spritzima alanlarında kaydedilen yeni gelişme ve ilerlemeler

¹⁹⁹ Mahir İz, *a.g.e.*, , 166.

²⁰⁰ Hüseyin b. Ali el-Vaiz el-Kaşifi, *Reşahat*, s. 50.

²⁰¹ Selçuk Eraydın, *a.g.e.*, , s. 372.

Nakşilikteki 11 usulu daha yüksek boyutlarda ele almayı teşvik etmekte, başka bir deyimle bu zikir usulu gün geçtikçe önem kazanmaktadır.²⁰²

a-Urfa Bölgesinde Nakşibendî Tarikatının Tanınması ve Etki Alanı

Nakşibendî tarikatı, Alaeddin Atar, Zahid Bedahşî ve Muhammed Parsa tarafından çok geniş bir alana yayıldı. Yesevîye tarikatının bulunduğu bölgelerde büyük taraftar kitlesi kazandı. Bilhassa İmam-ı Rabbanî zamanında (ölümü H. 1034) Hindistan ve havalisinde yayılma kaydetti.

İmam-ı Rabbanî'nin oğlu Muhammed Ma'sum, ciddi bir tedris tezgahundan geçerek, babasının mu'tedil tasavvuf yolunu devam ettirdi. Oğlu Şeyh Seyfeddin ve Halifesi Seyyid Nur Muhammed Bedvanî ile tarikat, hem nakli hem tasavvufi ve hem de müsbet ilimleri tedris eden bir medrese, bütün halka açık bir müessese haline geldi.

Nakşibendî tarikatı Fatih Sultan Mehmet zamanında Ubeydullah Ahrar'ın halifelerinden Molla İlahî vasıtasıyla İstanbul'a girdi. Gulam Ali Dehlevî ve Ebu Said Müceddidî ile tarikat Hindistan içlerinde kuvvetlendi.²⁰³

Urfa şer'i mahkeme sicillerindeki bir arz dilekçesinden Kanunî Sultan Süleyman'ın Halilurrahman (a. s) zaviyesine H. 948 (M. 1541) tarihli tasavvufi irşad faaliyetleri için bir vakfiye yaptırdığı ve bu zaviyenin Nakşibendî tarikatı müşidlerinin sorumluluk alanında olduğu yazılıdır.²⁰⁴ Urfa'nın Bediuzzaman mezarlığında, Nakşibendî müşidlerinden Urfalı Kürd Hacı Ali Efendi ile Şeyh Abdurrahman Efendi'nin mezarlarının bulunduğu türbenin asıl sahibi olan Şeyh Nebih Efendi'nin, araştırmalarımıza göre ilimizdeki en eski Nakşibendî müşidi olduğunu tespit ettik. Şeyh Nebih Efendi'nin, Urfa Bıçakçılı Mahallesi, Nabi Sokakta tekkesi vardır. Bu tekke şu anda Ku'ran kursudur.

Şeyh Nebih Efendi'nin hayatı ve yaşantısı ile ilgili bir çok menkıbesi olmakla beraber yazılı belge olarak sadece mezartaşındaki kitabesi bulunmaktadır. Kitabede

²⁰² Yaşar Nuri Öztürk, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, s. 288.

²⁰³ Selçuk Eraydın, *a.g.e.*, s. 372.

²⁰⁴ Urfa şer'i mahkeme sicillerinde bulunan H. 1 sefer 1312-M. 5 Ağustos 1894 tarihli i'lam, Arşiv S. No: 282, arşiv d. no. 221. Urfa Bediuzzaman mezarlığında Nebih Efendi türbesindeki mezartaş kitabesi.

“Nakşibendî tarikatı mürşidi Abdullah oğlu eş-Şeyh Nebih Efendi H. 1203 yılı Şaban ayında (M. 1789) vefat ettiği” yazılıdır.²⁰⁵ Bu şer’i sicil ve mezar kitabesiyle Anadolu’daki Nakşibendî hareketiyle, Urfadaki yayılma hareketinin aynı dönemlerde olduğunu öğreniyoruz. Diğer taraftan Hindistan’da Gavsü’l-A’zam Şah Abdullah ed-Dehlevî’den Mevlana Halid el-Bağdadî’ye, ondan da Kerkük ve Musul mıntıkası halifelerinden Osman Sıraceddin’in oğlu Ahmed Şemseddin vasıtasıyla bu tarikat Urfa’ya yayılmıştır.

b-Hindistan-Bağdad Yoluyla Urfa ve Çevresinde Nakşibendilik

Urfa havalisine yayılan bu tarikat, bizzat Mevlana Halid el-Bağdadî’nin Hindistan’dan Bağdat’a taşıyıp oradan da halife ve müritleriyle Urfa’ya yayılmıştır.

Bu halife ve müritleri aşağıdaki şekliyle tespit etmiş bulunmaktayız.

1- Şeyh Muhammed Hafız Selim Hartavî en-Nakşibendî el-Halidî er-Ruhavî

Şeyh Muhammed Hafız Selim Efendi M. 1785 senesinde Urfada doğdu. Birecik, Suruç ve Halfeti arasında yerleşik Hartavî aşiretindedir.

Urfa Rızvaniyye Medresesinde meşhur Besnili İbrahim Efendiden ilim tahsilini yaptı. Kur’an-ı Kerim’i ezberliyerek hafız oldu. Alim, fazıl, amil, veli, mürşid ve yüksek nefes sahibi olan Şeyh Hafız Muhammed Selim Efendi, Halilulrahman Camiinde Yahya Efendi adındaki arkadaşıyla bulunuyordu.²⁰⁶ Mevlana eş-Şeyh Halid en-Nakşibendî Hazretlerinin, Hindistan’a, şeyhi Abdullah ed-Dehlevi’yi ziyarete gitmeden önce, Hicaz seferi sırasında Urfada Halilurrahman Camii medresesinde talebe olan bu Yahya Efendi’ye “Arkadaşın Muhammed Hafız, yakında bana tabi olacaktır” dediği anlatılır.

Bir müddet sonra Hafız Muhammed Selim Efendi, dünya meşgalesini bırakıp, hac dönüşü Süleymaniye’ye yerleşen Mevlana Halid’le tanışmak için huzura varır.

Mevlana Şeyh Halid:

- Ey Hafız! Arkadaşın senin bana tabi olacağını söylemedi mi? dedi.

²⁰⁵ Urfa Bediuzzaman mezarlığında Nebih Efendi türbesindeki mezartaşı kitabesi.

²⁰⁶ Seyyid İbrahim Fasih, *Şemsü’ş-Şümus*, s. 108.

Muhammed Hafız:

- Evet” diyerek mübarek zatlarına büyük hürmet gösterdiler.²⁰⁷

Şeyh Muhammed Hafız, Süleymaniye, Bağdat ve Şam’da Mevlana Halid Hazretlerinin hizmetlerinde bulundu, onun elinden seyrü sülükünü tamamladı, güzel bir şekilde tasavvufi bir eğitim gördü. Mutlak hilafet alarak halife oldu. Şeyhi tarafından kendisine irşad izni verildi. Urfa’da irşad etme kendilerine ait bir görevdi. Hatta Şeyhi tarafından kendisine, başka herhangi bir halifenin burada irşad etme yetkisinin bulunmadığını içeren bir belge verildi. Mevlana Halid, Hafız Muhammed Selim Efendi’ye kendi tacını in’am eylediği gibi, İmam-ı Rabbani ve Ahmed Faruk-i Serhendî hazretlerinin elbiselerini de ona teslim etmiştir.

Şeyh Muhammed Selim Efendi, fesahat, belağat sahibi olup büyük bir şair idi. Galip yönü “Celal” idi. Kendisini hak yolunda hiç bir kınama etkilemezdi. Mecd-i Talid’in kitabın müellifi der ki: Adı geçen şeyh, çok ihlaslı olup amcama, Mevlana Halid hazretlerine olan nazarı gibi nazar ederdi. Amcam ise ona arkadaş muamelesi gösterirdi. Bu tabii idi, çünkü her ikisi de tarikat kardeşi idiler. Ben onunla Bağdat’a gittiğimde henüz küçük idim. Fakat onun büyük duasiyle çok hayra nail oldum. O yüksek himmet, üns-i enfasi ve temkin makamı sahiplerinden olduğu için Mevlana Halit’in çok yakınlarından, akrabalarındandı. Bir çok halife ve müridi vardı.²⁰⁸ Şeyh Muhammed Selim Hafız, şeyhi Mevlana Halid ile ilgili bir çok keramet nakleder:

“Bir gün Mevlana Halid bana (irşad faaliyetleri için yapılacak masraflardan dolayı olsa gerek):

- Hafız, sana günlük olarak kaç kuruş yeterlidir, dedi.

- Bana günlük 50 kuruş kafidir, dedim. Bunun üzerine, bana:

- O üzerinde oturduğun kilimi kaldır, altından her gün 50 kuruş alıp ihtiyaçlarını karşıla, dedi. Ben ağlayarak:

- Efendim ben size dünya için tabi olmadım, aksine ahiret için uydum, deyince çok mesrur oldu.”

²⁰⁷ Seyyid İbrahim Fasih, *Şemsü’ş-Şümus*, s. 108.

²⁰⁸ Seyyid İbrahim Fasih, *Mecd-i Talid*, s. 109-110.

“Şamda Mevlana Halid’in hizmetinde bulunuyordum. Şama yolculuklarında, çoluk çocuğunu Bağdat’ta bırakmışlardı.

Bir gün, bir mektup yazarak çoluk çocuğunun (ailesini) gönderilmesini istediler. Ailesi Bağdat’tan çıkıp Urfa’ya geldiklerinde Mevlana Halid, keşif kuvvetiyle bana hitaben:

- Ey Hafız, çoluk çocuğum şimdi Urfa’da senin evine geldiler ve orada oğlum Şehabeddin vefat etti, diye buyurdular. O vakit bu hadisenin tarihini kaydettim, sonra Urfa’ya dönüşümde bu hususu sorduğumda olayın doğruluğunu gördüm.”²⁰⁹

Urfa’da Şeyh Muhammed Selim Hafız Efendi’nin evinde vefat eden Mevlana Halid’in oğlu Şehabeddin, Ulu Cami kabristanındaki türbeye defnedildi (H. 1239-M. 1823). Türbesi şimdi Urfa’da ziyaretgah olup, ziyaretçiler tarafından ziyaret edilmektedir. Türbe kitabeleri Arap harfleriyle yazılı ve okunabilir durumdadır.

Şeyh Hafız Muhammed Selim Efendi bir ara kendisine verilen manevi bir işaretle Harput’a gitmiş, Ali Beyzade Efendiyle ile görüşerek onu tarikata davet etmiştir. Daha sonra sülükünü tamamlayan Ali Beyzade, Hafız Selim Efendi’nin bilinen tek Halifesidir. Hafız Selim Efendi tarikat irşadını Urfa Dabakhane Camii avlusundaki tekkesi içinde yapmıştır.

Ölüm tarihi H. Recep 1277/M. 1860’dır. Vefat ettikten sonra önce Mevlid-i Halil Camiindeki kabristana gömüldü, ancak bu mntıkadan yol açılması üzerine H. 1291-M. 1874 tarihinde şimdiki Dabakhane Camiinin avlusu içindeki türbeye nakledildi. Oğlu Hüseyin Ferideddin tarafından üzerine bir türbe yapılmıştır.²¹⁰

Şeyh Muhammed Selim Hafız Efendi’ye hilafetname verilme olayı

Mevlana Halid Bağdat’ta iken yanına gelen Muhammed Selim Efendi yanında sülükünü bitirir ve şeyhi tarafından Urfa’ya irşad için gönderilir. Mevlana Halid tarafından kendisine iki ayrı dilde yazılmış iki adet halifelik icazeti verilmiştir.

²⁰⁹ Seyyid İbrahim Fasih, *Mecd-i Talid*, s. 92, 110.

²¹⁰ Dabakhane Camiindeki türbenin, yoldan tarafa olan Osmanlıca yazı kitabesi.

a- Farsça Yazılmış Olan Hilafetname

“Bismillahirrahmanirrahim, Allah bize yeter, o ne güzel vekildir. Biz ona tevekkül ettik. Kardeşlerinin tarikatına ve hakikatın üzerine, muhlis Hafız Muhammed Efendi’ye kulları irşad ve talebelerin sülûkü için icazetli ve izinli gösteriyorum. Dostlardan herkes buna muktedir olmazsa, saadete ve ariflerin şehrine ulaşamaz. Halkın rağbetine düşerse ve gayesinden saparsa asla irşadla alakası kalmaz. Vesselam. Kulların en zayıfı Halid-i Nakşibendî el-Müceddidî”

Şemsü’ş-Şümus’teki Hilafetname mühürsüz olup orjinaline bakılarak Farsça yazılmıştır. Ancak hilafetname orjinal olmamakla beraber, mana itibariyle, aslına göre hiç bir değişiklik yapılmamıştır. Farsça yazılmış, imzalı orijinal icazetin kendisi Muhammed Hafız Efendi’nin torunlarından Şanlıurfa’lı Dr. Burhan Vural’ın özel koleksiyonunda durmaktadır.²¹¹

b. Arapça Yazılmış Hilafetname

Bu icazetname, Farsçasına göre daha kapsamlı mühürlü ve imzalıdır. Dr. Burhan Vural’ın koleksiyonunda bulunan bu hilafetname üzerinde yaptığımız araştırma ve incelemeye göre bu orijinal nüshanın hiç bir yerde yayınlanmadığını ve bilinmediğini görüyoruz.

Türkçeye tercümesi şöyledir: “Bismillahirrahmanirrahim. Allah’ın zatına yaraşır şekilde ona hamederiz. Selat ve selam, vahyine ve hitabına seçtiği en şerefli Resul ve insanlar arasında Allah’ın Halifesi olan Muhammed’e ve aile ve ashabına olsun. Allah için sevdiğim din kardeşim, Nakşibendî tarikatı sadatı tarafından teyid olunmuş Hafız Muhammed Efendi’ye -Allah kendi fazlıyla onun derecesi ve hallerini arttırsın ve müminlere feyzini ve rahmetini ihsan etsin- zikri telkin, nasihat ve irşad etmek üzere yüksek Nakşibendî tarikatında yetkili kılarak -Allah bu tarikatın mensuplarının sırlarını kutlasın ve onu çekemeyenlerin de çekememezliklerini ortadan kaldırsın- onun talebeleri üzerindeki nazarlarının etkisini ve nurlarını arttırmasını tecrübe ettiğimden, hicap perdesinin de kalkması ile ona icazet verdim. Bu icazeti, tarikat sisilesi sadatının izni ile ve sünnet olan şer-i istihareden sonra

²¹¹ Seyyid İbrahim Fasih, *Mecdi Talid*, s. 110; Urfalı Dr. Burhan Vural koleksiyonu.

verdim. Velilerin tarikatlarında sebat isteyen kimse onun sohbetini ganimet bilsin, onun emrine ve hizmetine bağlanan kimseler, akıllıların erişemediği ve alimlerin yetişemediği makamlara ulaşırlar. Ona kitap ve sünnete sarılmayı, akidesini ise vicdan ve keşif ehli imamlarının ittifakı ile Fırka-i Naciye olan ehli sünnet re'iyine göre düzeltmesini tavsiye eder, yine ona Kur'an ehlini, fakihleri ve fakirleri saymasını, kalp selametini ve nefis müsamahasını, cömertliği, kardeşlerin kusurlarını bağışlamayı, küçüklere, büyüklere nasihat etmeyi, düşmanlığı bırakmayı, tamahkarlığı terketmeyi ve ihtiyaçlarını gidermek için yalnız Allaha güvenmeyi tavsiye ederim. Zira Cenabı Allah kendisine güvenenleri unutmaz. Kurtuluşu doğrulukta, Allah'a ulaşmayı ise ancak Muhammed (s. a. s)e tabi olmakta ümit etsin. Kendisinin hiç bir kimseden daha faziletli olduğunu zannetmesin. Bilakis nefsinin yok bilmesi gerektiğini kabul etsin. Haset ve çekememezlikle birisi kendisine hakaret ederse onu Allah'a havale etsin. Onun şerrini defetmek için çaba sarfetmesin, çünkü bu tarikatın meşayihî öyle kimselerdir ki, diledikleri taktirde Allahın izniyle en kısa zamanda dağlar bile onların himmetiyle yerle bir olur. Allahın yarattıkları sayısınca nefsinin rızası ve arşının ağırlığınca, kelimeler miktarınca salat ve selam, ümmi olan Peygamber Hz. Muhammed (s. a. s)e ve aile ve eshabına olsun. Ve ben fakir ve miskin Halid el-Nakşibendî el-Müceddidî el-Müzhirî sumiha bil-Fadl -Cemil Minei Mevl el-Kerim" (Bu ibarelerden sonra imza, mühür ve mührün içinde el -Kadirî -es-Suhreverdî-el-Kubrevî -el-Çeştî yazılıdır).

Bu mühürden şunu anlıyoruz ki Mevlana Halid el-Bağdadî (ve onun tayin ettiği halifeler) sayılan dört tarikatta da icazet verme hak ve yetkisine sahiptirler. Zaten Mevlana Halid Hazretlerine, Gavsu'l- Azam eş-Şeyh Abdullah ed-Dehlevî (ölümü: H. 1242-M. 1826) tarafından verilen icazetnamede kendisine Nakşibendî tarikatı hilafetiyle beraber Kadirî, Çeştî, Suhreverdî ve Kübrevî gibi tarikatların halifeliği de verilmiştir.²¹²

²¹² Seyyid İbrahim Fasih, *Şemsü'ş-Şümus*, s. 120-121.

2. Muhammed Şükrü Kılıç en-Nakşibendî el-Halidî

Künyesi Muhammed Şükrü Kılıç en-Nakşibendî El-Halidî Eş-Şirazî'dir. 1905 yılında Adıyaman'ın Akpınar Bucağı, Şiraz Köyünde doğmuştur. Babası Hasan Efendi, Annesi Fatma hanımdır.

Gençliğinde Urfa'ya yerleşen Şeyh Muhammed Şükrü Efendi, Halilurahman Medresesinde Müftüzade Hacı Abdurrahman Aksoy ve Basra'lı Kurra Hafız Ahmed Zeki Efendi'den dinî ilimler tedris etti. Daha sonra Nakşibendî tarikatı (Adıyaman iline bağlı Kantara köyünde ikamet eden) halifesi Şeyh Osman Efendi'ye intisab etti. Şeyhin ölümü üzerine, yine aynı tarikatın İstanbul'daki mürşidi Seyyid Abdulhakim Arvasî (ölümü: 1942) efendiye intisab etti.

Yukarıda söylediğimiz gibi Şeyh Muhammed Şükrü Kılıç Efendi'nin ilk mürşidi, Kantaralı Şeyh Osman'dır. Onun da mürşidi Adıyamanlı Said Hoca, onun da mürşidi Harput'lu Şeyh Beyzade Ali Efendi, onun da mürşidi Urfa'lı Hartavîzade Şeyh Muhammed Selim Efendi, onun da mürşidi Mevlana Halid el-Bağdadî'dir.

Kantaralı Şeyh Osman Efendi'nin vefatı üzerine İntisab ettiği ve kendisinden Nakşibendî tarikatının halifeliğini aldığı Şeyh Abdulhakim Arvasî'nin ise şeyhi Seyid Muhammed Fehim, onun da şeyhi Seyid Muhammed Salih, onun da şeyhi Seyid Muhammed Taha en-Nehri, onun da şeyhi Seyid Abdullah el-Hakkarî, onun da şeyhi Mevlana Halid el-Bağdadî'dir.²¹³

Şeyh Muhammed Şükrü Efendi, 08. 05. 1985'te Urfa'da vefat etti. Eyüp Nebih Mahallesinde yaptırdığı Hz Hamza Camiinin yanındaki türbeye defnedildi.

c. Bağdat Kerkük-Musul Yolu İle Urfa Çevresinde Nakşibendî Tarikatı

Nakşibendî tarikatının Urfa'ya gelirken yayıldığı ikinci yol; Kerkük-Musul mıntıkası halifelerinden Osman Siraceddin ve oğlu Ahmed Şemseddin ile Ahmed Şemseddin'in halifesi Kerkük'lü Şeyh Abdurrahman Efendi vasıtasıyla olmuştur.

Bu koldan gelen halifeleri şöyle tanıtabiliriz:

²¹³ Hacı Şükrü Kılıç'ın oğlu Abdulvahab Kılıç'la yapılan 5.06.1997 tarihli görüşme. (Ayrıca bkz. Şeyhin Urfa Eyyüpnebi Mahallesinde yaptırdığı Hz. Hamza Camiindeki mezar kitabesi.

1-Şeyh Abdurrahman el-Kerkukî

Bu zat, Mevlana Halid'in halifelerinden Osman Siraceddin'in oğlu Ahmed Şemseddin'in yanında tasavvufî sülükünü tamamlayarak, bizzat şeyhi Ahmed Şemseddin tarafından Urfa'ya irşad faaliyetlerinde bulunmak üzere gönderilmiştir. Irak'tan Urfa'ya yerleşen Şeyh Abdurrahman el-Kerkukî'ye manevi destek vermek amacıyla, şeyhi Ahmed Şemseddin Urfaya gelmiş ve bizzat irşadi faaliyetlerde bulunmuştur.

Urfa'ya gelen Şeyh Ahmed Şemseddin, merkez ilçeye bağlı Çamurlu Köyünde Hacıkamilzade Hacı Hasan Ağa'nın evinde kalır. Şeyh Abdurrahman el-Kerkukî'ye yardımcı olmasını Hacı Hasan Ağa'ya tavsiyede bulunur.

Şeyh Abdurrahman el-Kerkukî, irşad faaliyetlerini Kıbrıs Tekkesi olarak bilinen Hacı Mihman Mescidinde imtihanla kazandığı imamlık vazifezi ile beraber yürütür. Kendisi Urfa'lı, faziletli, büyük alim, hafız Şeyh Müslüm Efendi ve Şeyh İsa Efendi'ye Nakşibendî halifelîği vermiştir.²¹⁴ İmamlık vazifesinin liyakat belgesi, dönemin padişahı tarafından, Vakıflar Nezaretine (Bakanlığına), kendisine verilmek üzere bir fermanla bildirilmiştir.²¹⁵ Şeyh Abdurrahman el-Kerkukî Urfa'da "Şeyh Efendi" lakabıyla tanınır.

Nakşibendî tarikatının Halidîyye kolunun halifesi olarak H. 1351-M. 1932 yılında vefat etti. Kabri Bediuzzaman mezarlığında, Nebih Efendi Türbesi içindedir.²¹⁶

2- Şeyh Müslüm Hafız el-Nakşibendî El-Halidî

Urfa'da H. 1300/M. 1884 yılında doğdu. Babası Abdullah efendi, annesi Hediye hatundur. Meşhur Abdisor Paşa'nın torunlarından.

İlim tedrisine hocası Kürt Hacı Ali Efendi'nin yanında başladı. İcazetini Miftahzade Hasan Efendi'den aldı. Kur'an-ı Kerim hıfzı yapmıştır.

²¹⁴ Ahmet Yetkin'le yapılan 18.09.1996 tarihli görüşme.

²¹⁵ Urfa şer'i mahkeme sicilleri H. 21 Şaban 1311/M. 28 Şubat 1894 tarih ve arşiv s. no:170, arşiv d. no: 219-223.

²¹⁶ Bediuzzaman mezarlığı, Nebih Efendi türbesi, mezartaşı kitabesi.

O sıralarda Urfa'ya yerleşmiş olan Kerkük'lü Şeyh Abdurrahman efendiye intisap ederek tasavvufî sülukunu tamamladı.

Kendisine ısrarla halifelik vermek isteyen şeyhine 'henüz öğrenci olduğunu, bu yüzden halifelik görevini yürütemeyeceğini' söylemiştir. Ancak bir süre sonra şeyhinin ısrarına dayanamaz ve halifelik görevini alır.

Hasan Padişah camiinde imamlık ve vaizlik, Arabîzade camiinde imamlık yaptı. İcra ettiği tüm görevler için ücret almadığı biliniyor. Çeşitli camilerin; Dergah, Kaleboynu, Maşuk köyü vs., inşa ve tamiratlarını yaptırdığı, buna karşılık oturduğu evi tamir ettirmediği, elektrik çekmediği, halk arasında hala söylenmektedir. Yaşadığı sürece paraya önem vermeyen ve bu yüzden de hemen hiç bir miras bırakmayan Şeyh Müslüm Hafız efendinin bir merkebi olduğu, vefatından sonra bu merkebin yeme içmeden kesilip üç gün sonra öldüğü de anlatılanlar arasında.

Henüz sağ iken, bir ara Dergah camii içinde kendisine bir mezar yaptırmıştı. Ancak bitirdikten sonra birdenbire vazgeçip Harrankapı mezarlığında kendisine yeni bir mezar yaptı. Vazgeçmesine neden olarak, kendisine manevi yolla; bu mezarın sahibinin sonradan çıkacağı şeklinde bir işaret verildiği yaygın olarak anlatılmaktadır. Şeyh Müslüm Hafız efendinin boş bıraktığı bu mezar, 1960 yılında sahibini buldu ve Bediüzzaman Said Nursî hazretleri gelmiş olduğu Urfa'da vefat ettikten sonra buraya defnedildi.²¹⁷

Şeyh Müslüm Hafız efendi H. 1377/M. 1958 yılında vefat etti.²¹⁸

3- Şeyh İsa el-Nakşibendî el-Halidî

Urfa doğumlu olup, babası Hacı Osman Efendi'dir. Kendisi Şeyh Abdurrahman el-Kerkükî'nin ikinci ve son halifesidir.

Ömrünün sonlarına doğru gözleri kör olan olan Şeyh İsa'nın elinden, oğlu tutarak camiye götürüp getirirdi. Kör olmadan önce Urfa'da "Kazzazlık" mesleğiyle uğraşırđı.

²¹⁷ Necmettin Şahiner, *Bilinmeyen Taraflarıyla Said Nursî*, s. 394 (Necmettin Şahiner'in verdiği bu bilgilere Şeyhin henüz yaşayan müritlerinden bir kesim itiraz etmektedir).

²¹⁸ Ahmet Yetkin'le a.g. (Ayrıca bkz. Şeyhin Harrankapı mezarlığındaki mezartaşı kitabesi)

H. 1388-M. 1968 tarihinde vefat etti. Kabri Bediüzzaman mezarlığındadır. Şeyh Abdurrahman Efendi'nin irşadiyla verilen halifelik, Şeyh İsa Efendi'nin ölümüyle Urfa'da sona erdi. Ancak irşad faaliyetleri, halifesiz olarak, müridleri vasıtasıyla ferdi çalışmalar halinde devam etti.²¹⁹

4- Kürt Hacı Ali Efendi el-Nakşibendî el-Halidî

Siverek ilçesinin Modan köyünde dünyaya gelmiştir. Babası Hoca Muhammed'dir. Haydariyye* medresesinde müderrislik yapmıştır.²²⁰ Sonraları Hızanoğlu Cami imamlığına atanmıştır.

Irak'ın Tavila şehrinde Şeyh Abdurrahman et-Talabani'yla görüştüğü ve maksadının kendisine değil, yine o bölgede mukim Mevlana Halid'in halifelerinden Şeyh Osman Siraceddin'e intisap etmek olduğunu söylediği, daha sonra gidip adı geçen şeyhe intisap ettiği söylenir. Şeyh Siraceddin'in vefatından sonra yerine geçen oğlu Ahmet Şemseddin, Urfa'ya gelerek Kürt Hacı Ali efendiyi çağırmış ve kendisine halifelik vermiştir. Ancak Hacı Ali efendi, bu ağır görevin altından kalkamayacağını ileri sürmüş ve halifeliği kabul etmemiştir. Bunun üzerine Şeyh Ahmed Şemseddin:

- Bizce misafirlikte halifelik verilmez ama ihtiyaca binaen bu görevi size veriyorum. Eğer zorda kalırsanız yine buradaki halifemiz Abdurrahman Kerkukî'ye danışınız, der ve Kürt Hacı Ali Efendi'ye halifelik ruhsatı verir. Hacı Ali Efendi'nin halifesi yoktur.

Hacı Ali Efendi, Urfa'da çok sevilir ve sayılırdı. Hatta her hangi bir konuda müslim-gayri müslim arasında anlaşmazlık çıktığında her iki taraf Hacı Ali Efendi'nin vereceği karara itirazda bulunmazdı. Nitekim Hacı Ali Efendi, kışın çok

²¹⁹ Ahmet Yetkin'le a.g. (Ayrıca bkz. Bediüzzaman mezarlığındaki mezartaşı kitabesi).

* Haydariyye veya Haydar Ağa Medresesi Urfa'nın tanınmış medreselerinden olup, bu medrese ile ilgili Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 617 Nolu Defterin 105. Sayfasında 64 nolu sırada Urfalı el-Hac Haydar ağa b. Muhammed tarafından H. 1169-M. 1756 tarihli yaptırılan vakfiyede, bu vakfiyenin iradından Haydariyye Medresesine bir hisse verildiği yazılmaktadır. Medreseye verilen isim muhtemelen bu zatın ismidir. Ayrıca aynı medreseye Urfa'lı Hacı Bekir Bey b. Müslüm (Parmaksızade) tarafından yaptırılan H. 1328-M. 1910 tarihli vakfiyenin içinde yine bu medreseye hisse ayrıldığı yazılmaktadır. Bkz. Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2103 nolu defter, s. 114, sıra No: 99.

²²⁰ Ahmet Yetkin'le a.g.e.

karlı ve şiddetli soğuk geçtiği, karların ev boyu yükseldiği ve Urfalılar'ca "büyük kar yılı" denilen bir zamanda (H. 1329-M. 1911 Şubat) vefat ettiğinde, cenazenin kaldırılması için müslümanlarla beraber gayri müslimlerin de yolları kardan temizleme çalışmalarına katıldığı gözlenmiştir.²²¹

Urfa'nın yetiştirdiği büyük alim ve mürşitlerden birisidir. Urfa Şer-i Sicillerinin H. 17 Zilkade 1311 (M. 23 Mayıs 1894) tarih ve 206 nolu kaydında, Vakıflar Müdürü Hasan Basri Efendi'nin de bulunduğu mahkeme celsesinde, kendisi yaşlandığı için büyük oğlunun yerine tayin edilmesini istediği, yapılan imamlık imtihanı sonucu büyük oğlu Abdurrahman Efendi'nin engel bir hali olmadığı tespitiyle şeyhin istifasının kabulü ve oğlunun yerine imam kabul edilmesi yazılıdır.²²² Şeyhin oğlu Abdurrahman Efendi de büyük bir alimdir. Abdurrahman Efendi'nin oğlu Ziyaeddin Güner, Urfa İmam Hatip Okulunun ilk müdürüdür.

H. 3 Sefer 1329/M. Şubat 1911 yılında vefat eden Kürt Hacı Ali Efendi'nin kabri, Bediuzzaman Mezarlığında, Nebih Efendi Türbesi içindedir.²²³

5- Halilurrahman (A. S) Zaviyesi

Urfa Halilurrahman zaviyesinin kuruluş tarihini, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Urfa Vakıflar Müdürlüğünde yapmış olduğum araştırmalarda tespit edemedim. Ancak bu zaviyeye, Osmanlı döneminde Kanuni Sultan Süleyman tarafından, tasavvufi irşad faaliyetleri için H. 948-M. 1541 tarihli bir vakfiye yapıldığı tespit edilmiştir. Vakfiyede, Halep vilayetine bağlı Urfa sancağı Bozabad (Bozova) nahiyesine bağlı Kızlar ve Karacaviran köylerinin varidatı bu zaviyeye bırakılmıştır. Zaviyenin ismi sicillerde *Ceddü'l-Enbiya Halilurrahman Aynı (pınarı) Zaviyesi* diye geçmektedir. Urfa Şeri Sicillerinde, H. Sefer 1312 tarih ve 222 nolu bir arz dilekçesinden, zaviyenin tasavvufi ve ilmi irşad faaliyetlerinin Nakşibendî tarikatı

²²¹ Ahmet Yetkin'le *a.g.e.*

²²² Urfa şer'i mahkeme sicilleri H. 17 Zilkade 1311/M. 23 Mayıs 1894 tarih, arşiv s. no: 206, arşiv d. no: 223.

²²³ Bediuzzaman mezarlığındaki kabrin kitabesi (Ayrıca bkz. Bedri Alpay, *a. g. e.*, c. I, s. 166).

meşayihinin sorumluluk alanında olduğunu ve yapılan irşad masraflarının Kanuni Sultan Süleyman vakfınca karşılandığını öğrenmekteyiz.²²⁴

6- Şeyh Mustafa Hafız el-Nakşibendî

Şeyh Mustafa Hafız büyük bir alim, zahit ve Nakşibendî tarikatının halifesidir. Mevlid-i Halil Zaviyesinde postnişindir. Ayrıca Halilurrahman Medresesinde müderristir. Halilurrahman Camii mezarlığındaki mezar taşı üzerindeki Osmanlıca yazılar, Kanuni Sultan Süleyman'ın Halilurrahman zaviyesine yaptığı vakıf ve H. Sefer ayı 1312 tarihli bir i'lamdan; babasının adının Hasan olduğu, Halilurrahman mahallesinde ikamet ettiği ve Nakşibendî tarikatının Halilurrahman zaviyesindeki irşad faaliyetleriyle meşgul halife olduğunu öğreniyoruz.²²⁵ Söz konusu i'lamda; Şeyh Mustafa Efendi'nin kendi isteğiyle, şahitler huzurunda Halilurrahman zaviyesindeki şeyhlik ve irşad faaliyetlerini, Meşarkiye mahallesi sakini ve Sultan Mehmet Fatih Camii dersiamı, aynı zamanda Nakşibendî tarikatının halifelerinden Hacı Ömer oğlu Muhammed Efendi'ye devrettiği ve bu zaviyenin gelirlerinin Kanuni Sultan Süleyman vakfınca karşılandığı yazılmaktadır. Ayrıca Şeyh Mustafa Efendi'nin tarikat halifeliği yanında büyük bir müderris olduğu ve ölümünden sonra tedris işlemlerinin, kötü niyetli insanların yönetimine geçme endişesinden olsa gerek, ehil insanlar tarafından yürütülmesi için H. 24 Zilhice 1320/M. 1902 tarihli bir vakfiye hazırlayarak sağlığında Halilurrahman medresesinde irşad ve tedris işlerini yürütecek şahısların isimlerini belirleyerek vakıf mütevellî heyetine yazdığını öğrenmekteyiz. Bu listeyle, büyük alim Hacı Ahmed oğlu Abdurrahman Buluntu Hoca Efendiyi hem müderris, hem de Nakşibendî tarikatının postnişini olarak görevlendirmiştir.²²⁶ Postnişinlik görevinin verilme nedeni bizce, bu tarikatın o dönemde halifelik işlemlerini yürütecek bir halifesinin bulunmamasından dolayı Buluntu Hoca'ya verilmiştir. Çünkü Buluntu Hoca Nakşibendî tarikatında halife

²²⁴ Urfa şer'i mahkeme sicilleri H. 1312 tarih, arşiv s. no: 222, arşiv d. no: 221; Urfa 1. Bölge Tapulama Müdürlüğü, Osmanlıca el yazmaları arşivinde tapu tahrirat defterinde Kızlar, Karacaviran köylerinin vakfiye oldukları yazılıdır. Bkz. defter no:18, 20.

²²⁵ Urfa şer'i mahkeme sicilleri H. 1 Sefer 1312/M. 5 Ağustos 1894 tarih, arşiv s. no: 282, arşiv d. no: 221.

²²⁶ Urfa şer'i mahkeme sicilleri H. 24 Zilhice 1320/M. 24 Mart 1903 tarihli vakfiyye, d. Arşiv no: 223.

değildir. O, Nakşibendî tarikatı mensubu olup büyük bir alimdir. Vefat edinceye kadar Halilurrahman medresesinde müderrislik görevini devam ettirmiştir.

Şeyh Mustafa Hafız Efendi, Urfa'da, H. 1326 yılı Sefer ayının 27. günü (M. 1908) vefat etmiştir. Müderrislik yaptığı medresenin yanındaki Halilurrahman Camii mezarlığına defnedilmiştir. Mezarının taşında Osmanlıca "büyük alim, ver'a sahibi, zahit ve enbiyaların dedesi (Halilurrahman) nun makamının hizmetkârı olan Hacı Mustafa Hafız Efendi" diye yazılıdır.²²⁷

7- Şeyh Muhammed Halid Efendi

1823 yılında Urfa'nın Mevlid-i Halil mahallesinde dünyaya gelmiştir. *Kurrazade* ailesindedir. Hasan Padişah medresesinden mezun olmuştur. Kur'an-ı Kerim hafızıdır. Kur'an'ı kıra'at-ı seb'a ile okumaya muvaffak olmuştur. Büyük bir şair ve alimdir. Dergah Camii kabristanında bulunan kabrinin baş tarafındaki kitabesinde 'kendisinin Nakşibendî tarikatının Halidî, Ziyâî, Bekrî kolundan gelme halife olduğu, Nakşibendî tarikatının yanında ayrıca Kadirî ve Rufaî tarikatının da halifesi olduğu yazılıdır.²²⁸ Ölüm tarihi H. Rebiül Ahir 1311 (M. ekim 1893)dır. Ömrünü irşad ve nasihatlarla geçirdiği için kendisine *Mevlana Halid* denilmiştir.²²⁹

Şiirlerinden bir örnek:

İftirak-ı nokta-i halımla göz kör olmasın

Nerkis-i mestin gören mümkün mü mahmûr olmasın

Ayrıran senden beni bir lahza mesrûr olmasın

Yetmesin maksûduna tâ kalb-i ma'mur olmasın

Dostlar gözden gönülden kimseler dûr olmasın

Sevdiğinden hasıl-ı alemde mehcûr olmasın

²²⁷ Urfa Halilurrahman Camii mezarlığındaki Şeyh Mustafa Hafız Efendi'nin Osmanlıca mezartaşı kitabesi.

²²⁸ Mevlid-i Halil (Dergah) Camii kabristanındaki mezar kitabesi; Bedri Alpay, *a.g.e.*, c. I, s. 77.

²²⁹ Bedri Alpay, *a.g.e.*, c. I, s. 77-78.

Çokları ol dide-i fettan-ı ki hayrân eder
 Bir nigehle nice bin âşıkları kurban eder
 İltifat etmez o mest-i nâzım bağı kan eder
 Gül cemalinden cüda çeşmi gam-ü nalan eder
 Dostlar gözden gönülden kimseler dür olmasın
 Sevdiğinden hasil-ı alemde mehcür olmasın²³⁰

Urfalı Köroğlu Haydar Ağa'nın mezar kitabesine yazmış olduğu bir münacaat:

Hüdaya rahmetin eyle müyesser
 Kiyamette beni kılma mükedder
 Eyer çi ru-siyeh-i pür-günahım
 Günahım lütfuna nisbetle ahker
 Resulundur şefaatte penahım
 Ona muhtaçdır alem seraser
 Ümidim kesmezem la teknetudan
 Hayatımda ki kıldım anı ezber
 Çıkıp kırklar dedi tarihi HALİD
 Şefi olsun sana Haydar-ı Kerrar

H. 1297²³¹

²³⁰ Bedri Alpay, *a.g.e.*, c. I, s. 77-78.

²³¹ Mahmut Karakaş, *Urfa Kitabeleri*, s. 79; Urfa Harrankapı mezarlığında bulunan Köroğlu Haydar Ağa'nın mezar kitabesi.

2. HALVETÎ TARİKATI

Halvetî tarikatı, adını kurucusu Ebu Abdullah Siracuddin Ömer b. Ekmelluddin el-Lahcî el-Halvetî (ölümü H. 750- M. 1397)den almaktadır.

Ebu Abdullah, Lahcan'da dünyaya geldi, orada yaşadı, bir müddet Harzem'de bulunan amcası Şeyh Ali Muhammed b. Nuri el-Halvetî'nin yanına gitti. Ona intisab ederek tarikat feyzini aldı. Amcasının H. 717 (Harirîzade'ye göre H. 713- M. 1313)te vefatından sonra yerine postnişin oldu. Zamanının büyük bir kısmını halvette geçirdiği ve halvette kalmayı çok sevdiği için kendisine ayrıca "Halvetî" lakabı verilmiştir.²³²

Ebu Abdullah, amcasının irşad makamına oturduktan kısa bir müddet sonra, seyahate başladı. Önce Tebriz yakınlarındaki "Huy" şehrine, daha sonra Mısır'a, oradan da Hicaz'a giderek hac farızasını yerine getirdi. Lemazat, yedi kere hacca gittiğini, bir gün sahrada dolaşırken, içi boş ve çok büyük bir çınar ağacı görüp, halvete niyetle içine girdiğini ve kırk erbaini (40x40) birbiri ardınca burada tamamladığını, tesis ettiği tarikatın adına *Halvetî* denilmesinin sebebinin bu olduğunu rivayet eder.²³³

Ebu Abdullah, gündüzleri boş vakitlerini şeyhine hizmette geçirirdi. Gece yarısından sonra dağa çıkarak teheccüd namazını orada kılar ve tekrar zaviyesine dönerdi.²³⁴ Daha sonraları Sultan Üveys'in daveti üzerine Herat'a geldi. Orada H. 750- M. 1349 (diğer bir rivayete göre H. 800- M. 1397-98) tarihinde vefat etti.²³⁵

Halvetî'lik, tarikatı ikinci piri olan Seyyid Yahya Şirvanî (ölümü: H. 862- M. 1457)nin halifeleri tarafından İslâm dünyasına yayılmıştır.²³⁶ Seyyid Yahya Şirvanî'nin Halifeleri; Dede Ömer Ruşenî, Alaaddin Pir, Şükrüllah el-Ensarî, Habib Karamanî, Mehmet Bahaeddin Erzincanî'dir.²³⁷

Halvetî tarikatı silsilesi ise şöyledir.

²³² Selçuk Eraydın, *a.g.e.*, s. 388-389.

²³³ Selçuk Eraydın, *a.g.e.*, s. 389.

²³⁴ Selçuk Eraydın, *a.g.e.*, s. 389.

²³⁵ Sadık Vicdanî, *Tomari't-Turuk-i Aliyeden Halvetiyye*, s. 20; (Ayrıca bkz. aynı eserin *Tarikatlar ve Silsileleri* adlı toplu baskısı).

²³⁶ Yaşar Nuri Öztürk, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, s. 72.

²³⁷ Selçuk Eraydın, *a.g.e.*, s. 389.

- 1- Cüneydi Bağdadî
 - 2- Mımşad Mineverî
 - 3- Ebu Abdillâh Muhammed Dileverî
 - 4- Vecihüddin el-Kadi
 - 5-Ebu'n-Necip Ziyauddin Abdulkahir es-Suhreverdi
 - 6-Ebu Reşit Kutbuddin el-Ebherî
 - 7-Rüknüddin Muhammed el-Buharî
 - 8-Şehabudin Muhammed et-Tebrizî
 - 9-Cemaluddin Şirazî
 - 10-İbrahim Zahid Giylanî
 - 11-Saduddin Ferganî
 - 12-Kerimuddin Ahi Muhammed b. Nuri
 - 13-Ebu Abdillâh Siracuddin Ömer b. Ekmeludin el-Giylanî el-Halvetî²³⁸
- Halvetî Tarikatı şubeleri ise şunlardır (Mir'atu't-Turuk'tan naklen)
- 1-Ruşeniyye: Dede Ömer Ruşenî (ölümü: H. 892- M. 1487)
 - 2-Gülşeniyye: İbrahim Gülşenî (ölümü: H. 940- M. 1533)
 - 3-Merdaşiyye
 - 4-Sümbüliyye: Sümbül Sinan (ölümü: H. 936- M. 1529)
 - 5-Şabaniyye: Şeyh Şaban Veli (ölümü: H. 976- M. 1568)
 - 6-Şemsiyye: Şemseddin Ahmed b. Ebi'l-Berakat Muhammed b. Hasan ez-Zilî (ölümü: H. 1006- M. 1597)
 - 7-Ahmediyye: Ahmed Şemseddin (ölümü: H. 910- M. 1504)
 - 8-Cemaliyye: Muhammed Hemiduddin Cemalî el-Bekrî (ölümü: H. 899- M. 1494)

²³⁸ Mahir İz, *a.g.e.*, s. 167-168.

9-Bahşiyye: Muhammed bin Muhammed Bahşî

10-Uşakiyye: Hasan, B. Hüsameddin (ölümü: H. 1001- M. 1592)

11-Asaliyye: Ahmet b. Ali Asaliyye²³⁹

A. HALVETÎ TARİKATININ ÖZELLİKLERİ

Sari Abdullah Bosnevî “Semeratül-Fuad” isimli kitabında Halvet kelimesinin “Hi” sının sivadan kalp kuvvetine, “lam” ın zikirle lezzetine, “vav” ın zahir ve batını korumak ile ahde vefaya, “Te”sinin temkine, ”ye”sinin zorluklardan sonra kolaylığa, ”He”sinin ise müşahedeye delalet ettiğini zikreder.

Hasirîzade Muhammed Kemaleddin “Tıbyanul-Vesail”de Halvetiye tarikatını, Ebhuriyye-i Zahidiyye’nin bir şubesi olarak tanıtır.

”Esmâ-ı Seb’a” (Yedi isim); kalbi tasfiye, her an kelime-i tevhidi dilinden düşürmeme, masivadan uzaklaşıp, zikir-i celal ile meşgul olmaktır. Esmâ-i Seb’a; Lailaheillallah, Allah, Hu, Hak, Hayy, Kayyum, Kahhar’dır. Dede Ömer Ruşeni, Esmâ-i Seb’a’yı onikiye çıkartmıştır. İlave ettiği isimler şunlardır: Vahab, Fettah, Vahid, Ehed, Samed.²⁴⁰

Urfadaki Halvetî tarikatı, Ruşenî kolu şubesidir. Zikirlerinde Esmâ-i Sab’a, on ikilidir.

Halvetî tarikatı, tarikatlar içinde şube ve kolu en fazla olanıdır. Tasavvuf tarihine ilişkin araştırmalarıyla ünlü olan Fransız yazar *Lois Massignon* bu noktaya dikkat çekerken, Halvetî’yi “tarikat üreten fabrika” diye anmaktadır. Gerçekten de çeşitli adlarla anılan bir çok tarikat son tahlilde Halvetiye’nin bir şubesi veya alt kolu olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁴¹

Halvetî tarikatında zikir, şu tertip içinde yapılır:

a-Mürid diz çöküp kibleye karşı oturduktan sonra masivayı hatırdan çıkarır, sonra “Murakebe” (Allah u Taala’yı mülâhaza) ederek önce başı sağ omuz tarafına

²³⁹ Mahir İz, *a.g.e.*, s. 169.

²⁴⁰ Selçuk Eraydın, *a.g.e.*, s. 390.

²⁴¹ Yaşar Nuri Öztürk, *Tarikatlar*, Halvetiye md. s. 13 (Bkz. Yaşar Nuri Öztürk, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, s. 273.)

çevirip “Lailahe” sonra sol taraf meme altındaki kalp üzerine doğru çekip darb edasiyle “İllallah” der. Bunu otuz üç veya yüz altmış beş kere tekrarlar. Sonra “İsm-i Celal” daha sonra “Esmâ-i seb’a”dan bir ismi, şeyhinin gösterdiği sıraya göre yapar. (Seyr ü sülûkta bu yedi ismin zikriyle, ilk önce İbrahim Zahid Gilanî meşgul olmuştur. Bu usulun Cüneyt Bağdadî’den geldiği rivayet edilir. Hemen bütün tarikatlerde bu zikir esas kabul edilmiştir. Bazı tarikat ileri gelenleri, bilhassa şubeler, bu yedi isimde azaltma ve çoğaltma yapmışlardır)

b-Hakkı zikre, “istiğfar” ile başlanır: “Estağfirullahel-Azim ellezi Lailaheilallah u vel heyey ul- Kayyum ve etubu ileyh” (yüz kere).

c-Daha sonra yüz kere “salavat” getirilir: ”Allahuma salli ala Seyyidina Muhammedin abdike ve nebiyyike ve habibike ve rasulük”. İstiğfar ve salavat ile başlayıp, yedi isminin ilkinin esrarının keşfinden sonra, diğerine geçmek suretiyle, zikirleri tamamlamak seyru sülûkün manevi bir kanunudur. Buna tarikat lisanında “Tekmil-i Meratip” ve “Kat-i Menazil” ismi verilmiştir. Halvetiye tarikatine intisab etmiş bir mürid, şeyhinin yakınında bulunmama halinde “Esmâ-i Seba”nın tamamına devam etme durumunda kalabilir. Bu hallerde mürid bu yedi ismi yüz bine vardirmek mecburiyetindedir. Bu vazifeleri noksatsız yerine getirip hilafete hak kazanabilir.²⁴²

Peygamberimizin (s. a. s) bir hadislerinde; “Allah-u Taala ile kul arasında nur ve zulmetten meydana gelmiş yetmiş bin hicabın bulunduğunu” söylediği rivayet edilmiştir. Mutassavıflar bu hicabın kula ait olduğunu, çünkü Allah-u Taala’yı hiç bir şeyin perdelemeyeceğini belirtmişlerdir.²⁴³ Ebu Nasr Serrac, Kitab el-Luma fi-t-Tasavvuf (Edittion Gibb) şöyle diyor:

“Tasavvuf psikolojisi akılcı felsefeden tamamen farklı olarak mistik hallerdeki yükselişe karşılık olmak üzere başlıca yedi nefis mertebesi kabul eder ve bunları Kur’an’daki sarîh ayetlere dayandırır. Bu nefis dereceleri kalbin iç tecrübeleriyle safha safha açılışlarıdır ki sonunda sır (mystere) mertebesine ulaşır.”²⁴⁴

²⁴² Selçuk Eraydın, *a.g.e.*, s. 390-391.

²⁴³ Sadık Vicdani, *a.g.e.*, s. 32.

²⁴⁴ Hilmi Ziya Ülken, *İslâm Felsefesi*, s. 263-264; (Ayrıca bkz. Kelabazî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, s. 101)

Bu nefis dereceleri:

1-Nefs-i Emmare : Bu keşif zülmet hicabiyle örtülü bulunan makamdır.”Ben nefsimi tebri-e etmem, çünkü nefis olanca şiddetiyle kötülüğü telkin eder.”²⁴⁵

2-Nefs-i Levvame: Hafif zümet hicabiyle örtülü bir makamdır.”Kendini alabildiğine kınayan nefse yemin ederim.”²⁴⁶

3-Nefs-i Mülhime:Nur ve zulmet arasındaki Hicaplarla örtülü makamdır.”Sonra da ona hem kötülüğü hem (ondan) sakınmayı ilham edene ki...”²⁴⁷

4-Nefs-i Mutmaine: Nuraniyete yükselen hicaplar makamıdır.”Ey itmi“nane ermiş ruh...”²⁴⁸

5-Nefs-i Radiyye: Hicapların devamlı incelemeye yüz tuttuğu makamdır.

6-Nefsi Mardiyye: Hissedilir olan ve hissedilmeyen hiç bir perdenin kalmadığı makamdır.”Dön rabbine; sen ondan razı, o senden razı olarak.”²⁴⁹

7-Nefs-i Kamile : Nefislerin nihayet bulduğu makamdır.

B-HALVETİ TARİKATININ URFADAKİ VARLIĞI

1- Şeyh Hacı Gazi Halifeoğlu Ramazan Şanî ve Halvetî Tekkesi

Urfa’da Halvetî tarikatının ilk temsilcisi olarak bilinen, eski Buğday Pazarı yanında, halk tarafından ziyaret edilen ve mezarı sürekli kınalandırılan büyük bir şeyhin kabri vardır. Arapça kitabesinden bu mezarın el-Hac Gazi oğlu Halvetî halifesi eş-Şeyh Ramazan Şani Efendi olduğunu öğreniyoruz. Aynı kitabeden, şeyhin, H. Ramazan 1075. (M. Mart 1665) yılında vefat ettiği yazılıdır. Urfa’da tarikat mürşidliğinin yanı sıra büyük bir tasavvuf şairi olduğu da kabul edilmektedir. Doğumu ve baba adının halkça yanlış bilinmesinin nedeni, Urfa’da Halvetî tekkesine yapılan vakfiyelerin birden fazla ve kuruluş tarihleri dergahların çokluğu sebebiyledir.

²⁴⁵ Yusuf, ayet: 53.

²⁴⁶ Kiyame, ayet: 2.

²⁴⁷ Fecr, ayet: 27.

²⁴⁸ Şems, ayet: 8.

²⁴⁹ Şems, ayet: 8.

Urfa şer'i mahkeme sicillerinden, Şeyh Ramazan Şanî Efendi'nin, eskiden Gazi Mahallesi şimdiki Kurtuluş Mahallesinde bir Halvetî tekkesi yaptırdığını ve bu tekkeyi kendi adına bir vakıf kurarak tescil ettirdiğini öğrenmekteyiz. H. 21 Rebiulahir 1308 (M. 5 Aralık 1890) tarih ve 274 nolu şer'i mahkeme sicilinden bu vakfın Evkaf Nezaretine bağlı, Hacı Gazi Mahallesinde, Şeyh Ramazan Şani Efendi İbnu'l Hac Gazi Halife tarafından bina ve inşasına muvaffak olunduğunu ve Halvetî hanikah-ı şerifi vakfı olarak bahis konusu edilmektedir.²⁵⁰ Yine, H. 5 Cemaziyel evvel 1308 (M. 18 Aralık 1890) tarih ve 298 sayılı şer'i mahkeme sicilinden ise 'eshab-ı hayrattan Şeyh Ramazan Şanî Efendi İbni el-Hac Gazi Halife adında bir kişinin Halvetî hanikah-ı şerifi vakfından' bahsedilmektedir.²⁵¹ Bu kaydın, ziyaretgah olan mezardaki kitabeğe uygunluğu, Urfa salnameleri ve bazı mahalli araştırmacıların bu konudaki yanlış idialarını çürütmektedir.

Halvetî tekkesinin vakfında ise vakfın ve tekkenin inşa gayesi çok anlamlı satırlarla şöyle belirtiliyor:

"Şeyhim Halvetî tarikatı Gavsı'l-A'zam ser halka-i tarikat-i Halvetî piri, Hz. Ömer Ruşeniyyu'l-Halvetî'nin dervişleri ve fakirleri, bu binada, farz olan namazlarını kılmakla beraber, Allah rızası için tarikat virdlerini, zikir ve tevhid ve tehlillerini yapsınlar.²⁵² Bu vakıf Hacı Gazi oğlu Halvetî Şeyhi Şeyh Ramazan Halvetî vakfidir. H. Rabiul Ahir 1069 (M. Aralık 1658) tarihlidir.

Şeyh Ramazan Şanî Efendi'nin Urfa'da bilinen ilk Halvetî şeyhi ve ilk Halvetî tekkesini ve vakfını kuran zat olduğu delilleriyle tespit edilmiş olduğu gibi, vakfiyede adı geçen Ömer Ruşenî'nin de bu tarikatın Ruşeniye kolunu kuran Dede Ömer Ruşenî (ölümü: H. 892-M. 1487) olduğu ve Urfadaki Halvetî tarikatının Ruşeniyye koluna bağlı olduğunu tespit ettik.

Urfada'ki Halvetî tarikatının Ruşeni koluna bağlı olmasından dolayı Şeyh Ömer Dede Ruşenî hakkında yaptığımız araştırmada, Aydın doğumlu olduğunu, genç yaşında Bursa'ya giderek tahsilini burada tamamladığını öğrendik. Şeyh Ömer Dede

²⁵⁰ Urfa şer'i mahkeme sicilleri arşiv s. no: 274, arşiv d. no: 221.

²⁵¹ Urfa şer'i mahkeme sicilleri arşiv s. no: 298, arşiv d. no: 221.

²⁵² Vakıflar Genel Müdürlüğü, Vakıflar, defter no: 2103, s. 144 (Ayrıca bkz. Urfa Vakıflar Müdürlüğündeki Halvetî vakfı dosyasında, Urfa'da Bozlu Kış diye bilinen es-Seyyid Abdurrahman b. Hüseyin vakfı, H. 1100).

Ruşeni, daha sonra Karaman'da irşad ile meşgul olan ağabeyi Şeyh Alaeddin Halvetî'nin yanına gitti. Daha sonra Bakü ye'gidip Seyyid Yahya Şirvanî'ye intisab ederek ondan halifelik icazeti alır. İrşad için Tebriz, Gence, Karadağ şehirlerinde dolaşır. H. 892-M. 1487'de Tebriz'de vefat etmiştir. Selçuk Hatun tarafından yaptırılan Dergahta gömülüdür. Son nefesinde Yunus Suresi'nin on ayetini okuduğu rivayet ediliyor. Şiirlerinde Ruşenî mahlasını kullanmaktadır. Onun halifelerinden olan en önemli zatlardan birisi de İbrahim Gülşenî'dir.²⁵³

Şeyh Ramazan Şanî Efendi'nin, halifeliği Şeyh Dede Ömer Efendi'den alması ve onunla görüşmesi tarihen mümkün değildir. Çünkü Şeyh Ömer Dede Ruşenî'nin ölüm tarihi M. 1487'dir. Şeyh Ramazan Şanî'nin ölüm tarihi ise M. 1665'tir. Ancak Şeyh Ömer Dede Ruşenî'nin halifesi olan H. 826 M. 1423 Diyarbakır doğumlu İbrahim Gülşenî'nin, Tebriz'de Halvetî tarikatının Ruşenîye kolu Şeyhi Ömer Dede ile görüşerek ani bir tahayyül geçirdiğini, bu olaydan sonra da tecrid ehli olarak zuhur ettiğini öğrenmekteyiz. Ruşenî'den halifelik alarak, Sultan Yakub'un Tebriz'de Ruşenî için yaptırdığı zaviyede kısa bir müddet irşad vazifesine devam eder. Erdebil hanedanına mensup Şiilerin taziyeki neticesinde oğlu Ahmed Hayalî ile birlikte memleketi olan Diyarbakır'a gelir. Burada da fazla kalmayan İbrahim Gülşenî Ruha'ya (Urfa) gelir. Buradan da Kudüs yoluyla Mısır'a gider. Mısır'ın, Yavuz Sultan Selim tarafından alınmasından sonra da irşada devam eden Gülşenî, Osmanlı ordusundan sipahi ve yeniçeri mensuplarının pek çoğunun kendisine intisab eder. Kanuni Sultan Süleyman tarafından İstanbul'a davet edildiğinde ve buraya gittiğinde 104 yaşındadır. Bir müddet sonra Mısır'a döner ve H. 940- M. 1533 tarihinde orada vefat eder.²⁵⁴

Şeyh Ramazan Şani, Ömer Ruşenî'nin halifeliğini yürüttüğüne göre ne bu şeyhin ne de Urfa'ya gelen Şeyh İbrahim Gülşenî'yle görüşmesi bu şekilde tarihen mümkün olmadığına göre, kendisinden önce de Urfa'da Halvetî müridlerinin muhtemel varlığını kuvvetlendirmektedir.

Urfa'lı Şeyh Ramazan Şanî Halvetî'nin tasavvuf şiirleri yazdığı ve bir tertipli divan haline getirttiği söyleniyor ise de biz böyle bir esere rastlamadık. Ancak Urfalı

²⁵³ Selçuk Eraydın, *a.g.e.*, s. 394.

²⁵⁴ Selçuk Eraydın, *a.g.e.*, s. 395.

edip ve yazarların özel notları arasında, mevlidhanlar tarafından okunan tasavvuf içerikli gazel ve ilahilerinden bir kısmını bulduk.

Şeyh Ramazan Şanî Halvetî'nin bir ilahisi :

Beni ey ruhları gül bülbül-i şeyda sen edipsin
 Beni ey lebleri mül tuti-i gûya sen edipsin
 Bana bir naz ile baktın beni aşk oduna yaktın
 Beni sahrâda bıraktın beni şeyda sen edipsin
 Beni ilimden ayırdın diledin beni kayırdın
 Beni Aleme duyurdun beni rüsva sen edipsin
 Beni unutma vefadan kerem-i lutf-ü atadan
 Ötürüm sonra cefâdan işim ah vah sen edipsin
 Beni bimâr edenimsin gam ile zâr edenimsin
 Beni timar edenimsin Beni ihya sen edipsin
 Dil-i bimârımı emle beni öldürme bu gamla
 Elem-u mihnet -i hemle dil-i şeydâ sen edipsin
 Neden ey şems-i metal'i kamu alemlere şayi'
 Sen iken gün gibi tali' beni iğfa sen edipsin
 Neden ey Hayy-i tuvana kimin âlim kimin dana
 Kimini Arif-i yekta kimi amâ sen edipsin
 Kimini derd ile mahzûn kimin ettin kime meftun
 Kimini aşk ile mecnûn kimi Leylâ sen edipsin
 Ben idim ŞANÎ-i bigam kamu esrârına mahrem
 Beni bilmezdi her âdem beni ifşâ sen edipsin

Na't şeklinde tertip edilmiş bir tasavvufi gazeli;

Ey Fahr-i cihan seyyid-i kevneyn Muhammed
 V'ey nûr-ı dil-i dilde-i kevneyn Muhammed
 Kıldın dil-i cân mülkünü şer'inle müzeyyen
 Ey Hane-i İslâma olan zin Muhammed
 Kimdir reh-i aşkında özün etmeyen kurban
 Ey yoluna can vermek ola din-i Muhammed
 Ey zat-ı Mutahhar güneş-i çarh-ı Nübüvvet
 Ey Nur-ı Huda cedd-i şebabeyn-i Muhammed
 Geldi kapına ŞANÎ bilir sehv-u hatasın
 Reddetme ânı ey şeh-i kevneyn Muhammed²⁵⁵

2- Şeyh Abdulkadir Kemaleddin Erbilî

Urfa'nın eskiden Gazi Mahallesi, şimdiki Kurtuluş Mahallesinde hala sağlam bir yapı olan bu tekkeye *Halvetî Tekkesi* denilmekle beraber *Şeyh Safvet Tekkesi* de denilmektedir. Bu tekkenin vakıf mütevellisi ve Halvetî şeyhi olan Şeyh Abdulkadir Kemaleddin Erbilî'nin mezarı vardır.

Şeyh Safvet Tekkesi ismi, tekkenin şeyhi olan Kemaleddin Erbilî'nin tekkeyi tamiri dolayısıyla oğlu Mustafa Safvet Efendi'nin, (ki burada Kur'an-ı Kerim ve hitabet dersleri öğretmenliği yapardı) yazmış olduğu Osmanlıca tamir kitabede geçmektedir.²⁵⁶

Tekkenin yapılış tarihini, tekkeye yapılan vakfiyelerden ve Urfa şer-i mahkeme sicillerinden öğrenmek istedik. Bu araştırmamızda Halvetî tekkesine birden fazla vakıf yapıldığını ve hatta başka isim altında bulunan bazı vakıfların buraya hisse ayırdıklarını gördük. Bu durumla karşılaşınca ilk etapta en eski tarihli vakfiyeyi

²⁵⁵ Bedri Alpay, *a.g.e.*, c. I, s. 215-216.

²⁵⁶ Urfa şer'i mahkeme sicilleri H. 3 Zilhicce 1303/M. 2 Eylül 1886 tarihli arz dilekçesi, arşiv s. no: 545, arşiv d. no:227 (Ayrıca bkz. Urfa Kurtuluş mahallesindeki Halvetî tekkesinin Osmanlıca tamir kitabesi).

inceledik ki bu vakfiye Halvetî tekkesini yaptıran kişiye aittir. Bu vakfiyenin düzenlenme tarihinin H. Rebiul Ahir 1069 (M. Aralık 1658) olduğunu ve tekkenin baniinin ise Hacı Gazi oğlu Halvetî şeyhi Ramazan Şanî el-Halvetî olduğunu gördük.²⁵⁷ Bu duruma göre tekkenin yapılış tarihi, muhtemelen M. XVI. yüzyıl başlangıcıdır.

Şeyh Abdulkadir Kemaleddin Erbilî, Halvetîye tekkesindeki türbesinin Osmanlıca kitabesinde şöyle tanıtılmıştır: “Şerif Muhammed Muhyeddin es-Sıddîk el-Hüseynî oğlu Seyyid Şeyh Abdulkadir Efendi. Ölümü H. Ramazan 1315 (M. 1897)”

Bu duruma göre aslen Erbilli olan Şeyh Kemaleddin Efendi, soy itibariyle hem şerif, hem de seyittir. Tasavvufta, hem Kadirî, hem Halvetî mürididir. Nitekim Kadirî tarikatının Urfa’da oldukça tanınan şeyhi Osman Avni Dede Efendi’nin de mürididir. Ancak Halvetî tarikatında büyük şöhret sahibidir.²⁵⁸

Urfa’da irşad göreviyle ikamet eden Şeyh Abdulkadir Kemaleddin Efendi’nin, aynı zamanda tasavvufla ilgili bir kaç eser yazdığını öğrendik. Bunlardan tespit ettiklerimiz şunlardır:

- 1-Hüccetü’z-Zakirin ve Raddü’l Münkirin
- 2-Mira’tü’ş-Şühud fi Beyan-i Vahdet-i Vücut
- 3-Hadikatü’l-Ezhar fi’l-Hikmeti ve’l-Esrar
- 4-Tefrihu’l-Hatır fi Menakib-i Abdulkadir
- 5- Adabu’l-Muridin ve Necatü’l-Müstersidin
- 6- Şerh Salatü’l Muhtesire li Şeyhi’l Ekber
- 7- Dürretü’l Mu’tebire fi Şerhi’l Ebyat es-Semaniyyete Aşere

²⁵⁷ Urfa şer’i mahkeme sicilleri defter arşiv no: 221 (Ayrıca bkz. aynı tekkeye ait Urfa’da “Bozlu Kış” namı ile meşhur Abdurrahman b. Hüseyin b. Hasan’ın yapmış olduğu vakfiye. vakfiye yazarı Urfa kadı vekili Hacı Feyzullah’tır. Düzenlenme tarihi H. 1100. Vakıflar Genel Müdürlüğü 2150 nolu defter, s. 129, Urfa Vakıflar Müdürlüğü, dosya sayı: 21/179, Urfa İnan Şehbenderi Parmaksızade Hacı Bekir Bey’in H. 7 Şevval 1329 tarihli Şehbenderiyye Vakfının Halvetî Tekkesine ayırmış olduğu hisse, Gaziantep Vakıflar Bölge Müdürlüğü 16. 04. 1992 gün 16/2757 sayılı yazı. Urfa Vakıflar Müd. Dosya No:157).

²⁵⁸ Ekrem Kaya, *a.g.e.*, s. 318.

- 8- Dürrü'l Meknun fi Ma'rifeti Sırrü'l Mes'un
- 9- Şerhü'l-Lemaat li Fahreddin el-Irakî
- 10- el-Kavaidü'l Cum'iyye fi Tariki'r-Rifaiyye
- 11- Mecmuatü'l As'ar fi'r-Rekaik ve'l A'sar
- 12- Miskü'l Enam fi Ma'rifeti'l İmam
- 13- Muhtasar fi'l Kerase
- 14- el-İlhamat er-Rahmaniyye fi Meratibi'l Hakikatü'l İnsaniyye
- 15- Tariketü'r-Rahmaniyye fi'r-Rücu ve'l Vüsul ila Hadreti'l İlliyye
- 16- en-Nefsü'l Rahmaniyye fi Ma'rifeti Hakaike'l İnsaniyye²⁵⁹

3- Şeyh Mustafa Safvet Efendi

1866 Urfa doğumlu olup, Şeyh Abdulkadir Kemaleddin Erbilî'nin oğludur. Şeyh Safvet Efendi, 1908 senesinde Urfa mebusu olarak İstanbul'a gitmiş ve bu arada M. 1911 senesinde *Tasavvuf* adlı bir dergi çıkartmıştır. Safvet Efendi'nin mebusluğu bittikten sonra M. 1918 senesinde "Meclis-i Meşayih" Başkanlığına getirildi (M. 1919). Bu görevden azledildi. Daha sonra Mushafları İnceleme Kurulu'na getirildi. Şeyh Safvet, (M. 1922) senesinde "Darü'l Hikmet'il İslâmiyye" üyeliğine getirildi. Bu teşkilat da lağvedilince 1922'den sonra Ankara hükümetinin dikkatini çekti. ve Urfa milletvekili olarak Meclis'e girdi. 1924 senesinde Hilafetin kaldırılması için önerge verenler arasında yer aldı. 1927 senesinde milletvekili olarak emekli oldu.²⁶⁰ Şeyh Safvet Efendi, İstanbul'da Fatih Camii dersiamlığında bulunmuş ve 1914 yılında Göynüklü Hafız Hilmi Efendi'ye icazetname vermiştir.²⁶¹

Mısır el-Ezher Üniversitesi mezunu, büyük bir alim, edebiyatçı ve şairdir. Şiirlerinde "Safvet" mahlasını kullanmıştır. Şeyh Safvet Efendi'nin icazetnameli herhangi bir tarikatın müürşidi veya halifesi olduğunu tarihi bir vesika ile tespit edemedik. Ancak soy itibariyle, babasının mezar taşında *Siddikî* ibaresi ile Halvetî

²⁵⁹ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l Arifin ve Esmâü'l Musannifin (Keşfü'z-Zünun Zeyli)*, c. V, s. 605; Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 36.

²⁶⁰ Sadık Albayrak, *a.g.e.*, c. II, s. 193.

²⁶¹ Sadık Albayrak, *a.g.e.*, c. II, s. 108.

ve Kadirî şeyhi olduğu, ayrıca kendisinin 3 zilhicce 1303 (M. 2 Eylül 1886) tarih, 545 numaralı şer'i mahkeme siciline kayıtlı bir arz dilekçesinden Hz Ebubekir'in soyundan geldikleri, Urfa Halveti tekkesinde Kur'an-ı Kerim öğretmenliği yaptığını, aynı zamanda bu tekkede hitabet görevini üstlenmiş olduğunu anlamaktayız.²⁶²

Prof. Dr. Mustafa Kara'nın "bir sufi olarak Safvet efendi, halifelğin kaldırılmasını teklif etmiştir"²⁶³ şeklindeki tespiti halk arasında da yaygın bir şekilde paylaşılmaktadır. Oysa bizim yaptığımız araştırmalara göre, yukarıda da bahsettiğimiz gibi, Şeyh Safvet Efendi, herhangi bir tarikata bağlı ve icazet almış bir şeyh değildir, bu ünvan (Reisü'l Meclisü'l Meşayih) devlet tarafından kendisine verilmiştir.

Şeyh Safvet Efendi 1950 yılında oğlu olan Prof. Dr. Suud Kemal Yetkin'in evinde vefat etmiştir. Yazmış olduğu eserler şunlardır:

1-Haftalık Tasavvuf Mecmuası

2-Hatt-ı Kur'an-ı Kerim,

3-Tasavvufun Zaferleri,

4-Ulum-i Şeriyye

5- Asri Mücedditlerimiz

Aynı zamanda büyük bir tasavvuf şairi olan Şeyh Safvet'in çok sayıda methiyye ve gazelleri vardır.²⁶⁴

Methiye olarak tertip edilmiş bir gazeli:

Reis-i meclis-i sırr-i Hüdadır Gavs-ı Geylanî

Enis-i ins-i pak-i müsteandır Gavs-i Geylanî

Sadakatte adalette Hazreti Şeyheyne varistir.

Verasette reis-i asfiyadır Gavs-i Geylanî

Hayada Hazret-i Osman-ı Zinnureyn'e ekremdir.

²⁶² Şer-i mahkeme sicilleri s. no. 545, defter arşiv no: 227.

²⁶³ Mustafa Kara, Röportaj, Zaman gazetesi eki, s. 2/29 Aralık Pazar, 1996.

²⁶⁴ Bedri Alpay, *a.g.e.*, c. I, s. 189.

Şecaatte Aliyu'l Murtezadır Gavs-i Geylanî
 Cenab-ı Hazret-i Peygamber'in emr-i şerifiyle
 Kademrah-ı rik'abı enbiyadır Gavs-i Geylanî
 Turab-ı makdemindendir cihanın kürret'ül-aynı
 Ayyuk-ı aleme ziyadır Gavs-i Geylanî
 Cemali ba kemalinden açıldı dilde-i dünya
 Turab-ı asitanı tutiyadır Gavs-ı Geylanî
 Helak eyler guruh-ı münkiri ol seyf-i kahharı
 Celalinden bela-yı eşkiyadır Gavs-i Geylanî
 Suk-ı gevher-i Geylan'ın mubahat eylerim SAFFET
 Demadem bizlere himmet- numadır Gavs-i Geylanî

Ayrı bir gazeli:

Hak perestim maksadım dünya ve mafihâ değil
 Mesleğim ayn-ı hakikattir benim hülyâ değil
 Ateş-i aşk-ı ilahidir beni suzan eden
 Bu dil-i mihnet-zede bad-ı heva şeyda değil
 Lem terani lerzenak etmez beni Musa gibi
 Sine-i erbab-ı vahdet arsa-i Sinâ değil
 Her tarafta müncelidir cilve-i canan veli
 Bir tarafta ruy-ı canan kabil-i iyma değil
 SAFFET'i intak eden mir-i nazifin feyzidir.
 Anın için sözlerin bir lafz-ı bi-ma'na değil²⁶⁵

²⁶⁵ Bedri Alpay, *a.g.e.*, c. I, s. 190-191.

3. ŞAZELÎ TARİKATI

Şeyh Eb'ul Hasan el-Mağribî eş-Şazelî, Şazelî tarikatının kurucusu olarak kabul edilir. Doğumu H. 553-M. 1158, ölümü H. 654-M. 1256²⁶⁶ (veya H. 591-M. 1195, H. 656-M. 1258)dir.²⁶⁷ Afrika'nın Sebte civarında, Kain Gammare bölgesi köylerinden birinde doğmuştur. Çocukluğu ve gençliği orada geçmiş, tahsilini de o bölgede tamamlamıştır.

Asıl adı Ali b. Abdallah b. Abdulcabbar b. Yusuf b. Hürmüz eş-Şazelî el-Mağribî'dir. ²⁶⁸ Soyu itibariyle şeriftir. Çünkü Hz. Hasan'ın soyundandır.²⁶⁹ Şazelî köyüne nispetle meşhur olan Ebu'l-Hasan tahsilini ikmal ettikten sonra va'z, nasihat ve ders okutarak herkesin teveccühünü ve takdirini kazanmıştır. Sonraları seyahate çıkıp, pek çok memleketler dolaşp, zamanın ulema ve maşayihî ile görüşmüştür.

Nihayet İskenderiye'ye giderek orada yerleşmiştir. Bir müddet İskenderiye'de kaldıktan sonra, Mısır'a gidip orada "İbn Attiyye ve Şifa" okutmuştur. Bu derse, o günün meşhur ulemasından İbn Hacib, İbn Abdüsselam İzzeddin, İbn Dakik, Abdu'l-Azim el-Münzerî, İbnü's-Salah ve İbn Usfur gibi zevat devam ederdi. Feyzini bir kaç vasıta ile Ebu Medyen hazretlerinden istihsal etmiştir.²⁷⁰

Şazelî hazretlerine bir gün sordular:

- Senin şeyhin kim? Şöyle cevapladı:

- Ben önceleri, Şeyh Abdusselam b. Meşîş hazretlerine intisab etmişim. Ama şu anda hiç kimseye intisabım yok. Şu anda ben, on denizden nasip alırım. Başta Hz. Resul, ona salat ve selam olsun, daha sonra sırası ile Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, ve Hz Ali! Allah onlardan razı olsun. Sonra Cebrail, Mikail, Azrail ve İsrail. Bir de Ruh-u Ekber.²⁷¹

H. 654-M. 1256 yılı Ramazan ayında Hacca giderken Mekke yakınlarında bir sahada vefat etmiş ve oraya gömülmüştür.

²⁶⁶ Mahir İz, *a.g.e.*, s. 156.

²⁶⁷ Zirekli, *a.g.e.*, c. IV, s. 305.

²⁶⁸ Zirekli, a. g. e, c. IV, s. 305.

²⁶⁹ Câmî, *a.g.e.*, s. 612.

²⁷⁰ Mahir İz, *a.g.e.*, , s. 157.

²⁷¹ Şa'ranî, *a.g.e.*, c. II, s. 4.

Güzel sözleri ve eserleri

“Huzursuz kalbe sahip ve hiç bir eleme düşar olmamak ve günahlardan pak olmak istersen, amel-i salihayı çoğalt”.

“Dünya ve ehl-i dünyadan gönül rabitasını kesmeyen, velayet rayihasını koklayamaz.”²⁷²

“Dört şey var ki, onlar bir insanda olduğu sürece, ilmin faydası olmaz:

1. Dünya sevgisi,
2. Uhrevi işleri unutmak,
3. Fakir düşmekten korkmak,
4. İnsanlardan korkmak”.

“Sözlerin en doğrusu: ‘Allah’tan başka ilah yoktur’ manasını taşıyan tevhid kelimesidir, ama tam bir iç temizliğiyle söylendiği takdirde... Amel olarak, Allah-u Taala’ya muhabbetin varlığına delalet edenler arasında:

1. Dünyayı kalben sevmemek,
2. Tam bir muvafakat, dünya ehlinden bir şey ummamak, gelir.

“İster dünya, ister ahiret; bunlara ait her hangi bir iş yapmaya yöneldiğin zaman, Cenab-ı Hakka şu isimleriyle münacatta bulun:

- Ya Kavi, ya Aziz, ya Alim, ya Kadir, ya Semi’, ya Basir”²⁷³

Yazmış olduğu eserler şunlardır:

a- Hizb-u Şazil-i Mahtut, (İbn Teymiye, bu esere reddiyye yazmıştır)

b- er-Risale,

c- el-Emin, (mahtuttur, tasavvuf adabıyla ilgilidir)

d- Nushetu’l Kulub ve Buğyetu’l Matlub, (mahtuttur)

e- Sırru’l Celil fi Havas, Hasbu’n-Allah ve Ni’me’l -Vekil, (Tab edilmiştir)²⁷⁴

²⁷² Mahir İz, *a.g.e.*, s. 157.

²⁷³ Şa’ranî, *a.g.e.*, c. II, s. 798.

²⁷⁴ Zirekli, *a.g.e.*, c. IV, s. 305; Semih Atf ez-Zeyn, *es-Sufiyet’ü fi Nazari’l-İslâm*, s. 551.

1-Şazeli Tarikatının Şubeleri ve Tarikat Silsilesi

Şubeleri:

- 1- Dussukî,
- 2- Ahmedî,
- 3- Vefâî,
- 4- Ruzukî,
- 5- Hanefî,
- 6- Cezurî,
- 7- Gazî,
- 8- İsevî,
- 9- Nasrî,
- 10- İlmî,
- 11- Mustarî,
- 12- Afifî.²⁷⁵

Tarikat silsilesi ise şöyledir:

- 1- Cüneyd Bağdadî,
- 2- Ebubekir Cafer b. Yunus Şeyh Şiblî Bağdadî,
- 3- Abdurrahman Medenî,
- 4- Abdusselam İbn Meş'îş Mağribî,
- 5- Ebu Hasan Ali Eş- Şazeli el- Mağribî.²⁷⁶

²⁷⁵ Ahmed Münib, *Mir'atu't-Turuk*, s. 16; (Ayrıca bkz. Hocazade Ahmed Hilmi, *Hadikatü'l Evliya*, s. 5, 46; Mahir İz, *a.g.e.*, s. 157).

²⁷⁶ Mahir İz, *a.g.e.*, s. 156.

2. Şazeli Tarikatının Urfa'daki Varlığı

Halilurrahman Tekkesi ve Şazeli Ali Dede

Şazeli Ali Dede, 17. yy'da Urfa'da yaşamış Şazeli tarikatı şeyhidir. Halilurrahman kabristanındaki markedinin içindeki bir plakette Osmanlı sultanlarından IV. Murad, Bağdad seferine giderken 1639 yılında Şazeli Ali Dede'yi tekkesinde ziyaret edip, kendisine bazı ihsanlarda bulunduğu belirtilmektedir.

Yapmış olduğumuz araştırmalarımızda Urfa'da Şazeli tarikatının bilinen tek temsilcisi olduğunu tespit ettik. Zaten Şazeli ve Ekberî gibi tarikatlar Anadolu'da büyük bir etkiye sahip değildir.²⁷⁷ Urfadaki bu tarikatın temsilcisi olan Ali Dede'nin, devrinin Osmanlı Padişahı IV. Muhammed (Avcı Mehmet) tarafından, H. 1061-M. 1651 senesinde kendisine verilen bir berattan, kendisinin büyük bir şeyh ve Şazeli tarikatının temsilcisi olduğu belirtilmektedir. Beratta; 'Şeyhin Halilurrahman makamında yerleşmiş olduğu tekkesinde maddi imkansızlıklar içerisinde bulunduğu ve bizzat Şeyhin, Sultanın huzuruna çıkıp Şazeli tarikatının kurucusu Şeyh Ebu'l Hasan Şazeli'nin evlatlarından olduğunu, ancak şahsı için her hangi bir maişet talebi olmadığını, Urfadaki Halilurrahman makamındaki tekkesinin irşad faaliyetleri için yardım talebinde bulunduğunu ve Sultanın da, Şeyhin Ebu'l Hasan Şazeli'nin evlatlarından olduğunu kabul ettiğini, talep ettiği yardıma karşılık olarak o dönemde kaza olan Fuha (Urfa) civarında olan Karaköprü Köyünün mülkiyeti ve geliri ile vergi ve buna tabi tüm öşür, rusum ve benzeri kesintilerden muaf olmak üzere, kendisine bağışlandığı' yazılmıştır. Beratta ayrıca Sultan, kendisi için her gün bu makamda bir Hatm-i Şerif'in okunmasını istemektedir.²⁷⁸ Bu berat bir nevi vakfiye olup, bağışlanan mülkiyetin devlet idarecileri tarafından geri alınmasını önleyen bazı ifadelerle sınırlandırılmıştır. Ancak vakfiyelerden ayrılan önemli bir özelliği şudur; beratta mülkiyetin bağışlanma sebebi açıkça belirtildiği halde, ayrıca Şeyhin bu köyü ister kendisi ister evlatları tarafından istendiği gibi kullanılabilceği, hatta satabileceklerini belirtilmektedir.²⁷⁹

²⁷⁷ Yaşar Nuri Öztürk, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, s. 310.

²⁷⁸ H. 16 Zilhice 1061/Miladi 30 Kasım 1651 tarihli berat, Abdurrahman Güllüoğlu Koleksiyonu; Mahmut Karakaş, *Cumhuriyet Öncesi Urfa'da Kültür ve Eğitim*, s. 156 (Aynı berat Karaköprü Camii içinde levha olarak kullanılmaktadır).

²⁷⁹ Aynı berat.

4. KADİRİ TARİKATI

Tarikatın kurucusu Şeyh Muhyiddin Abdulkadir Geylanî'dir. H. 471 (M. 1078) tarihinde²⁸⁰ İran'ın Hazer denizinin güneyinde ve Elburs dağ silsilesinin kuzeyinde bulunan Gilan şehrinde doğdu.²⁸¹ Künyesi Ebu Muhammed, Ebu Salih, lakabı Muhyiddin'dir. Ayrıca "Bazullah" veya "Bazu'l Eşheb" (Allahın Kartalı) lakablarıyla meşhur olmuştur. Gavsü's-Sakaleyn ismiyle de anılır.²⁸² Nisbesi; doğduğu yere izafetle Cili, Ceylanî veya Geylanî denilmiştir. Nesebi itibariyle hem seyyid, hem de şeriftir. Baba tarafından Hz. Hüseyin'e, anne tarafından Hz. Hasan'a dayanmaktadır. Babası Ebu Abdullah, annesi Fatıma'dır. Annesinin künyesi "Ummu'l-Hayr" ve "Aminatü'l-Hiyar"dır.²⁸³

Annesi şöyle dediği nakledilir: "Oğlum Abdulkadir doğduktan sonra Ramazan ayında hiç süt emmedi."

Bir keresinde, hava bulutlu olduğundan, Ramazan ayı hilali bilinemedi. Anasına sordular, şöyle dedi: "Bugün Abdulkadir hiç süt içmedi." Anlaşıldı ki o gün Ramazan imiş.

Şeyh Abdulkadir Geylanî, kendisini şöyle anlatıyor: "Küçüktüm, arefe günü, çift sürmek için tarlaya gittim. Bir öküzün kuyruğuna yapışıp tuttum. Öküz bana şöyle dedi: 'Ey Abdulkadir, sen bu iş için yaratılmadın, böyle bir emir de almadın'. Korktum, geri dönüp evimizin damına çıktım. Oradan gördüm ki; hacılar, Arafat'ta duruyorlar. Hemen Anamın huzuruna çıktım ve şöyle dedim: 'Beni, Hak Taala'nın emrine ver. Yani bana izin ver, Bağdat'a gideyim, orada ilimle meşgul olayım. Salih zatları ziyaret edeyim'. Benden, bu arzumun sebebini sordu, durumu anlattım."

Böylece Şeyh Abdulkadir'e Bağdat yolu gözüktü. H. 488 (M. 1095) yılında Bağdat'a geldi. Tam bir ciddiyet ve gayretle ilim tahsil etmeye başladı. Önce Kur'an okudu, sonra fıkıh okudu, daha sonra da Hadis-i Şerif ve edebi ilimlere çalıştı. Dönemin büyük zatlarının huzurunda çalışmalarını sürdürdü.²⁸⁴

²⁸⁰ Câmî, *a.g.e.*, s. 585.

²⁸¹ *İslâm Ansiklopedisi*, c. IV, s. 782.

²⁸² Hocazade Ahmet Hilmi, *a.g.e.*, s. 32-33.

²⁸³ Hocazade Ahmet Hilmi, *a.g.e.*, s. 35.

²⁸⁴ Câmî, *a.g.e.*, s. 585.

Şeyh Abdulkadir Geylanînin intisapları, Ebu Said el-Mubarek b. Ali el-Mahzumî'yedir. Şeyh Hammad Debbas, Ebu-l-Vefa ve Ebu Salih gibi zatlarla sohbet etti.²⁸⁵ H. 521 (M. 1127) yılından itibaren vaaz meclisleri kurmaya başladı.²⁸⁶ H. 528 (M. 1134) tarihlerinde Ebu's-Sa'd medresesinde ders verirken usul-i fıkıh ve tasavvufa ait bazı kitaplar yazdığı rivayet edilir. Bu eserler genellikle vaaz ve hutbelerden ibarettir.

Abdulkadir Geylanî H. 561-562 (M. 1166-1167) tarihinde Recep ayının 8 veya 9. günü cumartesi gecesi, yatsı namazından sonra vefat etti. Kabirleri Bağdat'ta Babı'd-Ders medresesindedir.²⁸⁷

Kadirî Tarikatının Urfadaki Varlığı

Kadirî tarikatının Anadolu'ya girişi, Türkiyedeki Kadirî'lerin "İkinci Pir" diye andıkları Eşref oğlu Abdullah Rumî (Ölümü H. 874-M. 1469) vasıtasıyla olmuştur. Büyük Türk sufisi olan bu alim ve şair zat, önceleri Halvetî-Bayramî terbiyesi görmüş, daha sonra Şam civarında Kadirî sülukünü tamamlayarak tekrar Anadolu'ya dönüp Kadirî tarikatını yaymıştır.²⁸⁸

Kadirî Tarikatının İstanbul'a yerleşmesinde etkili olan İsmail Rumî (Ölümü H. 1041-M. 1631)dir. O da ilk manevi terbiyesini Halvetî tarikatı pirlerinden aldıktan sonra Bağdat'a giderek Kadirîliğe intisab etmiştir. Sülukunu burada tamamladıktan sonra Anadolu'ya yönelmiş ve muhtelif yerlerde 40 Kadirî tekkesi kurmuştur.²⁸⁹

Kadirî tarikatı, muhtemelen bu dönemde (M. 1600) Urfa'da tanınmıştır. Urfalı büyük divan şairi Yusuf Nabi'nin mürşidi Yakup Halife (Yakup Kalfa), Kadirî tarikatı şeyhidir. Kadirî Şeyhi Yakup Halife, müridi olan Yusuf Nabi'yi irşad edip İstanbul'a gitmesini sağlamıştır. Adıyla anılan Yakubiye mahallesinde türbesi bulunan Şeyh Yakup Halife'nin, Yusuf Nabi'ye çobanlık yaptırdığını ve kendisine manevi terbiye verdiği iddia edilmektedir.²⁹⁰ Bu döneme ait yazılı belgeler

²⁸⁵ Hocazade Ahmet Hilmi, *a.g.e.*, s. 36.

²⁸⁶ Câmî, *a.g.e.*, s. 532.

²⁸⁷ Hocazade Ahmet Hilmi, *a.g.e.*, s. 40.

²⁸⁸ Sadık Vicdanî, *a.g.e.*, s. 48 vd. ; Fuad Köprülü, *a.g.e.*, s. 334-335.

²⁸⁹ Sadık Vicdanî, *a.g.e.*, s. 50, 54.

²⁹⁰ Abdulkadir Karahan, *Nabi*, s. 4; Bedri Alpay, *a.g.e.*, c. I, s. 146-147.

araştırılırken Urfa'lı Kadirî şeyh ve dervişlerinin mezarlarının bulunduğu Mevlidi Halil Camiindeki en eski tarihli kitabenin bu tarikat dervişi Bekir oğlu Eyyüb'e ait olduğunu ve bu zatın H. Zilkade 1195 (M. Kasım 1781) tarihinde vefat ettiğini öğreniyoruz.

Halvetîye şeyhi olan ve kabri Urfa Halvetî tekkesinin yanında bulunan Abdulkadir Kemaleddin Erbilî, aynı zamanda Kadirî tarikatının da halifesidir. Bu zat, ayrıca daha önce de belirttiğimiz gibi Kadirî tarikatının Urfadaki meşhur şeyhi Dede Osman Avni'nin de şeyhi ve mürşididir.²⁹¹

Bütün bunlardan Urfadaki Kadirî oluşumunun, Anadolu'da yayılırken yaşanan süreci, yani Halvetî tarikatından Kadirî Tarikatına dönüşme süreci geçirdiğini öğreniyoruz. Ancak Anadolu'da yayılan Kadirî tarikatının ayrı iki şubesi vardır:

1- Eşrefîye şubesi: Piri Eşref oğlu Abdullah Rumî'dir.

2- Rumiyye Şubesi: Piri İsmail Rumî'dir.

Anadolu Kadirîleri her iki şubenin mürşidlerine de 'Piri Sani' demişlerdir. Urfadaki Kadirî kolu ise bu tarikatın Halisiyye şubesidir. Piri ise Ziyaeddin Abdurrahman et-Talibanî'dir. Bu şeyh de Kemaleddin Erbilî'nin mürşididir.²⁹²

1. Sakıbiyye Tekkesi ve Şeyh Sakıp Efendi

Yaptığımız araştırmalara göre, Urfa'nın Akarbaşı mevkiinde Narıncı Cami karşısındaki mıntıkada Sakıbiyye tekkesi ve medresesinin varlığını, bu ilim ve irşad yuvasında bir çok alim ve dervişin manevi terbiye gördüğünü öğrenmekteyiz. Hatta denilebilir ki 'Urfa şiir adına neye sahip ise onun yarısı bu tekke ve medreseye aittir.'²⁹³

Bu tekkenin kurucusu, Urfa'nın Birecik ilçesine bağlı Serisat Köyü doğumlu Hacı Mustafa adında bir köylünün oğlu olan Şeyh Emin Sakıp Efendi'dir. Şeyh Emin Sakıp Efendi, Urfa'da askerlik görevini yaptıktan sonra burayı beğenerek yerleşir ve Şerîyye Mahkemesi Katipliği görevinde bulunur. Daha sonra Urfa'dan evlenir.

²⁹¹ Ekrem Kaya, *a.g.e.*, s. 318; Urfa şer'i mahkeme sicilleri defter, arşiv no: 221.

²⁹² Sadık Vicdani, *a.g.e.*, s. 12; (Ayrıca bkz. Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *a.g.e.*, c. I, s. 36; Ekrem Kaya, *a.g.e.*, s. 318); Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. V, s. 605.

²⁹³ Bkz. Bedri Alpay, *a.g.e.*, c. I, s. 192.

Eşinin ve eşinin ailesinin isteği üzerine memuriyetten ayrılarak ticarete atılır. M. 1854 yılında Hacca gider. Hac dönüşü hem hacı, hem Kadiri tarikatı şeyhi ünvanını alır. Artık dünya işlerini bırakarak irşada başlar. Yaptırmış olduğu tekkeye gelenler hem irşad edilir, hem yedirilip, içirilip, yatırılır; hem de tüm işleri süratle halledilirdi.²⁹⁴

Şeyh Emin Sakıp Efendi Urfa'da Halepli Bahçe dediğimiz semtte, içinde çeşitli meyvelerin bulunduğu bir bahçede kendisine bir köşk yaptırmıştır. Bu bahçenin içinde kazılan bir kuyudan, dolapla su çekilir, Direkli denilen muntikadan kanallarla su getirilerek bu bahçe sulanırdı. Aynı zamanda şair olan Şeyh Emin Sakıp Efendi yaptırmış olduğu köşke manzum bir kitabe yazmıştır. Köşkün yapılış tarihi H. 1274 (M. 1856)dür. Şu anda bu köşk Urfa Belediyesi tarafından misafir ağırlanmada kullanılmaktadır.

Şeyh Emin Sakıp Efendi, M. 1873 yılında vefat etmiştir. Sakıbiyye tekke ve medresesindeki türbeye defnedilmiştir. Daha sonraları Şeyh Emin Sakıp Efendi'nin tekke ve medresesinin satılması dolayısıyla kendisinin ve oğlunun mezarı Dergah Camii kabristanına taşınmıştır. Buradaki kabristanda bulunan mezar taşında "bu kabir Hanıkah-ı Kadiriyye Banisi el-Hac Muhammed Emin Sakıp Efendinindir" ibaresi bulunmaktadır.

Böylece Şeyh Emin Sakıp Efendi'nin Urfada şeyhliği, şairliği, hayır severliği, tekke ve medrese sahibi olduğu bilinmesine karşılık hangi tarikata mensubiyeti bilinmezken, mezar taşının üzerindeki bu yazıyla Kadiri tarikatı tekkesinin banisi, dolayısıyla Kadiri murşidi olduğunu anlıyoruz.²⁹⁵

Daha önce de belirttiğimiz gibi Şeyh Emin Sakıp Efendi, aynı zamanda büyük bir şairdir. Şiirlerinden bir örnek:

Dil-i mahzunum her dem derd ile avare kalsın mı

Habibim çare yok mu haşre dek bu yare kalsın mı

Yeter ikbalimi firuz edip insaf kıl ey çerh

²⁹⁴ Bkz. Bedri Alpay, *a.g.e.*, c. I, s. 193.

²⁹⁵ Dergah Câmî mezarlığında bulunan bu kabrin varlığını ilk defa araştırmacı-yazar Mahmut Karakaş keşfetmiştir.

Hemiŝe taliim bu aksi bahtım kara kalsın mı
 Hezaran zahm vurdun bari lutfet merhem-i vaslın
 Ne dersin böyle bağrım hicr ile sad pare kalsın mı
 Niçin te'siri yoktur sende ey ah ciğersuzun
 Bu denlu ettiği zulmu harin-i ağyare kalsın mı
 Ne var zahm-ı derun-ı SAKİB'de nik-i nam etsin
 Mürüvvet yok mu zalim haşre dek bu yare kalsın mı²⁹⁶

2. Ŗeyh Dede Osman Avni el-Kadirî

Urfanın büyük evliyalarından olan Dede Osman Avni Efendi, Urfa doğumludur. Mevlidi Halil Camii avlusu içindeki türbesinin üzerindeki kitabelerden ve H. 1303 Cemaziyel Ahir 7 (14 Mart 1886) tarih, Urfa Ŗeri Sicillerinde kayıtlı 412 numaralı bir dilekçeden öğrendiğimize göre Ŗeyh Dede Osman Avni Efendi'nin künyesinin 'İbni Abdal Muhammed İbni Dede Eyyub Efendi olduğunu ve soy itibariyle Ŗeyh olup babasının Kadirî tarikatı Ŗeyhi olduğu, kendisinin de babasından sonra Kadirî tarikatı halifesi olduğu tespit edilmiştir.²⁹⁷ Ayrıca Ŗeyh Dede Osman Avni Efendi'nin Ŗeyhlik müddetinin çok uzun sürdüğünü (takriben 70 yıl), vefat ettiği tarihte çocuğunun olmadığını öğrenmekteyiz.²⁹⁸

Ŗeyh Dede Osman Avni Efendi, her ne kadar babası da bir Kadirî halifesi ise ve kendisi babasının postuna oturarak Ŗeyh olmuŝsa da halifelik beratını babasından almamıŝtır. Kendisinin halifesi Urfa Halvetî tekkesinin bitiŝiđinde ziyaretgah mezarda bulunan Ŗeyh Abdulkadir Erbilî'dir. Ŗeyh Dede Osman Avni Efendi'nin intisab ettiği Kadirî tarikatı silsilesi şöyledir:

1-Pir-i Tarikat Gavsı A'zam Ŗeyh Abdulkadir Geylanî (k. s.)

2-Ŗeyh Cemal-ül Irak Abdurrezzak

3-Ŗeyh Osman Cilî (k. s)

²⁹⁶ Bedri Alpay, *a.g.e.*, c. I, s. 198.

²⁹⁷ Arz dilekçesi, s. no: 412, Urfa Ŗer'i mahkeme sicilleri arşiv d. no: 227 (Ayrıca bkz. Urfa Mevlid-i Halil Camii avlusu içindeki türbe kitabeleri).

²⁹⁸ Bkz. yukarıda bahsi geçen Arz dilekçesi ve kitabe.

- 4-Şeyh Yahya el-Basravî
- 5-Şeyh Nureddin Şamî
- 6-Şeyh Abdurrahman-ül Hasanî
- 7-Şeyh Burhaneddin Zencerî
- 8-Şeyh Muhammed Ma'sum-ül-Medenî
- 9-Şeyh Seyyid Abdurrahman Hamevî
- 10-Şeyh Seyyid Muhammed Hüseyin İzmiranî
- 11-Şeyh Ahmed el-Hindî-Lahurî
- 12-Şeyh Muhammed Zengenî Talabanî
- 13-Şeyh Ahmed Talabanî Kerkukî
- 14-Şeyh Ziyaeddin Abdurrahman Talabanî (Kadirî tarikatının Halisiyye şubesinin piridir).²⁹⁹
- 15-Şeyh Abdulkadir Kemal Erbilî
- 16-Şeyh Dede Osman Rehavî
- 17-Şeyh Hacı Ömer Baba Harputî
- 18-Şeyh Mustafa Kazım Baba Göllü
- 19-Ekrem Kaya³⁰⁰

Şeyh Dede Osman Avni Efendi'nin halifesi ise Urfa şer'i mahkeme sicillerinde adı geçen Hafız Halil Efendi'dir. Diğer halifeleri ise silsilede kendisinden sonra isimleri yazılı olan zevattır.

Şeyh Dede Osman Avni Efendi'nin son halifesi Ekrem Kaya'nın vefatıyla Halisiyye-i Kadirîyye şubesinin halifelik silsilesi Urfa'da sona ermiş, ancak başka bölgelerde devam ettirmiştir.

Yerine geçen Urfa'lı Şeyh Halil Efendi'nin H. 1303 (M. 1886) tarihli arz dilekçesi; Şeyh Dede Osman Avni Efendi'nin 70 yıl Mevlud-i Halil (a. s) zaviyesi

²⁹⁹ Sadık Vicdanî, *a.g.e.*, s. 39 (Ayrıca bkz. Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. V, s. 605).

³⁰⁰ Ekrem Kaya, *a.g.e.*, s. 318.

vakfından maaşlı olarak Kadiri halfeliği yaptığını ve Dede Efendiyle ilgili başka bazı bilgileri daha içermekle beraber ölüm tarihinden bahsetmemektedir.³⁰¹ Ölüm tarihi, Mevlid-i Halil Camiindeki türbesinin kitabesinde H. zilkade 1300 (M. kasım 1883) olarak yazılmaktadır.

Şeyh Dede Osman Avni Efendi'nin irşad görevini Mevlidi Halil Camiindeki tekkesinde yürütmesinden dolayı tespihi, cübbesi ve başka şahsi bazı eşyaları burada koruma altına alınmıştır.³⁰²

Ölümü üzerine müridi meşhur Urfalı tasavvuf şairi Bikeszade Hulusi, şu şiiri yazmıştır:

Kutb-ı alemdir demadem Seyyid-i Osman Dede

Nur-ı azamdır demadem Seyyid-i Osman Dede

Zahir-u batın yanında bir kunevdil içredir.

Ana a'lemdir demadem Seyyid-i Osman Dede

Nefsini alimde ahkar gördü öyle zat iken

Seyr-i ekremdi demadem Seyyid-i Osman Dede

Hem keramet hem velayet hırka-i puşundadır

Derde merhemdir demadem Seyyid-i Osman Dede

Kıl kanaat ey HULUSİ sana şefi'dir o zat

Kutub-i alemdir demadem Seyyid-i Osman Dede³⁰³

3. Şeyh Hacı Kermozade Hacı Mustafa Efendi el-Kadiri

Urfa'nın alim ve evliyalarından, Kadiri tarikatı halifelerinden olan Hacı Kermo diye meşhur olan Hacı Abdulkerim Efendi'nin oğludur. Babasından halifelik almıştır. Mezarı Harran Kapı Seyyid Maksud'un oğlu Hacı Seyyid Ali'nin türbesi içindedir. Türbenin kapı üstü kitabesinde şöyle yazılmıştır:

³⁰¹ Urfa şer'i mahkeme sicilleri defter arşiv no: 227.

³⁰² Bkz. Urfa Mevlid-i Halil Camii avlusu içindeki türbenin kitabeleri ve Câmînin giriş bölümündeki ziyaretgah.

³⁰³ Bedri Alpay, *a.g.e.*, c. I, s. 103.

Reşad tav-ı tarik-i kadirin
 Keramet etdi ca-yı Mustafadır
 Zi murşid-i kamil-u kutb-i alem
 Buhar-ı feyz-i esrar-ı hudadır
 Şeriatle tarikat iki mekteb
 Hakikat-ü marifat anda nümadır
 Ziyaretgah etdi bu makamı mariz-i Halise dar-ı şifadır
 Gelüb üçler dedi tarihin tamir
 İmari markedine nafi sezadır. H. 1293³⁰⁴

Şeyh Hacı Mustafa Efendi türbesinin kapısı üzerindeki kitabede ölüm tarihi H. 1293 (M. 1876) olarak yazılıdır. Bu tarih bize Şeyh Hacı Mustafa Efendi ile Şeyh Dede Osman Avni Efendi'nin aynı tarihlerde Urfa'da Kadirî tarikatının irşadi faaliyetlerini aynı dönemde yürüttüklerini gösteriyor.

Şeyh Hacı Mustafa Efendi'nin babasının ölümünden sonra Şeyh Dede Osman Efendi'ye intisab ettiği iddia edilmektedir. Şeyh Hacı Mustafa çok cezbeli olduğundan zikir sırasında devamlı ayakta sema edermiş. Bazen cezbeli bir halde, Mevlidi Halil Camiine atla girermiş. Şeyh Dede Osman Avni Efendiyle aralarında bazı tatlı münakaşalar olduğu nakledilir.

Şeyh Mustafa Efendi'nin mezarının bulunduğu Seyyid Maksut Türbesinin hemen sağındaki mermer taşından yapılmış kabrin kitabesinde, büyük zahid ve seyyid Maksut hazretlerinin oğlu seyyid Şeyh Maksut hazretlerinin medfun olduğu ve H. Rebiulevvel 1003 (M. 1504) tarihinde vefat ettiği yazılmıştır. Hemen yanındaki yeşil sandukalı kabir ise Şeyh Hacı Mustafa Efendi'ye aittir. Şeyh Hacı Mustafa Efendi'nin babası, Hacı Kermo adıyla şöhret olmuş büyük şeyh, Hacı Abdulkerim Efendi'nin türbesi de 8-10 metre kuzeydoğusunda olup, yeşile boyanmıştır.³⁰⁵

³⁰⁴ Bu Kitabeyi, Halfeti doğumlu Muhammed isimli ve Nafi mahlaslı bir şair yazmıştır (Bkz. Bedri Alpay, *a.g.e.*, c. I, s. 154; Mahmut Karakaş, *Urfa Kitabeleri*, s. 88).

³⁰⁵ Mahmut Karakaş, *Urfa Kitabeleri*, s. 88.

4- Şeyh Halid el-Kadirî

Urfa'nın Meşarkiye Mahallesinde, 1845 yılında dünyaya gelmiştir. Hartavîzade Ahmed Efendi adında bir zatın oğludur. Öğrenimini iyi derece ile Halilurrahman medresesinde tamamlamıştır. Genç yaşta Kadirî tarikatına intisab etmiş olup, tamamen kendini bu tarikata vermiştir. Böylece Urfa'da Şeyh Halid olarak tanınmıştır. 29 Şubat 1915 tarihinde vefat etmiş, Sakibiyye mezarlığına gömülmüştür. Dindar, cömert, fedakardı. Aynı zamanda bir tasavvuf şairidir.³⁰⁶

Urfada Vakıflar Müdürlüğü ve aile vakfiyelerinde yapmış olduğum araştırmalarda Şeyh Halid Efendi'nin Kadirî tarikatının halifesi olup olmadığını öğrenemedim. Ayrıca Sakibiyye Medresesi mezarlığı yıkıldığı için Şeyhin mezar kitabeleri de bulunamamıştır. Nakşibendî Tarikatının meşhur halifesi Hartavîzade Şeyh Muhammed Selim Hafız el-Halidî'nin akrabasıdır. O Şeyh Dede Osman Avni Efendi'nin Kadirî tarikatına mensub olduğunu yazmış olduğu bir murabbaından anlaşılıyor. Zaten ölüm ve doğum tarihleri onların görüşüklerini doğrular niteliktedir. (Şeyh Dede Osman Avni Efendi'nin vefat tarihi, yukarıda da verdiğimiz gibi M. 1883'tür)

Söz konusu murabbaı şöyledir:

Genc-i gamde kaldı bu HALİD yine zar-ü hazin
 Yetmedi maksuda hayfa kim eder ahü enin
 Dede gelmiş yüz sürüp dergahe bu kemterkemin
 Kıl mürüvvet el-giyas ey bahr-ı eltaf-ı kerem³⁰⁷

Tasavvufi bir gazeli :

Neyimle fahr edem ey dil sözümde bir halavet yok
 Tekellüm eylesem asla dilimde bir halavet yok
 Ne ilmim var ne tahsilim ne aklım var ne tedbirim
 Hemen bir kuru dervişlik var amma istikamet yok

³⁰⁶ Bedri Alpay, *a.g.e.*, c. I, s. 75.

³⁰⁷ Mahmut Karakaş, *Urfa Kitabeleri*, s. 76.

Sabır yok zühd-ü takva yok tevekkül yok tahammül yok
 Temekkün yok tevekkün yok temenni yok kanaat yok
 Ne malım var ne kesbim var ne cerrarlıkta fikrim var
 Haram horlukta dahi Hamdullillah kim cesaret yok
 Cefa vü cevr-i dildar bir tarafta siklet-i ağyar
 Bu derdi çekmeye doğrusu bende hiç takat yok
 Vatanımda bi-kararım gurbet elde şerm-sarım
 İşim Allaha kalmıştır kula ilana gerek yok
 Yürü arz eyle HALİD halini dergah-ı mevlaya
 Kim andan gayri bu alemde bir kaadi-i hacet yok³⁰⁸

³⁰⁸ Bedri Alpay, *a.g.e.*, c. I, s. 76.

SONUÇ

Bölgemiz H. 19 M. 640 yılında Hz Ömer'in halifeliği döneminde İyad b. Ganem komutasındaki Suriye orduları tarafından sulhla fethedilmiştir. İnanç hürriyeti gibi en mukaddes bir hakkın korunması ve insanlığı şirk ve cehaletten kurtarmak gibi ulvi bir gayenin gerçekleşmesi, genelde sulh yoluyla yapılmıştır. Nadiren, yapılan tüm davetlere rağmen bazen mukaddes haklar ve ulvi gayeler uğruna kuvvete başvurulmuştur.

İyad b. Ganem'in sulh muahadesinde, İslâm'ın siyasi otoritesinin kabulü halinde, bölgemiz halkına adalet ve ümran vaad edilerek yol ve köprülerin yapılacağını, can ve mal emniyetinin sağlanacağını beyan edilerek muahedenin sonucunda Allah ve meleklerinin bu şartlara şahit olduklarını vurgulanmış, hakka ve hukuka bağlılık beyan edilmiştir. Dikkat edilirse sulh muahedesi sadece İslâm dininin siyasi varlığının kabul edilmesine yöneliktir. Halktan, zorla İslâm dinini kabul etmeleri ve onların dinlerinden vaz geçmeleri için bir baskı ve ibadetlerine engel olabilecek hiç bir madde yoktur. Fethin başlangıcında bölgemizde müslüman olan halkın sayısı göz önünde bulundurularak yeni mescitler yapılmıştır (Urfadaki eski Ömeriye Camii gibi).

İslâm zahidlerinin irşad faaliyetleri ve gayretlerine paralel olarak, bölge halkının İslâm dinine ısınmaları ve hak dinini kabullenmeleri üzerine eski mabetleri camilere dönüştürülmüştür. Harran halkının çoğunluğu müslüman olunca azınlık olan Sabiilerin "Sin" tapınağı da camiye dönüştürülmüş, mabedlerini yeniden yapmaları için uygun bir mekan belirlenmiştir. Bölgemiz müslümanları siyasi otorite istikrarına kavuştuktan sonra, bir ara Emevîler devletin merkezini Şam'dan, Harran'a taşımışlar ve böylece bölgemiz İslâm İmparatorluğuna başkentlik yapmıştır.

Diğer taraftan İslâm zahidleri halkla iç içe tekkelerde, hanikahlarda ve zaviyelerde irşad faaliyetlerine devam etmişlerdir. Siyasi otoritenin zayıfladığı dönemlerde bile zahidlerin irşad faaliyetleri devam etmiş, gayri müslimler, bu İslâm davetçilerinin irşadları ile hal ve hareketlerinden, dürüst davranışlarından etkilenmiş, İslâm dinine ısınmış, müslüman olmuşlardır. Harran'da Şeyh Hayat el-Harranî, Birecik'te Muhammed b. Ebu'l-Mecd el-Harranî vb. zahidden zuhur eden kerametlerle, bir çok gayri müslimin müslüman olduklarını tabakat kitaplarından öğrenmekteyiz. Nişaburdan gelip Urfa'nın dış kalelerinde ribat kurarak irşad faaliyetlerine başlayan Şeyh Mesud en-Nişaburî'nin takva izlerini, kazdığı su

sarnıcının ve yapmış olduğu tekke ve çilehanesinin bitişiğindeki kayaların üzerindeki yazılardan öğrenmekteyiz. Suruç'ta Şeyh Mesleme'nin halkı irşadda büyük kerametler, Haçlı ordularına karşı en üstün şecaat örneklerini gösterdiğini görmekteyiz.

Moğol işgali sırasında ehli tasavvuftan Hayat el-Harranî'nin torunlarından Ebu'l Kasım b. eş-Şeyh Ebubekir'in müslümanlarla Moğollar arasında barış görüşmelerinde diplomatik elçilik yaptığını ve bu görevinde düşmandan bile saygı gördüğünü müşahade etmekteyiz.

Eyyubî'ler, Gökböri'ler, Zengî'ler ve Selçuklular'ın; bölgemizin tekke ve zaviyelerine büyük maddi yardımlarda bulduklarını, şeyh ve müridlere önem verdiklerini, Eyyubîlerden Birecik meliki Zahir Muciruddin b. Davud'un, kızını Şeyh Abdullah el-Acemî ile evlendirerek ehli tasavvuf ve ehli tarika verilen önemi gösterdiğini görmekteyiz. Osmanlı döneminde sultanlar bile bölgemizdeki tarikat şeyhlerini ziyaret edip savaşta başarılı olmak için kendilerinden himmet bekleediklerini beyan etmişlerdir. Kurtuluş Savaşında görevli Kuva-i Milliye temsilcileri bölgemizin aşiret reislerini Harran'a bağlı İmam Bakır köyündeki İmam Bakır zaviyesinde davaya bağlılık yemini yaptırmışlardır. Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar Devlet başkanlarından parti liderleri ve temsilcileri Şanlıurfa'ya geldiklerinde Dergah denilen mıntıkadaki Kadiri, Nakşi, Şazeli müritlerinin kabirlerini ziyaret ettikleri ta'zimde buldukları bölge halkı Dergahı ziyaret eden Devlet büyüklerinin Dergahtaki gezilerinde manevi şahsiyetlere karşı yaptıkları saygı ve hürmetleri gözlemleyerek onlar hakkında değer yargısına vardıkları bilinmektedir. Genelde İslâm aleminde, özelde bölgemizde zahid ve mutasavvıflar sosyal olaylara, siyasal antlaşmalara, savaş meydanlarına yabancı değildirler. Düşmana karşı halkı koruyan, dualarıyla Allahtan muzafferiyet dileyen, bölgeyi işgal eden düşmana karşı savaşmayı bilen, cami, mescit ve tekkeler yaptırarak halkı irşad eden ehlullah taifesidir.

Bölgemizin İslâm dinini kabulünde, kılıçtan ziyade davet ve irşad faaliyetleri etkili olmuştur. Urfa ve havalisinin zahid ve sufileri; İslâm tasavvuf düşüncesine bağlı, gerektiğinde inzivada zikir ve ibadetini yapar, gerektiğinde halka açık olan tekke ve zaviyelerde halkla iç içe, gönül gönüle ibadet, irşad, zikir ve manevi eğitim yapmışlardır. Hakkı ve halkı beraber seyretmişlerdir. Hakla ünsiyeti halkla ünsiyetten ayırmamışlardır.

BİBLİYOGRAFYA

A- Basılı Kitaplar, Ansiklopediler ve Dergiler

1. ACLÛNÎ, İsmail b. Muhammed el-Cerrahî; *Keşfu'l Hafa*, Beyrut, H. 1351.
2. AĞIRAKÇA, Ahmet; *İslâm Fetihlerinden Günümüze Kadar Urfa Tarihine Genel Bakış*, Urfa, 1991.
3. ALBAYRAK, Sadık; *Son Devir Osmanlı Uleması*, İstanbul 1980
4. —————; *Devrimin Çakıl Taşları*, İstanbul (ts.).
5. ALPAY, Bedri; *Urfa Şairleri*. Urfa 1986 . I
6. ASLAN, Ahmet; *Urfa Tarihi* (M. 640-1144) Yüksek Lisans Tezi (Yayınlanmamış) Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1995.
7. ATEŞ, Süleyman; *İslâm Tasavvufu*, Ankara 1976.
8. ATTAR, Feriduddin; *Tezkiretü'l-Evliya*, (haz. Süleyman Uludağ) Bursa 1984.
9. BAĞDATLI, İsmail Paşa; *Hediyetü'l-Arifin Esmâü'l-Müellifin ve Esmâü'l-Müsennifin*, I-II (V-VI Keşfü'z-Zünun'a Ek) Darü'l Fikr, Beyrut, 1982.
10. BELÂZURÎ, Ahmed b. Yahya Cebbar; *Futuh'ul-Buldan* (thk. Abdullah Enis Tab'a ve Ömer Enis Tab'a) Beyrut 1987
11. BUĞAN, Kasım; (Makale) *Diyanet Dergisi* Sayı XXVI 1990 Sh. 4
12. —————; *Şeyh Müslüm ve Suruç*, 1995.
13. BUHARÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail; *es-Sahih*, İstanbul (ts.).
14. BURSALI Mehmet Tahir Efendi; *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1972.
15. BURSEVÎ, İsmail Hakkı; *Kenz-i Mahfi*, İstanbul 1293.
16. CAMÎ, Abdurrahman b. Ahmed; *Nefehatü'l Üns* (terc. Lami Çelebi) İstanbul H. 1289.

- 17.ÇELFEBİ, Katip; *Keşfu'z-Zunun an Usami el-Kutub ve'l Fünun*, I-VI, Darü'l Fikr baskısı, Beyrut 1982.
- 18.DAVUDÎ, Şemsu'd-Din Muhammed; *Tabakatü'l Müfessirin*, Beyrut (ts.) I-II.
- 19.EFLAKÎ, Ahmet; *Menakibü'l Arifin* (terc: Tahsin Yazıcı) İstanbul 1973 I-II.
- 20.ERAYDIN, Selçuk; *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 1994.
- 21.et-TADIFÎ, Allame Muhammed b. Yahya; *Kalaidü'l-Cevahir*, Bağdat 1984.
- 22.FASİH, Seyyid İbrahim; *Mecdi Talid* (terc: Yakup Çiçek) 1987.
- 23.-----; *Şemsu's-Şumus*, (terc: Yakup Çiçek) İstanbul 1987.
- 24.GAZALÎ, Ebu Hamid Muhammed; *el-Munkizu Mina'd-Dalal*, Mısır (ts.).
- 25.*Halep Salnamesi*; Halep Vilayet Matbaası, XXII. Baskı Hicri 1310-1312.
- 26.HAMEVÎ,el-İmam Şihabuddin ebu Abdallah Yakut
27. İBNÜ'L- İMAD; *Şezeratü'z-Zeheb fi Ahbar-u men Zeheb*, I-VIII, Beyrut (ts.).
- 28.HOCAZADE, Ahmet Hilmi; *Hadikat'ül Evliya* İstanbul 1318.
- 29.-----; *Silsiletü'l Meşayihî'l Kadirî* İstanbul 1318.
- 30.İBN CÜBEYR; *Muhammed bini Ahmed er-Rihle*, Darü's-Sadr tabı, Beyrut, 1981.
- 31.İBN EBI Y'ALA; *Tabakatü'l-Hanabile*, Mısır 1952.
- 32.İBN HALLİKAN; *Vefayat'ül A'yan*, I-VIII, Beyrut 1977.
- 33.İBN HANBEL, Ahmed; *Kitabu'z-Zühd*, (Thk. Muhammed Said Besyuni Zağlul), I-VIII, Beyrut 1986.
- 34.-----*Müsned*, I-VI, Çağrı Yayınları, İstanbul, ts.
- 35.İBN MACE, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid; *Es-Sunen*, Mısır 1952.
- 36.İBN MULAKKIN, Siracü'd-Din Ebu Hafs Ömer b. Ali b. Ahmet el-Masrî; *Tabakatü'l-Evliya*, (thk. Nureddin Şeribe) Beyrut, 1986.
- 37.-----; *Tabakatü's-Şafiiyye*, I-V, Beyrut, 1980.
- 38.İBN RECEB; Abdurrahman bini Ahmed El-Hafz el-Hanbelî; *Afet'ül Umem Hubbu'd-Dünya* (thk. : İhab Hamdi) Mısır (ts.).

- 39.-----; *Zeylü Tabakatü-el Hanabile*, Mısır 1958.
- 40.İBN SA'D; *et-Tabakatü'l-Kubra*, Beyrut, I-VIII, Beyrut, 1960.
- 41.İBN ŞEDDAD; *İzzuddin Muhammed bini İbrahim el-A'lakü'l-Hatira fi Zikri Ümera eş-Şam ve'l-Cezira*, I-III, (thk. Yahya Abbara) Dimeşk, 1978.
- 42.İBNU'L KESİR; *el-Bidaye v'ene-Nihaye*, Beyrut 1988, I-XIV.
- 43.İBNÜ'L-ESİR; *el-Kamil fi't-Tarih* Beyrut 1982, I, XII.
- 44.-----; *Usudu'l Gabe fi Ma'rifetu's-Sahabe*, Beyrut, 1972 I- V.
- 45.İSFEHANÎ, Ebu Nuaym; *Hilyet'ül-Evliya* Mısır 1932, I, X.
- 46.İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ; I-XIII, İstanbul 1979.
- 47.İZ, Mahir; *Tasavvuf*, İstanbul 1969.
- 48.KADI İYAD, *eş-Şifa fi Ta'rifi Hukuki'l-Mustafa*, I-II, Mısır, 1950.
- 49.KARA, Prof. Dr. Mustafa; *Din Hayat ve Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul 1980.
- 50.-----; *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 1985.
- 51.-----; *Pazar Sohbeti*, Zaman Gazetesi eki, 29 Aralık 1996.
- 52.KARAHAN, Prof. Dr. Abdulkadir; *Nabi*, Ankara 1987.
- 53.KARAKAŞ, Mahmut; *Cumhuriyet Öncesi Urfada Kültür ve Eğitim*, Ankara 1996.
- 54.-----; *Urfa Kitabeleri*, Urfa 1985.
- 55.KARÎ, Ali; *Cemü'l-Vasail fi Şerhi'l-Şemail*, Mısır t. s.
- 56.KAŞIFÎ, Hüseyin b. Ali el-Vaiz; *Reşahat*, (sad: N. Fazıl Kısakürek) İstanbul 1983.
- 57.KAYA, Ekrem; *Mürşidlere Armağan*, İstanbul 1986.
- 58.KAYA, Faik; *Suruç Folkloru* (Yayınlanmamış, bitirme tezi) İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Malatya 1992.
- 59.KEHHALA, Ömer Rıza; *Mu'camu Kabeili'l-Arab*, Beyrut 1982 I, V.
- 60.KELÂBÂZÎ, Tacu'l İslâm Ebubekir Muhammed; *Et-Tarruf li Mezhebi ehli't-Tasavvuf*, (terc. Süleyman Uludağ) İstanbul.

- 61.KHUZAM, Anwar F. Abi; *A Dictionary of Sufism Terminology*, Lübnan, 1993.
- 62.KÖPRÜLÜ, Prof. Dr. Mehmet Fuad; *Türk Edebiyatında İlk Mutassavıflar*, Ankara 1984.
- 63.KÜRKÇÜOĞLU, Cihat; *Urfa Camileri*, Urfa 1990.
- 64.KÜRKÇÜOĞLU, Kemal Edip; *Tasavvufa Dair Makale*, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara 1953, Sayı 4, Sh. 40.
- 65.KUŞEYRÎ, Ebul Kasım Abdulkerim b. Havazin; *er-Risale*, (terc. Süleyman Uludağ) İstanbul 1978.
- 66.MAKRİZÎ; *el-Sülûk bi Ma'rifet ed-Düvel ve'l-Müluk*, I-II, Mısır, 1958.
- 67.MERÇİL, Erdoğan; *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 1993.
- 68.*Meydan Larousse*; I-XXIV, Sabah Gazetesi yay. İstanbul 1992
- 69.MUNIB, Ahmed; *Mirat'u-Turuk*, İstanbul H. 1306.
- 70.MUSLÎM, İbn Haccac Ebu'l Huseyn; *es-Sahih*, Çağrı Yayınları, I-III, İstanbul, ts.
- 71.-----; *es-Sahih*, (terc. Ahmed Davudoğlu), Sönmez Yayınları I-XI, İstanbul, 1980.
- 72.NEBHANÎ, Yusuf b. İsmail; *Cami'u Keramati'l-Evliya*, (thk. İbrahim Atve Avvad) Mısır 1962, I-II.
- 73.NESÂÎ, Hafız Ebu Abdurrahman; *Es-Sünen*, VIII Kahire 1312
- 74.NESEFÎ, Azizuddin; *Tasavvufta İnsan Meselesi İnsani Kamil*, (terc. Memet Kanar) İstanbul 1990.
- 75.NEVAÎ, Ali Şir; *Nesayimü'l-Muhabbe min Şemayimi'l Futuvve*, (Çağatay'ca) (thk. Kemal Eraslan) doktora tezi, İstanbul 1979.
- 76.ÖZTÜRK, Prof. Dr. Yaşar Nuri, *Tarikatlar*, Hürriyet Gazetesi yay. , İstanbul, 1987.
- 77.-----; *Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf*, İstanbul 1993.
- 78.-----; *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, İstanbul 1992.
- 79.ŞA'RANÎ, Abdul Vahhab; *et-Tabakat'ül- Kubra*, (thk. Ahmed Sa'd Ali) Kahire 1954, I-II

80. *Urfa Salnamesi 1927*.
81. SERRAC, Ebu Nasr et-Tusi; *el-Luma'*, Mısır, H. 1380.
82. ŞEŞEN, Prof. Dr. Ramazan; *Harran Tarihi*, Ankara 1993.
83. —————; *Salahaddin Devrinde Eyyübiler Devleti*, İstanbul 1983.
84. —————; *Selahaddin Eyyübi ve Devlet*, İstanbul 1987.
85. SUHREVERDÎ, Ebu Hafs Şihabuddin Ömer; *Avariful Ma'rif*, Mısır 1968.
86. *Suruç İlçe Yıllığı*, Suruç Kaymakamlığı Yayınları, 1996.
87. SÜYÛTÎ; *ed-Dürrü'l-Mensur*, Mısır 1314.
88. TABERÎ, Ebu Cafer Muhammed; *Tarihü't- Taberi*, (thk. Muhammed Ebu Fida) Beyrut 1982, I-XII.
89. TİRMİZÎ, Ebu İsa Muhammed; *el- Camiu's-Sahih*, Mısır 1937.
90. ÜLKEN, Hilmi Ziya; *İslâm Felsefesi*, Ankara (ts.).
91. ULUDAĞ, Süleyman; *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1991.
92. VASSAF, Hüseyin; *Sefinetü'l Evliya*, (terc: Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz) İstanbul 1996.
93. VICDANÎ, Sadık; *Kadirîyye*, İstanbul 1338.
94. —————; *Tarikatlar ve Silsileleri (Melamiyye, Kadirîyye, Halvefîyye, Sufî ve Tasavvuf)*, (sad. İrfan Gündüz) İstanbul 1996.
95. —————; *Tomar-ı Turuk-ı Aliyeden Halvefîyye*, İstanbul 1338.
96. WELHAUSEN, Julius; *İslâmın En Eski Tarihine Giriş*, (terc: Fikret Işıltan) İstanbul 1960.
97. ZEHEBÎ, Şemsuddin Ebu Abdullah; *Tezkiretü'l Huffaz*, I-V, Beyrut 1956.
98. —————; *Siyerü'l-A'lamü'n-Nübela*, I-XXIII, Beyrut, 1985.
99. —————; *Tarihu'l-İslâm ve Vefayatü'l-Meşahir ve'l-A'lam*, I-IV, Beyrut, 1988.
100. ZEYN, Semih Atıf; *es-Sufiyetu fî Nazari'l İslâm*, Beyrut 1993.
101. ZIREKLI, Hayreddin; *A'lam*, Beyrut 1990, I-VIII.

B -Yazma Kitaplar, Vakfiyeler, Arşiv Belgeleri ve Tapu Kayıtları

- 1 959 Tarihli Birecik Sancağı Kanunnamesi, No:276, Sh:2, 8. No:378 Sh:23, 45 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul.
- 2 Şeyh Mesut Zaviyesi Vakfının Mütevellisi, Hafız Muhammed Behlül'ün berat istemi, H. 1304-M. 1887 tarih S. 64 Urfa Şeri Siciller Arşiv D. No:227 Milli Kütüphane, Ankara.
- 3 Urfa Şeri Mahkeme Sicilinde kayıtlı H. 21 Şaban 1311. M. 28 Şubat 1894 tarihli kayıt S. 170 Arşiv Defter No:223 Milli Kütüphane, Ankara.
- 4 Hayderiyye veya Haydar Ağa Vakfı H. 1169-M. 1756 S. 105 Arşiv D. No:617 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Ankara.
- 5 Hacı Bekir Bey b. Müslüm (Parmaksızzade) H. 1328-M. 1910 tarihli Vakfiyesi S. 99, 114 Defter Arşiv No:2103 Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- 6 Urfa Şeri Mahkeme Sicilleri H. 17 Zilkade 1311-M. 23 Mayıs 1894 tarih ve S. 206 nolu arz dilekçesi Arşiv D. No: 223 Milli Kütüphane, Ankara.
- 7 Urfa Halilurrahman Zaviyesi ile ilgili Kanuni Sultan Süleyman Han tarafından yapılan H. 948-M. 1541 tarihli Vakfiyye, Urfa Şeri Mahkeme Sicilleri S. 222 Arşiv D. No:221 Milli Kütüphane, Ankara.
- 8 Urfa Halvetî Hanikahı, Şerifi, Vakfı H. 5 Cemaziyel Evvel 1308-M. 18 Aralık 1890 S. 298 Şeyh Ramazan Şanî Efendi b. el-Hac Ğazi Halife Urfa Şeri Mahkeme Sicilleri Arşiv D. No:221 Milli Kütüphane, Ankara.
- 9 H. Rabiulahir 1069-M. Aralık 1658 tarihli Halvetîyye Vakfiyesi Vakıflar Genel Müdürlüğü S. 144 Arşiv D. No:2103, Ankara.
- 10 Urfa Halvetîyye Vakfı Dosyası Bozlukış diye bilinen es-Seyyid Abdurrahman b. Hüseyin Vakfı H. 1100 tarihli Urfa Vakıflar Müdürlüğü D. No:2/1261, Urfa.
- 11 Urfa Şehbenderiyye Vakfı Dosya No:157 Vakıflar Müdürlüğü, Urfa.
- 12 Urfa 1. Bölge Tapulama Müdürlüğü, Osmanlıca El Yazmaları Arşivi, 1281-1299 tarih ve 1 ila 20 nolu defterler.

13 Kölemenli el-Emir Ebu Cevad Mencik Vakfi H. 1048 S. 205 Arşiv D. No:2150
Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara.

ÖZGEÇMİŞ

1955 yılında Urfa'da doğdu. 1975 yılında mezun olduğu İmam-Hatip Lisesinin ardından Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesine girdi. 1980 yılında buradan mezun oldu. Gelibolu Lisesi Din Kültürü dersi öğretmenliğine atandı. Daha sonra (1986) Şanlıurfa Atatürk Ortaokulunda görevlendirildi. Burada Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenliğinin yanı sıra Müdür Yardımcılığı görevini yaptı.

Şanlıurfa mahkemeleri ve çeşitli kuruluşların Arapça ve Osmanlıca el yazma belgelerinde tercümanlık ve bilirkişilik yaptı.

1996 yılında Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri Bölümü Öğretim Görevlisi olarak atanan Cuma HÜNDÜR, halen bu görevinin yanısıra Harran Üniversitesi Araştırma Fon Müdürlüğü görevini yürütmektedir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
KISALTMALAR.....	III
GİRİŞ	1
BÖLGENİN SİYASAL VE SOSYAL TARİHİ.....	1
A. İSLÂM FETHİNDE URFA VE ÇEVRESİNE GENEL BAKIŞ	1
B. BÖLGENİN FETHİ KÖMUTANLARI.....	2
C. BÖLGEDE İSLÂMÎ UYANIŞ	3
I. BÖLÜM	
A. KUR'AN-I KERİM'E GÖRE 'ZÜHD'	7
B-HADİSLERE VE TASAVVUF KİTAPLARINA GÖRE ZÜHD VE ÖRNEK YAŞANTI.....	9
II. BÖLÜM	
A-ZÜHD HAREKETİNİN GELİŞEREK TASAVVUFA DÖNÜŞMESİ.....	21
B- TEKKE VE ZAVİYELERİN KURULUŞ AŞAMASI VE BÖLGEMİZDE İLK TEKKE VE ZAVİYELERE GENEL BAKIŞ	23
C- BÖLGEMİZDE BU DÖNEMDE TASAVVUFLA İLGİLİ YAZILMIŞ ESERLER	25
D- ZÜHD DÖNEMİNDE BÖLGEMİZDE YAŞAYAN ZAHİDLER.....	27
1. MUHAMMED B. ABDULLAH EBI ZEMENEYN	27
2-ŞEYH AHMED EL-HARRANÎ.....	28
3- SURUÇLU ŞEYH NASIRUDDİN EL-CABERİ (ES-SERUCİ)	29
4-SURUÇLU ŞEYH MÜSLÜM ET-TEBERDARÎ.....	31
5- ŞEYH HAYAT EL-HARRANÎ	36
6-EBUL HASAN ALI B. OMER B. ALI EL-DARİR EL-ZAHİD EL-HARRANÎ	44
7-ABDULKADİR B. ABDULLAH ER-RUHAVÎ BİLVELA EL-FEHMÎ EL-HARRANÎ	45
8-FAHRUDDİN İBN TEYMİYYE EL-HARRANÎ	47
9-ABDUL MUN'İM B. ALİ EN-NUMEYRİ EL-HARRANÎ.....	48
10. NASIHUDDİN ABDULKADİR B. ABDULMUN'İM EL-HARRANÎ	49
11. BİRECİKLİ ŞEYH EBUBEKİR EZ-ZAHİD EL-KURDİ	50
12. ŞEYH MESUT RİBATÎ VE TEKKESİ	51
13. MUHAMMED B. EBU'L-MECD EL-HARRANÎ	52
14. ŞEYH İBRAHİM B. MU'DAT B. MUASİR EL-CABERİ.....	54
15. ŞEYH ABDULLAH EL-ACEMİ EL-BİRİ	56
16. ŞEYH OSMAN ES-SERUCİ	58

III. BÖLÜM

A-TARİKATLAR DÖNEMİNE GENEL BAKIŞ	61
B-TARİKATLARDA SİLSİLE.....	64
C-TARİKATLARIN İSİMLENDİRİLMESİ VE İLK TARİKATLAR.....	66
1. NAKŞİBENDÎ TARİKATI	67
a-Urfa Bölgesinde Nakşibendî Tarikatının Tanınması ve Etki Alanı.....	68
b-Hindistan-Bağdad Yoluyla Urfa ve Çevresinde Nakşibendîlik	69
c. Bağdat Kerükük-Musul Yolu İle Urfa Çevresinde Nakşibendî Tarikatı	74
2. HALVETÎ TARİKATI	82
A. HALVETÎ TARİKATININ ÖZELLİKLERİ	84
B-HALVETÎ TARİKATININ URFADAKİ VARLIĞI.....	86
3. ŞAZELÎ TARİKATI.....	94
1-Şazelî Tarikatının Şubeleri ve Tarikat Silsilesi.....	97
2. Şazelî Tarikatının Urfa'daki Varlığı.....	98
4. KADİRÎ TARİKATI.....	99
Kadirî Tarikatının Urfadaki Varlığı.....	100
SONUÇ.....	109
BİBLİYOGRAFYA	111
A- BASILI KİTAPLAR, ANSİKLOPEDİLER VE DERGİLER.....	111
B -YAZMA KİTAPLAR, VAKFIYELER, ARŞIV BELGELERİ VE TAPU KAYITLARI	116
ÖZGEÇMİŞ	118